

AFYONKARAHİSAR- BOYALIKÖY KUREYŞ BABA KÜLLİYESİ
Yüksek Lisans Tezi

Mert KEKE

Eskişehir, 2019

AFYONKARAHİSAR- BOYALIKÖY KUREYŞ BABA KÜLLİYESİ

Mert KEKE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Canan PARLA**

**Eskişehir
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temmuz, 2019**

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Mert KEKE'nin "Afyonkarahisar-Boyalıköy Kureş Baba Külliyesi" başlıklı tezi 09 Temmuz 2019 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan Sanat Tarihi Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.Canan PARLA

Üye : Prof.Dr.Erol ALTINSAPAN

Üye : Dr.Öğr.Üyesi Özlem KANDEMİR

Prof.Dr.Bülent GÜNŞOY
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

AFYONKARAHİSAR-BOYALIKÖY KUREYŞ BABA KÜLLİYESİ

Mert Keke

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temmuz 2019

Danışman: Prof. Dr. Canan PARLA

Türklerin 1071 Malazgirt Zaferi'nden çok önceki tarihlerde Anadolu toprakları Pers ve Arap akınlarına sahne olmuştur. Bu akınlara Emeviler Dönemi'nde Seyit Battal Gazi, Abbasiler Dönemi'nden itibaren de Kavusoğlu Haydar ve Afşin Bey gibi Türk akıncı komutanları da katılmış Afyon'da Karahisar Kalesi ele geçirilmiş Amorium kenti kuşatılmıştır. Abbasi akınların sonucunda Bizans yerleşimlerin çoğunlukla harap olduğu, günümüzde Afyon kent sınırları içinde yer alan Amorium'un tek kent olarak ayakta kaldığı bilinmektedir. Malazgirt Zaferi'nden sonra Türk akınları artmış, Orta Asya'dan yayılan sufi hareketleri bu akınlarla Anadolu'nun uç bölgelerine ulaşarak yerleşilen bölgelerin Türkleşme, İslamlaşma, kolonizasyon ve şenlendirilmesinde büyük katkıları olmuştur. Tezin konusunu oluşturan ve Afyon Boyalıköy'ünde yer alan külliye'nin, merkezden uzakta, günümüzde 100 haneli ücra bir alanda konumlanmış olması, sufi hareketlerin iskanlaşma politikasına uygun bir yerleşme politikasının bu bölgede uygulandığına işaret eder. Kureyş Baba Külliyesi'nin herhangi bir yapısından günümüze herhangi bir kitabenin ulaşmamış oluşu, külliye'nin tarihlendirilmesinde ve külliye'nin ana yapısının işlevi hakkında tartışmalara neden olmuştur. Bu tez kapsamında, Afyon'da yer alan Kureyş Baba Külliyesi'nin yapıları tek tek, kendi yapı tipileriyle konum, plan, mekan, tarihi ve siyasi koşulları dikkate alarak karşılaştırılmış ve külliye'nin tarihlendirilmesi ve işlevini hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Selçukluları, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Tarikat Yapıları, Hankah, Kureyş Baba, Kümbet.

ABSTRACT

AFYONKARAHİSAR-BOYALIKÖY KUREYŞ BABA SOCIAL COMPLEX

Mert Keke

Department of Art History

Anadolu University, Institute of Social Sciences, July 2019

Supervisor: Prof. Dr. Canan PARLA

Long before the victory of Turks in Malazgirt, Anatolia lands witnessed to Persian and Arabian invasions. In Umayyad period Seyit Battal Gazi, as from Abbasid period Turk commanders as Kavusoğlu Haydar and Afşin Bey joined to these invasions. During these invasions Afyonkarahisar Castle conquered and Amorium city surrounded by abovementioned invaders. It is known that as a result of Abbasid invasions, Byzantine settlements were mostly ruined and settlement where known as Amorium and is located within the city limits of Afyon today, remained only city that had not collapsed. After the victory of Malazgirt, Turkish raids increased and the Sufi movements spreading from Central Asia reached to the end regions of Anatolia and made great contributions to Turkification, Islamization, colonization and revitalization. The social complex, which is the subject of this thesis and located in Afyon Boyalıköy, is located in an outlying area where has a 100 digits and away from the center. This situation indicates that a settlement is in accordance with the establishment policy of the Sufi movements. No inscription has survived from any structure of Kureyş Baba Social Complex. This situation is caused controversy about the date of the complex and the function of the main structure of the complex. Within the scope of this thesis, the buildings of the Kureyş Baba Social Complex in Afyon is compared with each building type by considering the location, plan, space, historical and political conditions and evaluated about the date and function of the complex.

Key Words: Anatolian Seljuks, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Sect Structures, Hankah, Kureyş Baba, Kümbet.

ÖNSÖZ

19 yıllık eğitim hayatımın bir parçası olarak gördüğüm yüksek lisans tezimin oluşmasında birçok kişi, kurum ve kuruluşun emeği olmuştur.

Anadolu Üniversitesi Sanat Tarihi Lisans eğitimim boyunca sanat tarihi disiplini öğreten bilgilerini aktaran hocalarıma saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Üniversitenin ilk yıllarında Karacahisar Kalesi Kazı ekibine beni uygun gören ve Sanat Tarihi bilimini yakından tanımama sebep olan Dr. Öğr. Üyesi Hasan Yılmazyaşar'a, bu imkanı sağlayan Karacahisar Kalesi Kazı başkanı Prof. Dr. Erol Altınsapan'a ve ekip içerisinde tanıştığım güzel anılar ve arkadaşlıklarını edindiğim sanat tarihçileri Oğuzhan Topçu ve Ahmet Şakar'a teşekkürlerimi sunarım.

Mesleki Kariyerime katkısını yadsıyamayacağım, kültür ve sanat cephesinden bakış açımı genişleten Kültürel Mirasın İzleri adlı TV programında birlikte çalıştığımız ekip üyelerine teşekkür ederim.

Sanat tarihi disiplini adına edindiğim bilgileri nasıl kullanılması gerektiği gösteren, bilgiye, bilimin sorgulayıcı gözüyle bakılmasına ışık tutan, bu tez çalışmasının başından sonuna kadar bilimsel rehberliğini esirgemeyerek ileriye doğru adım atmama sağlayan ve öğrencisi olma şansını bana yaşatan tez danışmanım Prof. Dr. Canan Parla hocama ne kadar minnet ve teşekkür etsem azdır.

Bu tez çalışmasının sırasında bilgi ve tecrübelerini benden esirgemeyerek göstermiş olduğu desteği hiçbir zaman unutmayacağım Oğulcan Avcı ve Gizem Herdem'e, ayrıca beni yalnız bırakmayan dostlarım Emek, Ozan ve Melih'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Yaşamım ve eğitimim boyunca yaşamın her alanında desteklerini bir an olsun eksik etmeyen mutluluk kaynağım canım annem, babam ve ağabeylerim umarım sizlerin onur duyabileceğiniz bir çalışmayı ortaya koyabilmişimdir. İyi ki varsınız...

09/07/2019

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalardan bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilemeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

(İmza)

Mert Keke

(Adı-Soyadı)

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
EKLER DİZİNİ	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SELÇUKLU TARİHÇESİ VE AFYON BÖLGESİ'NİN TARİHİ COĞRAFYASI.....	7
--	---

İKİNCİ BÖLÜM

2. SELÇUKLULARININ İSKAN VE KOLONİZASYON POLİTİKALARI- HANKAH VE ZAVİYELER	18
2.1. Afyonkarahisar'da Kolonizasyon Faaliyetleri.....	22
2.2. Hankah ve Zaviyelerin Tarihi Kökeni ve Gelişimi	26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AFYONKARAHİSAR-BOYALIKÖY KUREYŞ BABA KÜLLİYESİ.....	43
3.1. Hankah.....	43
3.2. Eyvanlı Türbe.....	67
3.3. Kureyş Baba Kümbeti	71
3.4. Mezar Taşları	78

DEĞERLENDİRME	83
SONUÇ	145
KAYNAKÇA	152
ÖZGEÇMİŞ	

EKLER DİZİNİ

A-FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 3.1. Afyon Boyalıköy Hankahı kuzey cephesi.

Fotoğraf 3.2. Eyvan tipi türbe mescid katı.

Fotoğraf 3.3. Afyon Boyalıköy Hankahı sofa bölümünün günümüzdeki örtüsü.

Fotoğraf 3.4. Afyon Boyalıköy Hankahı kuzey cephesi.

Fotoğraf 3.5. Afyon Boyalıköy Hankahı kuzey cephe giriş kapısı.

Fotoğraf 3.6. Afyon Boyalıköy Hankahı kuzey cephe detay.

Fotoğraf 3.7. Afyon Boyalıköy Hankahı kuzey cephe detay. (Günümüzdeki durumu)

Fotoğraf 3.8. Afyon Boyalıköy Hankahı batı cephe.

Fotoğraf 3.9. Batı cephe duvarında yer alan devşirme taş.

Fotoğraf 3.10. Afyon Boyalıköy Hankahı doğu cephe.

Fotoğraf 3.11. Afyon Boyalıköy Hankahı giriş mekanından ana bölüme geçiş kapısı.

Fotoğraf 3.12. Giriş mekanından ana bölüme geçiş kapısı.(Günümüzdeki durumu)

Fotoğraf 3.13. Giriş bölümü batıdaki mekânda yer alan mazgal pencere açıklığı.

Fotoğraf 3.14. Giriş bölümü batıdaki mekanda yer alan mazgal pencere açıklığı.
(Günümüzdeki durumu)

Fotoğraf 3.15. Giriş bölümü doğudaki mekanda yer alan pencere açıklığı.

Fotoğraf 3.16. Afyon Boyalıköy Hankahı sofa bölümü.

Fotoğraf 3.17. Afyon Boyalıköy Hankahı sofa bölümü. (Günümüzdeki durumu)

Fotoğraf 3.18. Afyon Boyalıköy Hankahı güney eksenden görünüş.

Fotoğraf 3.19. Afyon Boyalıköy Hankahı güney eksenden görünüş. (Günümüzdeki durumu)

Fotoğraf 3.20. Afyon Boyalıköy Hankahı merkezi kare birimin detay görünümü.

Fotoğraf 3.21. Afyon Boyalıköy Hankahı merkezi kare birimin genel görünümü.

Fotoğraf 3.22. Sofa bölümünün yer alan kapı kemerlerinin görünüşleri.

Fotoğraf 3.23. Sofa bölümünün yer alan kapı kemerlerinin görünüşleri. (Günümüzdeki durumları)

Fotoğraf 3.24. Hankahın ana bölümünden yer alan kuzey-doğu mekanın kapı alınlık kemeri detay.

Fotoğraf 3.25. Hankahın ana bölümünden yer alan kuzey-doğu mekanın beden duvarı detay fotoğrafı.

Fotoğraf 3.26. Afyon Boyalıköy Hankahı güney eksenden görünüş.

Fotoğraf 3.27 Sofada yer alan merdiven kuruluşunun genel görünüş.

Fotoğraf 3.28 Sofada yer alan merdiven kuruluşunun genel görünüş.(Günümüzdeki durumu)

Fotoğraf 3.29: Üst mekan genel görünüş.

Fotoğraf 3.30. Üst mekan genel görünüş. (Günümüzdeki durumu)

Fotoğraf 3.31. Boyalıköy Hankahı güney cephe duvarında olan devşirme taş malzeme.

Fotoğraf 3.32. Eyvan tipi türbe batı cephe.

Fotoğraf 3.33. Eyvan tipi türbenin batı cephe. (Günümüzdeki durumu)

Fotoğraf 3.34. Eyvan tipi türbe batı cephe detay görüntüsü.

Fotoğraf 3.35. Eyvan tipi türbe güney cephe.

Fotoğraf 3.36. Eyvan tipi türbe doğu cephe.

Fotoğraf 3.37. Eyvan tipi türbenin güney cephe. (Günümüzdeki durumu)

Fotoğraf 3.28. Eyvan tipi türbe mescid katı detay

Fotoğraf 3.39. Eyvan tipi türbe mescid katı genel görünüm.

Fotoğraf 3.40. Eyvan tipi türbe mescid katı.

Fotoğraf 3.41. Eyvan tipi türbeye genel bakış.

Fotoğraf 3.42. Kümbete kuzey cepheden bakış.

Fotoğraf 3.43. Kümbete kuzey cepheden bakış (Günümüzdeki durumu)

Fotoğraf 3.44. Kümbete batıdan bakış.

Fotoğraf 3.45. Kümbete batıdan bakış. (Günümüzdeki durumu)

Fotoğraf 3.46. Kümbete kuzey cephede yer alan merdiven kuruluşu.

Fotoğraf 3.47. Kümbete kuzey cephede yer alan merdiven kuruluşu. (Günümüzdeki durumu)

Fotoğraf 3.48. Kureyş Baba Kümbeti mummyalık katı örtü sistemi.

Fotoğraf 3.49. Kureyş Baba Kümbeti mescid katı örtü sistemi.

Fotoğraf 3.50. Kureyş Baba Kümbeti mummyalık katı kuzey cephe.

Fotoğraf 3.51. Kureyş Baba Kümbeti mescid katında yer alan sanduka.

Fotoğraf 3.52. Kureyş Baba Kümbeti mescid katında yer alan sanduka detay.

Fotoğraf 3.53. Kureyş Baba Kümbeti mescid katında yer alan mukarnas oymalı köşe taşı genel görünüşü.

Fotoğraf 3.54. Kureyş Baba Kümbeti mescid katında yer alan Mukarnas oymalı köşe taşı.

Fotoğraf 3.55. Kureyş Baba Kümbeti mescid katında yer alan yazılar.

Fotoğraf 3.56. Baba Kümbeti mescid katında yer alan çizimler.

Fotoğraf 3.57. 1364 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 3.58. 1364 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 3.59. 1365 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 3.60. Aksaray Melik Mahmut Gazi Hankahı.

Fotoğraf 3.61. Konya Sahip Ata Hankahı.

Fotoğraf 3.62. Tokat Ebu Şems Hankahı.

Fotoğraf 3.63. Boyalıköy Külliyesi'ne batı yönünden genel görünüş.

Fotoğraf 3.64. Giriş bölümü doğu ekseni.

- fotoğraf 3.65.** Boyalıköy Hankahı giriş bölümü.
- Fotoğraf 3.66.** Kare içinde dört ayak.
- Fotoğraf 3.67.** Sofa bölümünde yer alan kuzey doğudaki sütun başlığı.
- Fotoğraf 3.68.** Sofa bölümü üst örtü durumu.
- Fotoğraf 3.69.** Ocak nişi.
- Fotoğraf 3.70.** Ocak nişi detay.
- Fotoğraf 3.71.** Boyalıköy Hankahı mihrap nişi.
- Fotoğraf 3.72.** Ümmühan Hatun Türbesi kuzey cepheden görünüş.
- Fotoğraf 3.73.** Afyon Herdena Bahar Baba Türbesi.
- Fotoğraf 3.74.** Emir Yavtaş Bey Türbesi.
- Fotoğraf 3.75:** Konya Gömeç Hatun Türbesi.
- Fotoğraf 3.76.** Kalender Baba Kümbeti.
- Fotoğraf 3.77.** Ulaş Baba Kümbeti.
- Fotoğraf 3.78.** Selime Sultan Türbesi.
- Fotoğraf 3.78.** Afyon Çay Eber Köyü Esirüddin Ebheri Kümbeti.
- Fotoğraf 3.80.** Konya I. İzzeddin Keykavus Kümbeti.
- Fotoğraf 3.81.** Giriş bölümü doğu mekanı.
- Fotoğraf 3.82.** Giriş bölümü batı mekan.
- Fotoğraf 3.83.** Sofa bölümü.
- Fotoğraf 3.84.** T çekirdeğinin doğu-batı kolu.
- Fotoğraf 3.85.** Eyvan tipi doğu yönünden görünüş.

B-ÇİZİMLER

Çizim 1.1. Kral Yolu haritası.

Çizim 1.2. Roma Yolları haritası.

Çizim 1.3. Bizans Yolları haritası.

Çizim 1.4. Selçuklu Dönemi yol haritası.

Çizim 1.5. Konya-İstanbul yolu haritası.

Çizim 1.6. Evliya Çelebi rotası.

Çizim 2.1. Mescid-i Nebevi başlangıçtan günümüze kadar gerçekleştirilen genişletme çalışmalarını gösteren plan.

Çizim 2.2 Maverraünnehir ve Horasan bölgesindeki evlerin planı.

Çizim 2.3. Orta Asya Türk evi planı.

Çizim 3.1. Afyon Boyalıköy Kureyş Baba Külliyesi vaziyet planı.

Çizim 3.2. Afyon Boyalıköy Hankahı kuzey C-C ve D-D kesiti.

Çizim 3.3. Afyon Boyalıköy Hankahı kuzey A-A ve B-B kesiti.

Çizim 3.4 Afyon Boyalıköy Hankahı kuzey ve güney cephesi.

Çizim 3.5. Afyon Boyalıköy Hankahı doğu ve batı cephesi

Çizim 3.6. Afyon Boyalıköy Hankah planı.(Günümüzdeki durumu)

Çizim 3.7. Afyon Boyalıköy Hankah planı.(1970 onarım sonrası)

Çizim 3.8. Boyalıköy Eyvan Tipi Türbenin röleve çizimleri.

Çizim 3.9. Kureyş Baba Kümbeti planı.

Çizim 3.10. 1364 numaralı mezar taşının çizimi.

Çizim 3.11. 1365 numaralı mezar taşının çizim1.

Çizim 3.12 1365 numaralı mezar taşının çizim2.

Çizim 3.13 1365 numaralı mezar taşının çizim3.

- Çizim 3.14.** 1365 numaralı mezar taşının çizim4.
- Çizim 3.15.** Diyarbakır, Eğil, Tekke Köyü Hankahı planı.
- Çizim 3.16.** Aksaray Melik Mahmut Gazi Hankahı planı.
- Çizim 3.17.** Aksaray Melik Mahmut Gazi Hankahı planı.
- Çizim 3.18.** Aksaray Melik Mahmut Gazi Hankahı planı.
- Çizim 3.19.** Konya Sahip Ata Hankahı planı.
- Çizim 3.20.** Konya Sahip Ata Hankahı planı.
- Çizim 3.21.** Tokat Ebu Şems Hankahı planı.
- Çizim 3.22.** Kare içinde 4 ayak uygulamasının görüldüğü Ateş Tapınakları
- Çizim 3.23.** Türkmenistan Eski Nisa'daki yapı m.ö.3yy.
- Çizim 3.24.** Mandala plan şeması.
- Çizim3.25** Akbeşim Budist Tapınağı planı.
- Çizim 3.26.** Orta Asya Türk evi.
- Çizim 3.27.** Mervdeki köşk yapıları.
- Çizim 3.28.** Ribatı Mahi.
- Çizim 3.29.** Hargird Medresesi Planı.
- Çizim 3.30.** Konya Ali Gav Medresesi.
- Çizim 3.31.** Atabey Ertokuş Medresesi.
- Çizim 3.32.** Divriği Darusşifası.
- Çizim 3.33.** Kare içinde dört ayak uygulaması görülen bir grup cami planı.
- Çizim 3.34.** İsfahan Ulu Cami planı.
- Çizim 3.35.** Malatya Ulu Cami planı.
- Çizim 3.36.** Tokat Gümüştop Zaviyesi.
- Çizim 3.37.** Tokat Sümbül Baba Zaviyesi.

- Çizim 3.38** Tokat Halef Gazi Zaviyesi.
- Çizim 3.39.** Malatya Arapkir Zaviyesi.
- Çizim 3.40.** Zaviye-İ Mekkun Planı.
- Çizim 3.41.** Şeyh Turesan Zaviyesi Planı.
- Çizim 3.42.** Ümmühan Hatun Türbesi planı.
- Çizim 3.43.** Afyon - Herdena Bahar Baba Türbesi alt kat planı.
- Çizim 3.44.** Afyon - Herdena Bahar Baba Türbesi üst kat planı.
- Çizim 3.45.** Akşehir – Emir Yavtaş Türbesi üst kat planı.
- Çizim 3.46.** Konya – Gömeç Hatun Türbesi alt kat planı.
- Çizim 3.47.** Konya Kalender Baba Kümbeti üst ve alt kat planları.
- Çizim 3.48.** Konya Ulaş Baba Kümbeti üst ve alt kat planları.
- Çizim 3.49.** Aksaray Selime Sultan Kümbeti üst ve alt kat planları.
- Çizim 3.50.** Afyon Çay Eber Köyü Esirüddin Ebheri Kümbeti üst ve alt kat planları.
- Çizim 3.51.** Konya Kesikbaş Kümbeti alt ve üst kat planları.
- Çizim 3.52.** Konya I. İzzeddin Keykavus Kümbeti üst ve alt kat planları.

GİRİŞ

Bu tez çalışmasının konusunu, Anadolu Selçuklu Dönemi'ne tarihlenen Afyon Sincanlı ilçesine bağlı Boyalıköy'de yer alan bir hankah, iki türbe, günümüze gelememiş bir hamam ve Afyon Müzesi'ne taşınan bezemeli mezar taşlarını içeren Kureyş Baba Külliyesi oluşturmaktadır. Külliye'nin ana nüvesini teşkil eden hankah yapısıyla iki türbenin bulunduğu geniş alan bugün bir duvarla çevrelenmiştir. Külliye yapılarının hiç birinin inşa kitabesi olmadığı gibi günümüze gelebilmiş bir vakıf kaydı bulunmamakta, yaptıranı kesin olarak bilinmemektedir. Bu nedenle külliye mimarisine odaklanan çalışmalarda yapılarının tarihlendirilmesi ve işlevlerine yönelik farklı görüşler ileri sürülmüş, araştırmaların bazılarında külliye'nin ana nüvesini oluşturan yapı medrese bazılarında hankah olarak ele alınmış ve karşılaştırmalı değerlendirmeler yapılarak yapıların mimari özelliklerinin belirtilmesiyle yetinilmiş; geçirdiği restorasyonlarla özgünlüğünü büyük ölçüde kaybetmiş bulunan hankah yapısının işlevine yönelik mekan analizleri ve külliye'nin işleyiş düzeni tam olarak ortaya konulamamıştır. Yazılı kaynakların bulunmayışı, özellikle külliye'nin kurucusu, kuruluş amacı ve neden Boyalıköy'de kurulduğu gibi konuların karanlıkta kalmasına neden olmuştur.

Külliye yapılarının Anadolu Selçuklu mimarisi içerisindeki yerlerinin tespiti, külliye'nin kurucusu, kuruluş amacı ve yer seçiminde ne gibi faktörlerin rol oynadığı konularının irdelenmesinin amaçlandığı bu tez çalışmasının *Selçuklu Dönemi Tarihçesi ve Afyon Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası* başlıklı birinci bölümünde Selçuklu Devleti'nin Afyonkarahisar ve çevresini de içeren kısa tarihçesine yer verilmiş, siyasi, sosyal ve kültürel olaylar takip edilerek Boyalıköy Külliyesi'nin coğrafi yerinin seçiminde rol oynayan ana etmenin ve bu külliye'nin kuruluş amacının anlaşılmasına gayret edilmiştir. Selçuklu Devleti'nin (1075-1318) kuruluştan yıkılışına uzanan geniş bir zaman dilimini kapsayan bu süreci konu alan birçok kaynaktan özellikle de A. Sevim ve E. Merçil'in kaleme aldıkları *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür* adlı kitap ile Osman Turan'ın *Selçuklular Zamanında Türkiye* adlı kitabından yararlanılmıştır. Anadolu Selçuklu tarihi açısından büyük öneme sahip olan dönem tarihçisi İbni Bibi'nin iki cilt halinde günümüz Türkçesi'ne *El Evamirü'l-Ala'iyeye Fi'l*

*Umuri'l Ala'ie (Selçuk Name)*¹ adıyla çevrilmiş kronolojik olarak sultanların devirlerini anlatan eseriyle Aksarayı'nın² *Müsameretü'l-Ahbar* adlı eserinden, özellikle Boyalıköy Küliyesi'nin yapıldığı yıllarda sultan olduğu düşünülen I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Türkmenlerle olan ilişkilerine yer vermesi açısından İbni Bibi'nin söz konusu eserinden, büyük ölçüde yararlanılmıştır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemiyle ilgili bir diğer önemli kaynak ise Selim Kaya'nın kaleme aldığı bir dönem araştırması olan *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II.Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)* adlı eseridir. Selçuklu-Bizans ilişkilerinin takibi konusunda George Ostrogorsky'nin kaleme aldığı *Bizans Devleti Tarihi* adlı kitaptan, Afyon tarihi konusunda Üçler Budak'ın, *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib Sancağı* kitabı ile Süleyman Göncer'in *Afyon ili Tarihi* adlı kitabından hem Selçuklu dönemi Afyon tarihi hem de Boyalıköy Külliyesi'nin tarihlendirilmesi konusunda yararlanılmıştır.

Çalışmanın *Selçukluların İskan ve Kolonizasyon Politikaları-Hankah ve Zaviyeler* başlıklı ikinci bölümde *Hankah ve Zaviyelerin Tarihi Kökeni ve Gelişimi* başlıklı bölümde, bir çok çalışmada hemen hemen aynı işleve karşılık gelen tek bir yapı için farklı isimlendirmelerin kullanılabiliyor oluşu karşısında, ribat, zaviye, hankah, buka, tekke, dergah ve asitane adlarıyla anılan tarikat yapıları genel olarak incelenmeye alınmış, bu yapıların ortaya çıkışına neden olan köken araştırılmış, yapıların kendine özgü niteliklerinin belirlenmesine çalışılmıştır.

Tarikat yapılarının terminolojisi konusunda Ahmet Işık Doğan'ın *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütuvvet Yapıları* adlı doktora çalışması ile İbrahim Numan'ın *Anadolu'nun Fethinden İstanbul'un Fethine Kadar Türk Tekke ve Zaviye mimarisi Hakkında Bir Araştırma* adlı doktora çalışmasından büyük ölçüde yararlanılmıştır. İbrahim Numan'ın söz konusu eserinde; Tokat Şeyh Meknun Açıkbaz Tekkesi, Niksar Çöreği Büyük Tekkesi, Konya Sahip Ata Hankahı, Tokat Ebu Şems Hankahı, Afyon Boyalıköy Hankahı, Diyarbakır Eğil Tekke Köyü Hankahı, Aksaray Yusuf Hakiki Hankahı ve Kütahya Balıklı Tekkesi'sini hankah yapıları başlığı altında incelemiş ayrıca ismen veya kısmen mevcut bazı hankahlardan Aksaray'da Efaaliye Hankahı (1370),

¹ İbn-i Bibi (1996). *El Evamirü'l-Ala'ie Fi'l Umuri'l Ala'ie (Selçuk Name) II* (Çev: Mürsel Öztürk), Ankara: Türkiye Cumhuriyeti kültür Bakanlığı Yayınları/1833.

² Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı (2000). *Müsameretü'l-Ahbar* (Çev: Mürsel Öztürk), Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Aksaray'da Melik Mahmud Gazi Hankahı (Danişmentli), Aksaray'da İmadiye Hankahı (Danişmentli), Akşehir'de Ali b. Hüseyin Hankahı, Akşehir'de İshaklı Hankahı, Akşehir'de Sahih Ata Hankahı, Amasya'da Hangah-ı Mesüdi, Konya'da Müstevfi Camaluddin Hankahı, Konya'da lala Ruzbe Hankahı, Konya'da Şeref Mesud Hankahı (1241), Konya'da Tacül Vezir Hankahı (1240 Civarı), Karaman'da Rahime Hatun Hankahı (1476 Öncesi) hakkında bilgi vermiştir.

Numan ayrıca bu yapılarının işlevi ile kökeni açısından yeni bir yorum getirmekte Mescid-i Nebevi ile Orta Asya Türk konut mimarisine vurgu yapmaktadır. Konut mimarisiyle ilgi kurulan bir başka yapı türü ise medreselerdir. Afyon Boyalıköy Hankahı erken tarihli araştırmalarda medrese olarak tanıtılmıştır. Bu kapsamda Abdullah Kuran'ın yapıları planları üzerinden tartışan ve inceleyen *Anadolu Medreseleri* adlı çalışması bu tez kapsamında başvuru olan önemli kaynaklardan biridir. Sanat tarihi alanının başucu kitapları arasında bulunan Türk sanatında çeşitli yapı gruplarının plan ve fotoğraflarıyla birlikte incelendiği Oktay Aslanapa'nın *Türk Sanatı*, Doğan Kuban'ın *Selçuklular Çağında Anadolu Sanatı* adlı eserine bu tez çalışması kapsamında başvurulmuş, tarikat yapılarının ilk örneği olarak kabul edilen ribatlar konusunda detaylı bilgiler sunan Fuad Köprülü'nün Ribat adlı makalesiyle Ahmet Yaşar Ocak'ın *Zaviyeler* adlı makalesi kullanılan ana kaynaklar arasında yerini almıştır. Türk sanat tarihi araştırmalarında zaviye, imaret, ters T planlı, taphaneli, gibi farklı terimlerle ifade edilerek bir çok çalışmada ele alınmış bulunan zaviyeler konusunda Semavi Eyice'nin, *İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler*, makalesi ayrı bir konumda durmaktadır. Tarikat yapılarının etimolojisi konusunda İslam ansiklopedisinden konuyla ilgili maddelerinden, Farsça kökenli hankah kelimesinin İran coğrafyasındaki kullanım şekilleri ve mimari gelişimi konusunda farklı bir yaklaşım sunması bakımından İranlı araştırmacı Muhsin Keyani'nin *Hankahlar Tarihi* adlı doktora çalışmasından yararlanılmıştır. Tarikat yapılarını plan ve fotoğraflarını vermek suretiyle kubbe-eyvan ilişkisi üzerinden değerlendiren ve bu yapılarının gelişimi konusunda bir yaklaşımda bulunan Sevgi Parlak'ın *Merkezi Kubbe Eyvan İlişkisinin Esas Olduğu Anadolu Selçuklu Dönemi Tarikat Yapıları* başlıklı yüksek lisans tezi konuyla ilgili yararlanılan başka bir kaynaktır. Sevgi Parlak, bu çalışmasında Konya Sahip Ata Hankahı, Tokat Ebu Şems Hankahı, Afyon Boyalıköy Hankahı ve Aksaray Melik Mahmud Gazi Hankahını incelemiştir.

Tezin ana konusu oluşturan *Afyonkarahisar-Boyalıköy Kureyş Baba Külliyesi* başlıklı çalışmanın üçüncü bölümünde, külliye tarihlendirilmesi, bulunduğu konum, yapıların ve mekanların işlevleriyle mimari özellikleri ele alınmıştır. Arazi çalışması yapılarak fotoğraflamak suretiyle külliye yapılarının günümüzdeki durumunu belgelenecek kayıt altına alınmıştır. Vakıflar Bölge Müdürlüğü ve Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerinde bulunan külliyeyle ilgili eski plan, fotoğraf, onarım raporları ve çeşitli belgeler incelenerek, bu belgelerle belirtilenlerle yapıların günümüzdeki durumu karşılaştırılmış ve yapıların özgün durumuna ilişkin görüş oluşturulmuştur. Bu araştırmalar sırasında külliye ile ilgili ilk araştırma ve çalışmanın dönemin Afyon Müze Müdürü Süleyman Göncer tarafından tuttuğu tescil kaydındaki görüşlerini yinelediği *Afyon İli Tarihi* adlı kitabında yer aldığı tespit edilmiştir. Söz konusu tescil kaydında külliye ana yapısı medrese olarak nitelendirilmiş ve 1210 yılında Kureyş bin İlyas bin Oğuz tarafından inşa edildiği belirtilmiştir. Bu tescil kaydı nedeniyle daha sonra yapılmış çalışmaların bir çoğunda yapı medrese olarak kabul edilmiş ve medrese mimarisi ve geleneği içerisinde incelenmiştir. Semavi Eyice'nin, ilk ciddi eleştiriyi getiren *Anadolu'da Orta Asya sanat geleneklerinin temsilcisi olan bir eser: BOYALIKÖY HANIKAHİ* adlı makalesi, külliye ana yapısının işlevini belirleyen çok önemli bir çalışmadır. Söz konusu çalışma, bu tez çalışmasının oluşmasına ve Selçukluların kolonizasyon politikaları çerçevesinde külliye yaklaşarak yeni öneriler getirebilmemize büyük katkı sağlamış ve yol gösterici olmuştur. Kitabesi bulunmayan Boyalıköy Külliyesi'nin yapılarının tarihlendirilebilmesi için mimari tespitlerinin yanı sıra İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Kitabeler* adlı çalışmasına başvurulmuştur. Sanat tarih araştırmalarında son derece önemli veriler sunan Osmanlı Dönemi seyyahı Evliya Çelebi'nin Boyalıköy'den de bahsettiği seyahatnamesinden yararlanılmıştır. Günümüzde inşa kitabesi ya da tarih veren vakıf kayıtları ve vakfiyesi bulunmayan yapılar için tarihlendirme konusunda dendrokronoloji bilimine başvurulmaktadır. P.T.Kuniholm'un, 48 Selçuklu ve Osmanlı Dönemi yapısını da incelediği *Dendrochronologically Dated Ottoman Monuments, A Historical Archaeology of the Ottoman Empire: Breaking New Ground* adlı çalışması Boyalıköy Külliyesi'nin tarihlendirilmesi konusunda son zamanlarda yapılmış en değerli çalışmadır. 1969 onarımları öncesinde hankah yapısının durumu ve onarımlarla birlikte gerçekleştirilen iyileştirmeleri göstermesi bakımından bir rapor niteliği taşıyan Emre Madran'ın *Afyon-Sincanlı, Boyalıköy Yapı Grubu* adlı makalesi

bu tez çalışması kapsamında başvuru başlıca kaynaklardan biridir. Madran'ın 1969 onarımları öncesinde hankah örtüsünün tamamen yıkılmış olduğunu bildirmesi ve Kara Kuvvetleri Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığı'nın Kurtuluş Savaşı'nda yer alanlarla yaptığı, Sadık Sarısamam'ın *Afyonkarahisarlıların Anılarında Milli Mücadele*, adlı çalışmasında yayımlanan röportajlar, bu bölgede gerçekleşen Kurtuluş Savaşı sırasında yapının önemli ölçüde tahribata uğramış olabileceği ihtimalinin de göz önünde bulundurulması gerekliliğini ortaya koymuştur.

Boyalıköy Külliyesi'nin bünyesi içerisinde yer alan Eyvanlı Türbe yerinde görülüp incelenmiş ve Türk mimarisinin diğer eyvanlı türbeleriyle karşılaştırılmış, eyvanlı türbeler konusunda daha önceden yapılmış çalışmalara başvurulmuştur. Eyvanlı türbelerle ilgili olarak ilk çalışmayı gerçekleştirmiş bulunan Oluş Arık, *Erken devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri* adlı makalesinde her çeşitten türbeyi gövde ve örtülerini dikkate alarak vertikal ve horizontal olarak iki ana gruba ayırmış ve eyvanlı türbelerin sekizini horizontal grup içerisinde değerlendirerek tanımlamış ve tanıtmıştır. Metin Sözen, *Anadolu'da Eyvan Tipi Türbeler* adlı makalesinde sadece bu türden on dört türbe yapısını incelemiştir. Hakkı Önkal, 110 türbenin ele alındığı *Anadolu Selçuklu Türbeleri* adlı doktora tezinin ikinci bölümünü eyvanlı türbelere ayırarak bu türden 13 yapıyı incelenmiştir. Hakkı Önkal'ın bu eseriyle Anadolu Selçuklu dönemi mezar yapılarını plan ve fotoğraflar eşliğinde inceleyen O.C Tuncer'in üç ciltlik *Anadolu Kümbetleri* adlı eserlerinden büyük ölçüde yararlanılmıştır.

Türbe mimarisiyle ilgili yapılan çalışmalarda sınıflandırmanın gövdeye göre yapıldığını ancak kaidenin dikkate alınmadığını belirten Aynur Durukan'ın, Kureyş Baba Kümbeti'yle plan bakımından benzerlik gösteren Selime Sultan Kümbeti'ni ele aldığı *Selime'deki Türbe ve Anadolu-Türk Sanatındaki Yeri* makalesine, mummyalık katı hac planlı olan Kureyş Baba Türbesi'nin benzer nitelikteki örneklerinin tanınması ve incelenmesinde büyük ölçüde başvurulmuş,³ ayrıca, benzer nitelikteki kümbetlerin ele alındığı Burcu Öztürk'ün *14.yüzyıl Anadolu Kümbetlerinde Kripta Problemi* adlı yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır.

³ A. Durukan (1980), Selime'deki Türbe ve Anadolu-Türk Sanatındaki Yeri, *Bedrettin Cömert'e Armağan* içinde, Ankara: H.Ü. Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Beşeri Bilimler Dergisi Özel Sayısı, s.399.

Boyalıköy’de yer alan külliye yapılarının tarihlendirilmesi konusunda özel bir konumda bulunan mezar taşları konusunda, Afyon Müzesi’nde yer alan mezar taşlarının yanı sıra Boyalıköy’den müzeye giden mezar taşlarına yer verilen Musa Seyirci ve Ahmet Topbaş’ın hazırladıkları *Afyonkarahisar Yöresi Türkmen Mezar Taşları* adını taşıyan ortak çalışma ve söz konusu mezar taşlarının figürlerine iki farklı makalesinde yer veren Gönül Öney’in *Anadolu Selçuk Sanatında Ejder Figürleri* ve *Anadolu Selçuk Sanatında Hayat Ağacı Motifi* adlı makaleleri ile Şenay Alsan’ın *Türk Mimari Sanatlarında Mitolojik Kaynaklı Hayvan Figürleri* adlı doktora tezinden yararlanılmıştır.

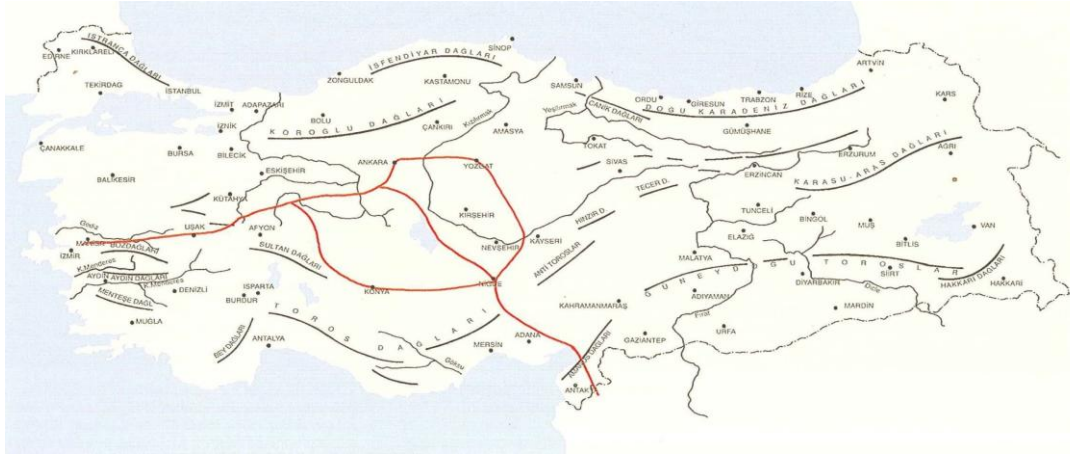
Değerlendirme bölümünde literatür taraması sonucunda Boyalıköy Külliyesi’nin yapılarıyla benzerlik gösterdiği tespit edilen yapılar plan ve fotoğraflarına yer verilerek tanıtılmış ve karşılaştırmalı değerlendirmede bulunulmuştur. Bu bölümde incelenen tüm yapıların eski ve yeni fotoğraflarının yanı sıra mimari çizimlerinin verilmesine gayret edilmiş, Selçuklu Dönemi’nde ortaya çıkan benzer yapıların ortak ve farklı yönlerini tartışmak Selçuklu mimarisi içindeki yerlerinin belirlemesi, Boyalıköy Külliyesi’nin tarihlendirilmesi ile plan ve mekan özelliklerinin saptanması hedeflenmiştir.

Sonuç kısmında ise tezin tüm bölümlerinde ele alınmış konulardan ve değerlendirme kısmından elde edilen veriler doğrultusunda Boyalıköy Külliyesi’nin Selçuklu Dönemi’nin iskan ve kolonizasyon politikaları doğrultusunda oynadığı rol ve Türk mimarisindeki yeri konusunda billurlaşan tespitlere yer verilmesine özen gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SELÇUKLU TARİHÇESİ VE AFYON BÖLGESİ'NİN TARİHİ COĞRAFYASI

Afyon ve çevresi Türk hakimiyetine girmeden önce bölgeye sırasıyla Hititler, Frigler, Lidyalılar, Persler, Makedonyalılar, Selekoslar, Bergamalılar, Romalılar ve Bizanslılar hakim olmuşlardı.⁴ Tarih boyunca önemli yolların geçtiği bir bölgede yer alan Afyon bu konumuyla bir çok istilaya maruz kalmıştır. Pers yönetimi sırasında komutan Darius tarafından MÖ 515 tarihinde yaptırılan Kral yolu,⁵ Sardes'den başlayarak Sivrihisar, Gordion, Ankara, Turhal, Gümenek, Sivas, Malatya ve Diyarbakır üzerinden Pers İmparatorluğu'nun başkenti Susa'ya varmaktadır.⁶ Sardes'ten İran'a yönelen bu yol üzerinde Uşak'ın Banaz ilçesinden, Boyalıköy'ün bağlı bulunduğu Sincanlı ilçesinden geçerek Afyon Çay'da (İspos) Kral yoluyla tekrardan birleşen ve Konya üzerinden Suriye ve İran'a uzanan bir kestirme yoldan da söz edilmektedir.⁷



Çizim 1.1. Kral Yolu (Bektaş, 1999: 38)

Doğu ticaretinin önemli kervan yolları üzerinde bulunan Sincanlı'nın Roma dönemindeki adı Kidyessos'tur. Kidyessos Boyalıköy'e yaklaşık 22 km uzaklıkta yer alan Çayhisar Köyü yakınlarında kurulmuştur. Sincanlı Ovası'na hakim olan bu şehrin adı mil taşlarında ve Bizans kaynaklarında geçmekte, civar köylerde Roma ve Bizans

⁴ M. Uyan, (Belirtilmemiş.) *Anılda Afyonkarahisar*, Afyon: Kocatepe Üniversitesi Yayını, s.10

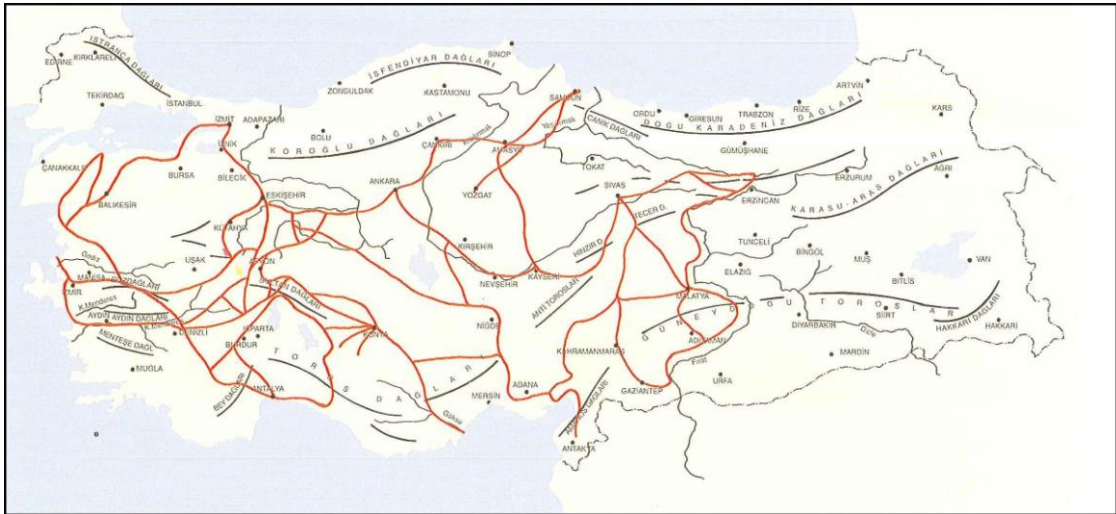
⁵ S. Göncer, (1971), *Afyon ili Tarihi*, Cilt 1, İzmir: Karınca Matbaacılık, s.204

⁶ *Türkiye'nin Kültürel Mirası II*. (Ed. Canan Parla) Ankara: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 2961, Saray Matbaacılık, s. 70

⁷ S. Göncer, (1971), *Afyon ili Tarihi*, Cilt 1, İzmir: Karınca Matbaacılık, s.204

kalıntılarına rastlanmaktadır.⁸ Sincanlı (Kidyessus)'da ayrıca sikke darp edildiği de bilinmektedir.⁹ Boyalıköy'e 17 km uzaklıkta yer alan İsmail Köyü'nde ise Aquae Germ olarak adlandırılan bir mil taşı bulunmaktadır.¹⁰ Boyalıköy'e yaklaşık 40 km uzaklıkta yer alan Kara Sandıklı (Brouzos)'da bir çok arkeolojik kalıntı ve yazıt bulunmuştur.¹¹ Bu dönemde, Boyalıköy'e yaklaşık 41 km uzaklıkta olan İshehisar (Dokmeion)'dan kırmızı damarlı beyaz mermerlerin çıkarıldığı taş ocağı bulunmaktadır.¹²

Roma Dönemi'nde liman kentlerinin önemi artınca deniz yollarıyla kara yollarını birbirine bağlayan yeni yol ağları açılmış;¹³ Anadolu'nun 6 büyük eyaletinden (Provincia) oluşan Provincia Lycia, Provincia Galatatia, Provincia Bithynia, Provincia Cilicia, Provincia Capapadoci ve Provincia Asia'da bulunan Roma kentleri birbirlerine yol ağıyla bağlanmıştır. Bergama (Pergamum)'dan başlayan bir Roma yolu İzmir (Smyrna), Pamukkale (Laodikeia), Dinar (Apameia), Eskişehir (Dorylaion) üzerinden günümüz Afyon kentine çok yakın bulunan Emirdağ (Amorium)'a ulaşmaktaydı.¹⁴



Çizim 1.2. Roma yolları haritası (Bektaş, 1999: 41)

⁸ T.D. Bear, (2001), *II. Greek ve Roma Dönemlerinde Afyonkarahisar*, Afyonkarahisar Kütüğü içinde ,Cilt 1,Afyon,s105

⁹ Göncer, 1971, **a.g.k.** s.204

¹⁰ Bear, 2001, **a.g.k.** s101

¹¹ Bear, 2001, **a.g.k.** s103,104'de ayrıca, Septimus Severus adını taşıyan bir yazıtın köy camisinin avlusunda yer aldığı belirtilmektedir.

¹² Bear, 2001, **a.g.k.** s104

¹³ Avcı, 2016,**a.g.k.** s.21

¹⁴ *Türkiye'nin Kültürel Mirası II.* (Ed. Canan Parla) Ankara: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 2961, Saray Matbaacılık, s. 70

Bizans Dönemi'nde Anadolu'ya yönelik Arap akınları gerçekleşmiş, bu akınların ardından da Türk akınları başlamıştır. İskenderiye'yi fethederek Mezopotamya'da hâkimiyet kuran Emeviler, Ermenistan ve Anadolu topraklarına da hâkim olmak isteğiyle Suriye Valisi Muaviye'nin önderliğinde, 643-647 yılları arasında Anadolu'ya akınlar düzenlemiş ve neticede Kayseri'yi ele geçirmiş, Emirdağ (Amorium)'u kuşatmışlarsa da fethedememiş fakat tahrip etmişlerdir¹⁵. 666 tarihinde Emirdağ Kalesi'ni kuşatan Emeviler, bölgede iki yıl hüküm sürmüş, 676 yılında kuşattıkları İstanbul'u almayarak Bayat, Bolvadin ve İshaldi üzerinden geri çekilmişlerdir.¹⁶ Emevilerin 685 yılında Misis Valiliği'ne atadıkları Türk akıncı komutanlardan olduğu ileri sürülen Battal Gazi Anadolu'ya birçok akın düzenlemiş ve bu akınlar sonucunda 716 yılında Emirdağ Kalesi'ni ele geçirmiştir.¹⁷ 40 yıl aradan sonra Araplar tekrar İstanbul'u fethetmek amacıyla 717 tarihinde kuşatmışlarsa da güçlü İstanbul surları ve Bizanslıların kullandığı Grek ateşi sayesinde başarısız olmuşlardır.¹⁸ İstanbul kuşatmasından geri dönen Emevi orduları yolları üzerinde bulunan Afyon Karahisar Kalesi'ni tahrip etmişlerse de kaleyi ancak 739'da alabilmiş, bu mücadeleler esnasında Seyit Battal Gazi yaralanmış ve esir düşmüştür.¹⁹

7. yüzyılda başlayan Arap akınlarında Kral yolu ve Roma Dönemi yollarıyla Bizans dönemi yollarının kullanıldığı açıktır. Bizans Dönemi'nde Anadolu'da kuzey-güney ve doğu-batı yönlü olmak üzere iki ana yol güzergahı vardır. Kuzey-güney yönlü ana yol güzergahı, İstanbul'dan başlayarak farklı kollara da ayrılarak Musul ve Bağdat'a kadar uzanmaktadır. Afyon'un dahil olduğu doğu-batı yönlü güzergahının bir kolunu oluşturan yol ağı ise Efes'ten başlayarak, Büyük Menderes Havzası'ndan devam etmekte, Afyon-Şuhut'tan geçerek Konya ve Karaman'ın büyük bölümünü kapsayan Antik Lykaonia'ya ulaşmaktadır. Yolun bir uzantısı, Dinar'dan kuzeye dönerek Karasandıklı'dan geçmekte Afyon yakınlarında Gediz Havzası'nı izleyen Kral Yolu ile birleşmektedir. Efes'ten başlayan yol, Manisa, Aydın, Nazilli, Antakya,

¹⁵G. Ostrogorsky (1995), *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev: Fikret Işıltan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.107, 108

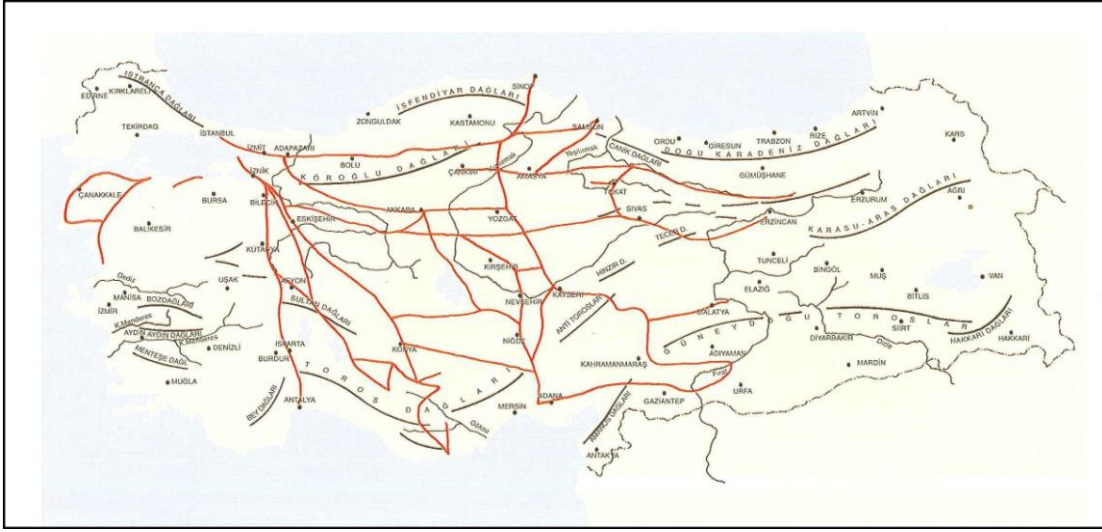
¹⁶ Ü. Bulduk (2013), *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib Sancağı*, AnkaraTürk Tarih Kurumu, s.4

¹⁷ Bulduk 2013, **a.g.k.**, s.4

¹⁸ Ostrogorsky, 1995, **a.g.k.**, s.146

¹⁹ Ü. Bulduk (2013), *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib Sancağı*, AnkaraTürk Tarih Kurumu, s.4

Denizli, Honaz, Dinar, Akşehir, Konya Ilgın'dan geçerek Malatya'ya kadar devam etmektedir.²⁰



Çizim 1.3. Bizans yolları haritası (Bektaş, 1999: 42)

Emevilerden sonra Abbasiler de Anadolu'ya akınlar düzenlenmiştir. 803 tarihinde gerçekleştirilen akında Afyon Karahisar, Abbasi komutanı Malik bin Salih tarafından kuşatılmışsa da şehir fethedilememiş; Abbasi Halifesi Mutasım'a bağlı Türk akıncı komutanları Kavusoğlu Haydar ile Afşin Bey 30.000 akıncı ile Anadolu'ya gelmiş, Emir Afşin Bey 839 tarihinde Afyon Karahisar Kalesi'ni ele geçirmeyi başarmıştır²¹ Ostrogorsky, "Bu olay Bizans'ta moral yıkıcı bir etkiye sahiptir; çünkü Amorium, Anadolu'nun bu dönemde en önemli kalesi ve Bizans hanedanının yurt şehridir"²² biçiminde Emirdağ (Amorium) ve Afyon Karahisar'ın önemini vurgulamıştır. Bağdat'ta ayaklanma çıkması üzerine Abbasi Halifesi Mutasım'ın geri dönmüş, bölge tekrar Bizans hakimiyetine geçmiştir.²³ Arap akınları sonucunda birçok şehir dağılmış Afyon bölgesinde varlığını sürdürebilen tek şehir Boyalıköy'e yaklaşık 100 km uzaklıkta yer alan Emirdağ (Amorium) olmuştur.²⁴ Boyalıköy'e yaklaşık 44 km uzaklıkta yer alan Ayazın'inde yumuşak kayaların oyulmasıyla yapılmış evlerle bir kaya kilise yer almaktadır. Boyalıköy'e yaklaşık 50 km uzaklıkta olan Kırkinler'de de

²⁰ Avcı, 2016, a.g.k. s.26

²¹ Bulduk 2013, a.g.k., s.4

²² Ostrogorsky, 1995, a.g.k.,s.195

²³ Bulduk, 2013, a.g.k s.,4

²⁴ C.S Lightfoot, (2001), *III.Bizans Döneminde Afyonkarahisar*, Afyonkarahisar Kütüğü içinde, Cilt:1, Afyon Kocatepe Üniv. Yay. Afyonkarahisar, s.115

bir manastır kompleksi bulunmaktadır.²⁵ 10. yy ikinci yarısına kadar mermer ticaretinin yapıldığı söylenen kentte İncehisar'a 40 km uzaklıktaki Docimeium ile Şuhut'a 45 km mesafedeki Synnada' ki mermer ocaklarının aktif olduğu belirtilmektedir.

Türklerin Anadolu'ya girişleri 1071 Malazgirt Zaferi'nden çok önce başlamıştır. 7. yüzyılda Emevilerin, 9. yüzyılda Abbasilerin Anadolu'ya yönelik akınlarda Türk komutan ve askerleri yerlerini almış ve sınır boylarında görev yapmışlarsa da Anadolu'ya yönelik Türk akınları, 11. yüzyıl başlarından itibaren başlamış ve giderek artmış, bu akınlar sonucunda 1048'de Erzurum, 1057'de Malatya, 1059'da Sivas, 1064'de Kars, 1067'de Kayseri, Niksar ve Konya, 1068'de Emirdağ ve 1069'da Honaz'ın fethedilmiş, dolayısıyla Anadolu'nun birçok önemli şehri Türklerin eline geçmiş ve 1071 öncesinde Türk iskanı başlamıştır.²⁶

Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'da Türk akınları artmış, Türk akıncı kuvvetleri fethedilen bölge ve yörelerde yerleşerek Anadolu'yu Türk yurdu haline getirmeye başlamışlardır.²⁷ Bu akınlarda Emir Ahmet Şah ve Emir Saltuk'un liderliğindeki Türkmen kuvvetleri Afyon Karahisar ve çevresini ele geçirmişlerdir.²⁸ Anadolu'da birer Türk Devleti kurmuş bulunan Saltuk, Gümüş-tekim Ahmed Danişmend Gazi, Mengücek Gazi ve Artuk Bey, 1071 Malazgirt Zaferi'yle Anadolu'ya girip fetihlerde bulunan komutanlardır.²⁹

Süleyman Şah'ın 1075'te İznik fethini gerçekleştirilmesiyle Selçuklu Devleti kurulmuş, Selçuklular Anadolu coğrafyasında yayılmaya ve genişlemeye başlayarak kuvvetlendirmişlerdir.³⁰ Süleyman Şah'ın, İznik'i fethederek Anadolu'da Selçuklu Devleti kurması, tüm Türkmenleri birleştirmiş, Bizans'a karşı sınırlarını genişleten

²⁵ Lightfoot, 2001, **a.g.k.**,s117

²⁶Ö. Küpeli (2001), *IV. Selçuklu ve Beylikler Döneminde Afyonkarahisar*, Afyonkarahisar Kütüğü içinde, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Ankara, Cilt 1,s.125

²⁷O.Turan(1971), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul,Boğaziçi Yayınları, 3.Basım, s.37,38; A. Sevim ve E. Merçil (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.89,92

²⁸ Bulduk, 2013, **a.g.k** s.5

²⁹ Turan, 1971, **a.g.k.**, s.50-51

³⁰ Turan, 1971, **a.g.k.**, s.54,55

Süleyman Şah, rekabet içerisinde bulunduğu Büyük Selçuklularla karşı bağımsızlığı korumak adına girdiği savaşta ölmüştür.³¹

Süleyman Şah öldükten sonra Anadolu Selçukluların tahtına, oğlu I. Kılıç Arslan geçmiştir. Bu dönemde bir yandan 1071 Malazgirt Zaferi ardından Anadolu'da kurulmuş diğer Türk Devletleriyle mücadele edilmiş diğer yandan da Haçlı Seferlerine de karşı durulmuş ve Selçuklu topraklarının doğuya doğru genişletilmesine çalışılmıştır.³²

1097 Haçlı Seferleri, Anadolu Selçuklu Devleti'ni etkilediği gibi Afyon'unu da etkilemiştir. I. Kılıç Arslan, I. Haçlı ordusuna Eskişehir-Afyon hattında ağır zayıyat verdirtirmişse de Afyon ve civardaki şehirler Haçlıların eliyle Bizans'a geçmiş, bu tarihten sonra Afyonkarahisar bölgesi Türklerle Bizanslılar arasında gerçekleşen hakimiyet mücadelelerine sahne olmuştur.³³

I. Kılıç Arslan'ın ölümünün sonra başlayan taht mücadeleleri sonucunda Selçuklu Devleti'nin zayıflamasını fırsat bilen Bizanslılar kaybettikleri toprakları geri almak için hareket geçmiş, Türkler Orta Anadolu'ya çekilmişlerdir.³⁴ Selçuklu Sultanı I. Mesud, babası I. Kılıç Arslan gibi Danişmedlilerle mücadele içerisine girmiş, Büyük Selçuklular, Bizans ve Haçlılarla da mücadele etmiştir.³⁵

I. Mesud'un ölümünden sonra yerine büyük oğlu II. Kılıç Arslan geçmiştir.³⁶ Türkleri Anadolu'dan çıkartmak adına büyük bir ordu hazırlayan Bizans İmparatoru Manuel Komnenos Konya'ya doğru harekete geçmiş, II. Kılıç Arslan komutasındaki Anadolu Selçuklu ordusu 1176 yılında Afyonkarahisar civarındaki Düzbel-Durucasu (Miryakefelon) meydan muharebesinde Bizans ordusunu yenmiştir.³⁷

Sultan II. Kılıç Arslan hayattayken memleketi 11 oğlu arasında paylaştırarak her bir oğluna malik olarak bir bölge bırakmış, oğullarından I. Gıyaseddin Keyhüsrev de Uluborlu merkez olmak üzere Afyon'a komşu olan Kütahya ve Eskişehir'i kapsayan

³¹ Turan, 1971, **a.g.k.**, s.81,82

³²Turan, 1971, **a.g.k.**, s. 83-111

³³ Bulduk, 2013, **a.g.k.** s.,4

³⁴Turan, **a.g.e.**, s. 148-158

³⁵M.Kesik, (2003) *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s.35

³⁶ A. Özaydın, "KILICARSLAN II", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kilicarslan-ii> (17.03.2019).

³⁷ Bulduk, 2013, **a.g.k.** s.6

Bizans sınırındaki eyalete melik tayin etmiştir.³⁸ I. Gıyaseddin Keyhüsrev meliklik döneminde bölgesinde ve idaresinde bulunan Türkmenlerle birlikte babası Sultan II. Kılıç Arslan'a destek vererek Konya'da Sultanlığı ilan eden ağabeyi Kutbeddin Melikşah'a karşı mücadele etmiştir.³⁹ 3. Haçlı seferinde ağabeyleriyle birlikte haçlılara karşı mücadele eden I. Gıyaseddin Keyhüsrev, çevreyi ve araziyi çok iyi bilen Türkmenlerin de dahil olduğu komutasındaki Selçuklu ordusuyla, kendi bölgesinden geçen Haçlıların Akşehir'e ilerlemesini engellemek için Haçlıların geçiş yolu üzerindeki her şeyi yakıp yıkmış, Haçlılara karşı dar geçit bölgelerinde vur kaç taktiğiyle savaşmıştır.⁴⁰

Meliklik döneminde yardımlarını esirgemeyen uç bölgelerin Türkmen boyları, 1192 yılında II. Kılıç Arslan ölünce I. Gıyaseddin Keyhüsrev sultan olduğunda başkent Konya'ya gelerek sultana bağlılıklarını göstermiş, kutlama, tören ve merasim adetlerini yerine getirip sultana arzu ve dileklerini bildirdikten, sultanın cevaben kendilerinin mükafatlandırılacaklarını bildirmesinden sonra yaşadıkları bölgelere geri dönmüşlerdir.⁴¹

Ağabeyi II. Rükneddin Süleyman Şah tarafından hükümdarlığını tanınmayan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, 1196 yılında tahttan indirilince oğulları İzzeddin Keykavus ve Alaeddin Keykubad'la birlikte Elbistan'a geçmiştir.⁴² II. Rükneddin Süleyman Şah, Bizans, Ermeni ve Gürcülerle mücadele etmiş, bu mücadeleler sonucunda Bizanslılardan vergi alınmış, Karadeniz kıyılarına kadar fetihlerde bulunulmuş, Saltuklu hakimiyete son vermiş, ikinci kez çıktığı Gürcistan seferi sırasında Konya-Malatya arasında hastalanıp vefat edince Selçuklu tahtına ilkin çocuk yaştaki oğlu III. İzzeddin Kılıç Arslan çıkartılmışsa da, sekiz ay sonra tahtı yeğeninden geri alan I. Gıyaseddin Keyhüsrev 1205 senesinde ikinci kez tahta çıkmıştır.⁴³

I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1205-1211)'in ikinci saltanat döneminde de fetihlere devam edilerek birçok kale ele geçirilmiş, Trabzon Rumları üzerine sefer yapılmış Samsun ve çevresi tekrar Anadolu Selçuklu Devleti'nin sınırları içerisine dahil

³⁸ S.Kaya (2006), *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II.Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi(1192-1211)*, Ankara:Türk Tarih Kurumu, s.18

³⁹ Kaya, 2006, **a.g.k.**s.21

⁴⁰ Kaya, 2006, **a.g.k.**s.32

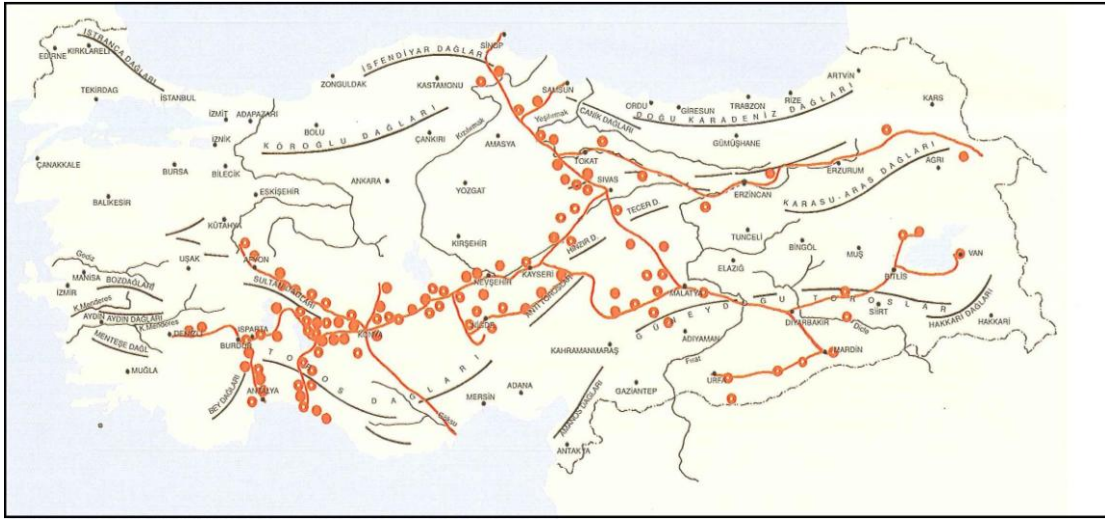
⁴¹ İbn Bibi, (2014) *El-Evami'ü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l-Ala'iyye SELÇUKNAME II Tercüme*, (Çev: Mürsel Öztürk), Ankara: Türk Tarih Kurumu, s59,60

⁴² Aksarayı, 2000, **a.g.k.** , s.127,129

⁴³ A. Sevim ve E. Merçil, 1995, **a.g.k.** s.555,556,557

edilmiş, Antalya'nın fethedilerek Selçuklu topraklarına katılmasıyla Selçuklular uluslararası ticaret yolunun merkezindeki ülke konumuna gelmiş dolayısıyla devletin ekonomik durumu kuvvetlenmiştir.⁴⁴

Anadolu'da Selçuklu Dönemi'nde kuzey-güney ve doğu-batı yönlü başlıca iki ana yol güzergahının kullanıldığı, bu güzergahların Bizans Dönemi güzergahlarından pek farklı olmadığı buna karşın Bizans Dönemi'nde İstanbul merkezli bir yol ağı mevcutken, Selçuklu Dönemi'nde yol ağının Konya merkezli olduğu görülmektedir.⁴⁵



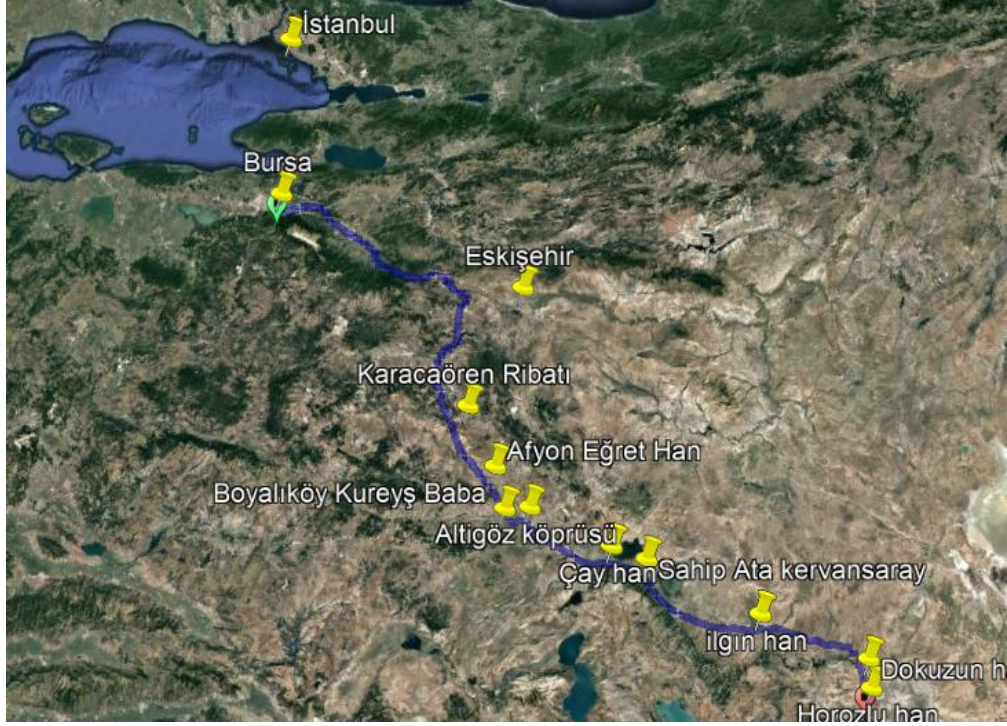
Çizim 1.4. Selçuklu Dönemi yol haritası (Bektaş, 1999: 43)

Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti Konya'dan, Bizans İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'a uzanan yol güzergahı, Konya'nın 7 km kuzeyindeki Horozlu Han'dan başlayarak sırasıyla Dokuzun Hanı, Kadın Hanı, Ab-ı Cerm (Ilgın batısındaki ılıca), Altun-apa Hanı, Akşehir Sâhib-ata Hanı, Çay Hanı, Akarçay üzerindeki Afyonkarahisar Altıgöz Köprüsü, Eğret Hanı (Eğret/Anıtkaya-Afyon), Kütahya ve Bursa üzerinden İstanbul'a ya da Afyon'a ulaşıldığında Çay ve Eskişehir üzerinden İstanbul'a ulaşmaktaydı.⁴⁶

⁴⁴ A. Sevim ve E. Merçil, 1995, **a.g.k.**, s.,559,560,561

⁴⁵ Avcı, 2016,**a.g.k.** s.26

⁴⁶ Adnan Eskikurt, (2014), *Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 33, s.33



Çizim 1.5. Konya- İstanbul yol haritası

I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra 1211 tarihinde tahta I. İzzeddin Keykavus çıkmış, I. Alaeddin Keykubad bu duruma karşı çıkararak kardeşinin üzerine yürünmüşse de başarılı olamamıştır.⁴⁷ I. İzzeddin Keykavus Dönemi'nde Sinop Selçuklu topraklarına dahil olmuş, babası gibi ticari antlaşmalara önem veren Sultan Venedik, Kıbrıs gibi ülkelerle yaptığı antlaşmalarla Akdeniz'de Selçukluların ticaretini güven altına almıştır.⁴⁸ I. İzzeddin Keykavus'un ölümünden sonra tahta çıkan ve 17 yıl padişahlık yapan⁴⁹ I. Alaeddin Keykubad Dönemi'nde Selçuklu Devleti'nin sınırlarının genişletilmesine devam edilmiş Alanya ve Suğdak fethedilerek Selçuklu topraklarına dahil edilmiştir.⁵⁰ I. Alaeddin Keykubad Dönemi'nde, diğer Anadolu kentlerinde olduğu gibi Afyonkarahisar'da da bayındırlık faaliyetleri artmış 1233 yılında Afyon Karahisar Kalesi'nin onarımı tamamlanmış, Ahmed Eflakî'ye göre, bir merasim için Mevlana Celaleddin Rumi ile birlikte Karahisar'a gelen Sultan I. Alaeddin Keykubad Karahisar Kalesi'nde büyük bir saray yaptırmıştır.⁵¹

⁴⁷ Aksarayi,2000,**a.g.k.** s.129

⁴⁸ A. Sevim ve E. Merçil, 1995, **a.g.k.** s.562,563

⁴⁹ Aksarayi,2000, **a.g.k.** s.129

⁵⁰ A. Sevim ve E. Merçil, 1995, **a.g.k.** s.568, s. 572'de, Suğdak Seferi'nin Selçukluların ilk denizasıırı seferi olduğu belirtilmektedir.

⁵¹ Bulduk, 2013, **a.g.k.** s.7

I. Alaeddin Keykubad'ın ölümünden sonra 1237 yılında yerine geçen oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında gerçekleşen Köseadağ Savaşı'nda Moğollara yenilen Anadolu Selçuklu Devleti bu tarihten sonra giderek güç kaybetmeye başlayarak dağılma sürecine girmiştir.⁵² II. Gıyaseddin Keyhüsrev geride İzzeddin Keykavus, Rükneddin Kılıçarslan ve Alaeddin Keykubad adlarında üç oğul bırakarak 1245 yılında öldüğünde kardeşlerin taht mücadelelerine girişmeleri üzerine Celaleddin Karatay ve ileri gelen devlet adamları her birinin beşer yıl arayla devleti yönetmelerini, adlarına sikke kesilmesini ve hutbe okunmasını uygun görerek üç kardeş saltanatını başlatmışlarsa Celaleddin Karatay'ın 1258 yılında ölmesiyle bu düzen bozulmuştur.⁵³ Bir rivayete göre bu kardeşlerin en büyüğü olan İzzeddin Keykavus 11, diğer kardeşler 9 ve 7 yaşlarındadır.⁵⁴ Moğolistan'a gitmekle görevlendirilen II. Alaeddin Keykubad'ın Moğollarla işbirliği yapıp dönüşte tahta hak iddia edeceğinden korkularak Erzurum'a vardığında zehirlenerek öldürülmesi,⁵⁵ bu defa Konya ve Kayseri merkez olmak üzere iki kardeş sultanın yönetiminin başlamasına neden olmuş, sultanlar arasındaki anlaşmazlık iki taraf kuvvetlerinin 1254 yılında Ahmethisar yöresinde karşı karşı gelmesi ve IV.Rükneddin Kılıç Arslan'ın yenilerek II. İzzeddin Keykavus'un tek başına tahta oturması sonucunu doğurmuştur.⁵⁶ Taht mücadeleleri Selçuklu Devleti'ni zayıflatmış, doğu sınırında Moğollarla karşı karşıya kalınmış, devlet sultanlardan çok devletin üst kademelerindeki idareciler tarafından yönetilmiş, II. İzzeddin Keykavus'un veziri Fahreddin Ali ile IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın veziri Muinüddin Süleyman Pervane bu dönemde ön plana çıkmışlardır.⁵⁷ Selçuklu Devleti, Sultan V. Kılıç Arslan'ın 1318 yılında ölümüyle son bulmuştur.⁵⁸

Boyalıköy ile ilgili olarak külliye yapısının varlığından başka Selçuklu Dönemi'nden günümüze gelebilmiş her hangi bir bilgi yoktur. 17. yüzyılın Osmanlı Dönemi seyyahı Evliya Çelebi seyahatnamesinin, Karahisar Sahip'ten İzmir Vilayeti'ne gittikleri sırada geçtikleri vilayetleri saydığı bölümünde; *“Alidağı eteğinde 100 evli Müslüman köyüdür. Osman Paşa-zadenin zeametidir. Burada Hazreti*

⁵² Aksarayi, 2000, **a.g.k.** s.130

⁵³ Aksarayi, 2000, **a.g.k.** s.133

⁵⁴ Turan, 1971,**a.g.k.** s. 458

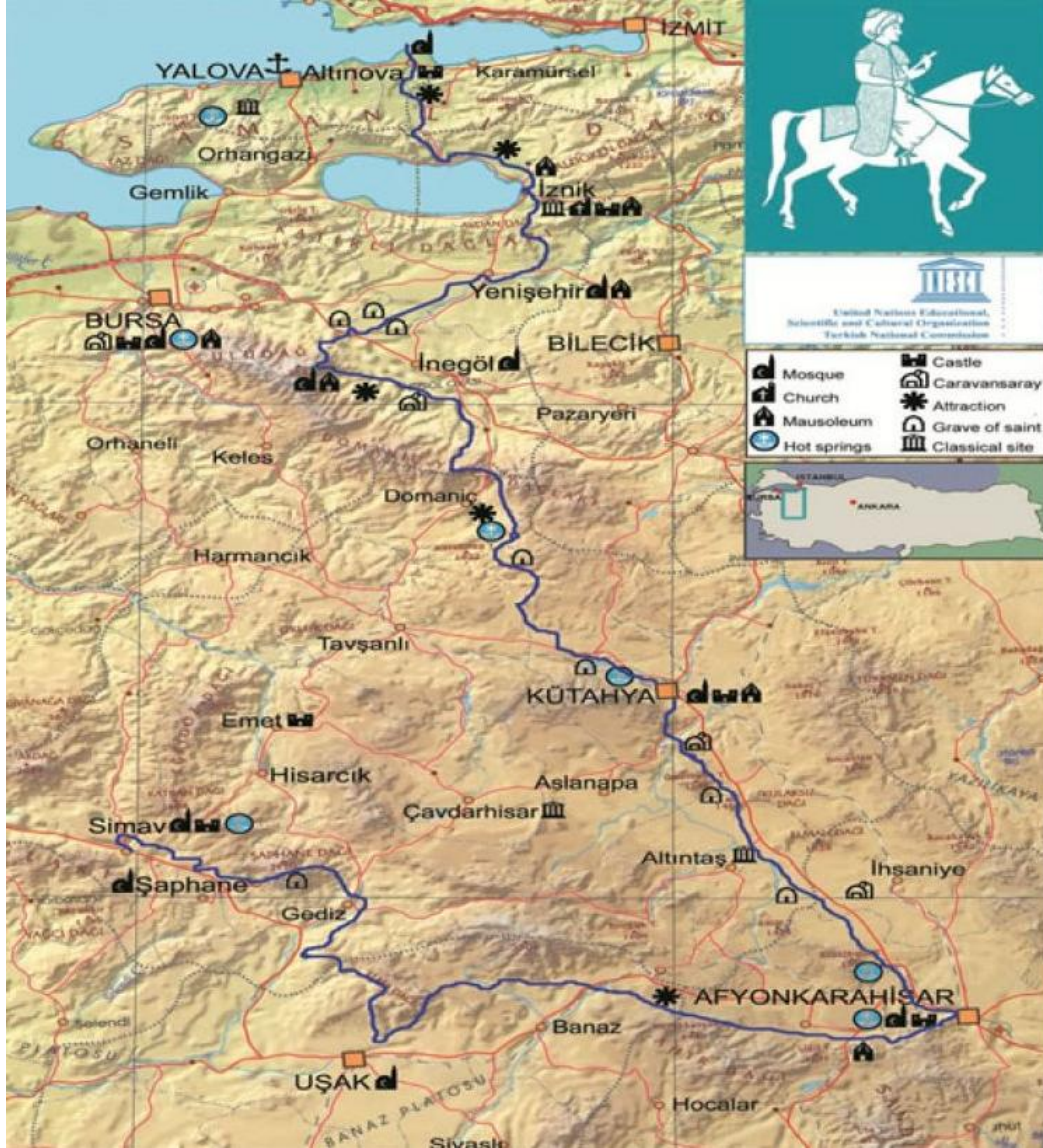
⁵⁵ Aksarayi, 2000, **a.g.k.**, s.132,234

⁵⁶ A. Sevim ve E. Merçil 1995, **a.g.k.** s.,587

⁵⁷ Bulduk, 2013, **a.g.k.** s.8

⁵⁸ A. Sevim ve E. Merçil, 1995, **a.g.k.** s.605

*Peygamberin alemdarı Kurtebi ? (Kureyşi) gömülüdür. Burada bir nesi kırmızı kül hasil olur. Uşak halılarının boyası bundandır*⁵⁹ biçiminde Boyalıköy'den bahsetmiştir. Seyahatnameden Boyalıköy'ün isminin nereden aldığı, köy nüfusu ve külliye yapıları içerisinde yer alan türbelerin birinde Peygamber alemdarı olduğu belirtilen Kurtebi ya da Kureyşi adında birinin gömülü olduğu, Kral yolundan ayrılan tali yolun 17. yüzyılda da Boyalıköy üzerinden geçtiği anlaşılmaktadır.



Çizim 1.6. Evliya Çelebi Rotası (<http://akdenizdunyasi.org/wp-content/uploads/2017/02/evliya-map-570cfddc3ecb0.jpg>)

⁵⁹ Evliya Çelebi, (1971), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Çev:Z.Danişman), Cilt 13, İstanbul: Zuhiri Danişman Yayınevi,,s.56

Semavi Eyice, Evliya Çelebi seyahatnamesinde Boyalıköy ile ilgili olarak geçen ancak yayınlanmamış bölümleri, Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı, Bağdat ve Revan Köşklerindeki nüshalarında bularak yayınlamıştır. Buna göre; “...*Mezkur Ali Dağı eteğinde yüz evli müslüman karyesidir. Osman Paşazadenin zeametidir. Bu karyede bir bağ-ı İrem misal bir asitanede Sultan-ı kaaf kanaat ve alemdar-ı Hazret-i risalet, Hazret-i Seyyid Kureyşi radiya'l-lahü teala anh bir kubbe-i pür envar içinde medfundur kim acib ziyeregah-ı has ve amdır. Fukaraları cümle Bektaşiyandır. Bu mahal Sincanlı kazası hududur...*”⁶⁰. Külliye'nin kurulduğu tarihte (1206 civarı) ilişkili olduğunu sufi çevreler bilenemese de 17. yüzyıldan itibaren Bektaşî tarikatına hizmet ettiği anlaşılmaktadır.

⁶⁰ Eyice, 1970, a.g.k. s:49

İKİNCİ BÖLÜM

2. SELÇUKLULARININ İSKAN VE KOLONİZASYON POLİTİKALARI- HANKAH VE ZAVİYELER

Osmanlı İmparatorluğu'nun kolonizatör Türk dervişleriyle ilişkisini ve bu dervişlerin kurdukları zaviyelerle nasıl iskan ve kolonizasyon faaliyetlerinde bulduklarını inceleyen Ömer Lütfi Barkan, Selçukluların çok daha önce batıya doğru devam eden büyük Türk göçü karşısında Anadolu topraklarının Türk yerleşimine açılması için bir yandan sistematik bir iskan ve kolonizasyon politikası uygularken diğer yandan da fetih çabalarını sürdürdüğünü belirtmiştir.⁶¹

Selçuklu Dönemi'nin 12. ve 13. yüzyıllarda gerçekleştirilmiş büyük çaplı iskan işlerine yönelik mevcut kayıtları yer isimleriyle karşılaştırarak inceleyen Fuat Köprülü de Selçukluların iskan siyasetlerine yönelik bazı tespitlerde bulunulabileceğine, bu yüzyıllarda Anadolu'da oluşan dini hareketlerle Müslüman mistik tarikatlerin vücut bulmasında Orta Asya'dan gelen akınların ve Türk Moğol Şamanizmi'nin tesirlerinin bulunduğuna değinmiştir.⁶² Moğolların önünden Anadolu'ya göç eden, devletin sosyal ve hukuki kadroları içinde sıkışan Türkmenlerin aslında geniş bir teşkilatlanma içinde bulduklarını ve çok büyük bir kuvvet teşkil ettiklerini Selçuklu Devleti'ni fena halde sarsan 1240 tarihinde gerçekleştirdikleri Babai isyanı göstermiştir.⁶³

Selçuklu Dönemi'nde Orta Asya'dan Anadolu'ya yönelen büyük göçler batıya doğru süreklilik göstermiş, ilk Osmanlı sultanları da uç bölgelerine yığılan Türkmenlerden temin ettikleri büyük askeri güçle bu topraklara Türk damgası vuran bir devlet kurmayı başarmışlardır.⁶⁴ Orta Asyalı göçmenlerin kafile reisleri ve içlerinde bulunan Türk dervişleri uzak ve ıssız yerlerde buldukları boş topraklar üzerinde Ömer Lütfi Barkan'ın bir nevi Türk manastırı biçiminde telakki ettiği zaviye yapıları kurarak koloniler oluşturmuş ve yerleşmişlerdir.⁶⁵ Türk İslam memleketlerinden Anadolu'ya yönelen göç akınını sevk ve idare eden Anadolu'nun iskanında öncülük yaparak

⁶¹ Ömer Lütfi Barkan, (1942), "*Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler.*" Vakıflar Dergisi, s.280

⁶² Fuad Köprülü, 1988, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, s. 99-100

⁶³ Barkan, 1942, **a.g.k.** s:281

⁶⁴ Barkan, 1942, **a.g.k.** s:284

⁶⁵ Barkan, 1942, **a.g.k.** s:284

koloniler kuran bu girişken kabile reisleri arasında, hanedan tesis etmiş soy ve mevki sahibi mühim kişiler de bulunmaktaydı.⁶⁶ Terk ettikleri memleketlerinin örf ve adetlerinin yanı sıra dini usul ve erkanını da beraberlerinde göç ettikleri Anadolu'ya taşıyan, içlerinde buldukları göçmen kitleleriyle aynı din ve dünya görüşlerini paylaşan kolonizatör Türk dervişlerinin müridlerinin genellikle kendi soy ve aile üyelerinden oluşması nedeniyle Anadolu, ayrı teşkilat ve geleneklere sahip insan grupları ile onların farklı dini ve mistik tavır ve tutumlarının kaynaştığı bir döneme sahne olmuştur⁶⁷.

İçlerinden bazıları hakkında sonradan uydurulmuş menakıblerin de bulunduğu genellikle kabul edildiği gibi derviş, tarikat kurucusu ve keramet sahibi olarak tasvir edilmiş olmalarına rağmen, toplum psikolojisi gereğince bir dini haleyle sarılmış bu dervişler, yeni bir dünyaya gelip yerleşen halk yığınları için, sosyal ve siyasi hayatta büyük rol oynayan büyük kahramanlar ve halkın içinden yetişmiş temsilcilerdir.⁶⁸

El emeği ve alın teriyle dağ başlarında yer açıp yerleşerek bağ ve bahçe yetiştiren ve bir çok köye isim veren bu kolonizatör dervişler, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında kurdukları zaviyelerde padişahları kabul etmiş, onlara nasihatler vermiş ve siyasi nüfuzlarını padişahların hizmetinde kullanarak devlete harbe giden asker sağlamış ve bu tutumlarıyla çok önemli görevlerde bulunmuşlardır.⁶⁹

Genellikle Türkmenler arasında bulunan ve köylerde yaşayarak toprak işleriyle meşgul olan daima kırlara, boş topraklar üzerine yerleşen, henüz devlet memuruna dönüşmemiş olan bu dervişlerin, dağdan ve bayırdan toprak açmaları onları şehir tekkelerinde ayin ve ibadetle meşgul olup sadaka ile geçinen diğer dervişlerden ayırır.⁷⁰

Öte yandan, İran Türk aşiretleri ve Hazer bölgesinin ötesindeki Türkmenler arasında abdal adını taşıyan Türk oymaklarının bulunuşu, abdal sözünün bir tasavvuf terimi olarak kullanılmaya başlanmasından çok önce bir aşiret veya topluluk ismi olup olmadığının yanı sıra abdal adıyla anılan dervişlerin Orta Asya'dan gelmiş abdal aşiretinin temsilcisi birer aşiret evliyası olup olmadıkları konusunda henüz ayrıntılı

⁶⁶ Barkan, 1942, **a.g.k.** s:284

⁶⁷ Barkan, 1942, **a.g.k.** s:284

⁶⁸ Barkan, 1942, **a.g.k.** s:285

⁶⁹ Barkan, 1942, **a.g.k.** s:285

⁷⁰ Barkan, 1942, **a.g.k.** s:285

araştırmalar yapılmamış olmakla birlikte Horasan'dan geldiklerini iddia eden bu dervişlerin Türklüklerinden şüphe edilmez.⁷¹

Diğer yandan Ahilik ve Babailik tarikatlerinin temsilcilerinin Türkmen kabileler arasında bulunuşu, Türkmenlerle birlikte yaşayan ve onları temsil eden bu dervişlerin Orta Asya'dan geldiği, diğer tarikatler gibi Ahiliğin de yalnız şehirlerdeki esnaf sınıflarına özgü bir teşekkül olmadığı, Ahi topluluklarının bir çoğunun köylere yerleştikleri ve buralarda zaviyeler kurarak memleketin imar ve iskanının yanı sıra dini telkinlerde buldukları açıktır⁷². Osmanlı Padişahı Osman Gazi'nin kayın pederi şeyh Edebalı ile bir çok silah arkadaşının yanı sıra padişahın kardeşi Alaeddin, Ahi tarikatine mensup olduklarından ilk Osmanlı piyadeleri Ahi üniformalarını kullanmış ve yeniçeriler Ahi başlığı taşımışlardır.⁷³

Geçmişte Türk nüfusunun mütemadiyen batıya doğru taşmasının o kadar tabii bir tezahürü olan bu teşekküller, Anadolu içinde taşıp yayılmanın bütün merhalalarını tespit etmeye hizmet edecek vaziyette adım adım ilerlediklerinden kolonizatör Türk dervişlerine ve onların köylerde tesis ettikleri zaviyelere, Türk istilasını ile birlikte ilerleyen bir şekilde bütün Anadolu'da tesadüf edilmekte, göçmen akını batıya doğru taştıkaça bu akının öncüleri olan dervişler ve onların kurdukları zaviyelerin de batıya doğru ilerledikleri ve çoğaldıkları tespit edilebilmektedir.⁷⁴

Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde Anadolu'ya yönelen göçlerle gelen kolonizatör dervişlerin köylerde yerleşerek toprak işleriyle meşgul olmaları, zamanın beylerini bu dervişlere bir takım muafiyetler tanıyarak hak ve topraklar bahşetmek suretiyle kendi memleketlerine yerleşmelerini temine itmiş, Anadolu'nun istila ve iskanı çok daha önceden Selçuklu Devri'nde başlamış bu istilaların şiddetiyle orantılı olarak kuvvet ve önem kazanmış; bazı kayıtlara göre Osmanlı öncesi beyliklerin himaye ve nişanlarıyla Anadolu'da bir çok Ahi zaviyesi kurulmuş, kolonizatörlük yapan bu ahi ve şeyhler ayende ve revendeye hizmet etme karşılığında hak ve imtiyaz kazanmışlardır.⁷⁵ Bu nedenle önemli sosyal ve dini olayların doğurduğu propaganda faaliyetleri ve kültür müesseseleri yeni açılan topraklara yerleşen Türk göçmenlerin bir şeyh ya da derviş

⁷¹ Barkan, 1942, a.g.k. s:285

⁷² Barkan, 1942, a.g.k. s:289

⁷³ Barkan, 1942, a.g.k. s:283

⁷⁴ Barkan, 1942, a.g.k. s:291

⁷⁵ Barkan, 1942, a.g.k. s:292

adına, bir yerleşme ve teşkilatlanma merkezi olarak kurdukları zaviyelerin atfedildiği kişiler genellikle o köylere yerleşen öncü göçmenlerin kafile şefleri veya büyük babalarıdır.⁷⁶

Selçuklu Devri'nde Seyyid Battal Gazi, Hüseyin Gazi ve Melik Gazi; Osmanlı Devri'nde Eyüp Sultan'a ait olduğu farz edilen ve genellikle bir rüya ya da keramet ile yerleri tespit edilen mezarlar üzerine türbeler yapılmış⁷⁷, çekim nüvesini bu türbelerin oluşturduğu yerlere zaviye, hankah, medrese gibi yapılar yapılarak toprak iskan edilmiş ve yeni yerleşimler kurulmuş, öte yandan da bizzat Anadolu'nun fethine katılmış Gazi askerler, askeri hizmetleri karşılığında kendilerine verilen boş topraklar üzerine aileleriyle birlikte yerleşmiş, bir çok köye isimlerini vermiş ve derviş şeyh olarak anılmışlardır.⁷⁸

Anadolu'ya boş toprak bulmak ve kendilerine yer ve yurt edinmek için gelen göçmenlerin, dağdan ve bayırdan toprak açarak iskan edilmeyecek haldeki vahşi tabiatlı, ıssız ve güvenliksiz alanlarda kurdukları zaviyeler, bu boş toprakların şenlendirilmesinde imar ve iskan edilmesinde büyük rol oynamış; devlet tarafından özellikle tehlikeli addedilen bu gibi yerlerde seyahat emniyeti ve topraklara hakimiyet açısından zaviye kurulması teşvik edilmiştir.⁷⁹

Devlet tarafından memleketin ve yolların güvenliği açısından, çok defa güvenlik sağlayabilecek kimselere, asker ya da cemaat reislerine bir köyün timarını veya bir derbend yerinin bac gelirini verilmiş; devlet, zaviye şeyhlerini hem zaviyenin hem de civarının emniyetinden sorumlu tutmuş, yaşadıkları yerin emniyetinden sorumlu tutulan bu kişiler de sorumluluk ve görevlerinin karşılığında vergiden muaf tutulmuş, bu politikalarının sonucunda da ıssız ve tehlikeli yerleri görüp gözetmek için tekkeler ve seferlere asker de gönderen zaviyeler kurulmuş, yol boylarına hesaplı bir şekilde yerleştirilen zaviyeler ve kervansaraylar tarafından topraklar özenle korunmuştur.⁸⁰

Zaviyelerin bir kısmının evlatlık vakıf olarak bulunması diğer bir kısmının doğrudan doğruya devlet tarafından açılmış olması mümkün olduğundan zaviyelerin

⁷⁶ Barkan, 1942, a.g.k. s:295

⁷⁷ Barkan, 1942, a.g.k. s:295

⁷⁸ Barkan, 1942, a.g.k. s:297

⁷⁹ Barkan, 1942, a.g.k. s:297

⁸⁰ Barkan, 1942, a.g.k. s:301

kuruldukları toprakların zamanında yurtluk olarak verilmiş ailenin ortak malı konumunda oldukları açıktır.⁸¹

Zaviyelerin birçoğu bir ayin ve ibadet yeri olmakla beraber aynı zamanda yolculara temin ettikleri yatak ve yiyecek hizmeti de vermektedir. Genellikle büyük bir çiftlik, bir zirai merkez ve malikane manzarasını arzeden zaviyelerde her türlü tarımsal işler, bahçivanlık, meyvacılık, fırıncılık, değirmencilik yapılmaktadır ve özellikle hayvan yetiştirilmektedir.⁸²

2.1. Afyonkarahisar’da Kolonizasyon Faaliyetleri

Günümüzde Afyon il sınırları içerisinde bulunan merkeze Roma Dönemi’nde Orta Firikyâ (Synnadik) olarak adlandırılan bölgenin baş ilini Şuhud’un (Synnada) oluşturduğu 22 ilçe (kent) bağlıdır.⁸³ Afyon’un batısında Eklenmiş Firikyâ (Firikyâ Epiktet) olarak adlandırılan bölgenin baş ilini ise günümüzde Uşak il sınırları içerisinde bulunan Banaz ilçesinde yer alan Ahat köyü (Akmonia) oluşturmaktadır. Bu merkeze günümüzde Afyon il sınırları içerisinde yer alan iki yerleşimden biri olan Boyalıköy’ünde bağlı olduğu Sincanlı (Kidyessus)’unda dâhil olduğu toplam 8 ilçe bağlıdır.⁸⁴

Bizans döneminde gerçekleşen Pers, Arap ve Türk akınları sonucunda birçok şehir dağılmış Afyon’da Roma Dönemi’nde varlığını sürdüren 22 ilçe (kent) içerisinden varlığını sürdürebilen tek şehrin Boyalıköy’e yaklaşık 100 km uzaklıkta yer alan Amorium (Emirdağ) olduğu bilinmektedir.⁸⁵

Afyon’un Türkler tarafından tam olarak ne zaman fethedildiği bilinmese de Afyon’un 1071 Malazgirt Zaferi ile 1176 Miryenkefelon Meydan Muharebesi arasındaki zaman diliminde düzenlenen Haçlı Seferleri nedeniyle Bölgenin Türklerle ve Bizanslılar arasında bir hâkimiyet mücadelesine alanına döndüğü açıktır.⁸⁶

Haçlı Seferleri sırasında Afyon Bölgesi’ne yakın civarda meliklik görevini yerine getiren I. Giyaseddin Keyhüsrev’in bölgeyi çok iyi bilen Türkmenlerle birlikte

⁸¹ Barkan, 1942, **a.g.k.** s:302

⁸² Barkan, 1942, **a.g.k.** s:303

⁸³ S. Göncer, (1971), *Afyon ili Tarihi*, Cilt 1, İzmir: Karınca Matbaacılık, s.158

⁸⁴ Göncer, 1971, **a.g.k.** s.160

⁸⁵ C.S Lightfoot, (2001), *III.Bizans Döneminde Afyonkarahisar*, Afyonkarahisar Kütüğü içinde, Cilt:1, Afyon Kocatepe Üniv. Yay. Afyonkarahisar, s.115

⁸⁶ Bakınız tezin ilgili bölümü: *Selçuklu Tarihçesi ve Afyon Bölgesi’nin Tarihi Coğrafyası*, s.12

hareket ederek Haçlı ordusunun Selçukluların Başkenti Konya'ya ilerlemesini önlemek adına vur kaç taktiği ile savaştığı, tahta çıktığında sultana bağlılıklarını gösteren Türkmen boylarına ödüllendirilmek üzere bölgelerine geri döndükleri de bilinmektedir.⁸⁷

Selçuklu Sultanı I. Mesud, Türk, Türkmen, ulus, boy ve 12 Hayvanlı Türk Takvimi'nde yer alan bazı hayvan adlarına göre adlandırılan Afyon'un köy ve kasabalarına Türkmenleri yerleştirilmiştir.⁸⁸

24 Oğuz Boyu'nun adının ilişki kurulduğu bazı yerleşim adlarına Bayat, Akkoyunlu, Orta Karabağ, Büyük Karabağ, Afşar, Tatarlı, Kınık örnek olarak verilmektedir.⁸⁹

12 Hayvanlı Türk Takvimi'nde yer alan adların geçtiği yerleşim yerlerine örnek olarak Sıçkan (fare) anlamında; Sıçanlı-Sincanlı, İt (köpek) anlamında; Baraklı (Barak eski Türkçede köpek anlamına geldiği ifade edilmektedir), Koyun'un geçtiği köy isimleri olarak Koyunlu, Akkoyunlu, Pars anlamında; Arslanlı, Kaplanlı köyleri örnek olarak verilmektedir.⁹⁰

Tüm bu bilgilerden yola çıkarak Roma Dönemi'nde günümüzde Afyon sınırları içerisinde 22 kentten Bizans Dönemi'nde gerçekleşen Arap ve Türk akınları sonucunda sadece Boyalıköy'e yaklaşık 100 km uzaklıkta yer alan Emirdağ'ın (Amorium) ayakta kaldığı anlaşılmaktadır.

Afyon'un tam olarak ne zaman Türk hakimiyetine girdiği bilinmese de I. Mesud Dönem'inde Bizans Dönemi'nde yakılıp yıkılmış bölgelere, köylere Türkmen boyları yerleştirilmiş ve bu bölgeler bilinçli olarak Orta Asya Türk gelenekleri dikkate alınarak adlandırılmıştır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev, meliklik döneminde gerçekleşen Haçlı seferleri sırasında I. Mesud Dönemi'nde uç bölgelere yerleştirildiği anlaşılan ve bölgeyi iyi bilen Türkmenlerle birlikte hareket etmiş hatta tahta çıktığında uç Türkmen boyları Konya'ya gelerek bağlılıklarını sultana bildirdikten sonra ödüllendirmek üzere yaşadıkları yerlere ve meskenlerine geri dönmüşlerdir. 1176 Mirykefolon Zafe'ri'yle

⁸⁷ Bakınız tezin ilgili bölümü: *Selçuklu Tarihçesi ve Afyon Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası*, s.13

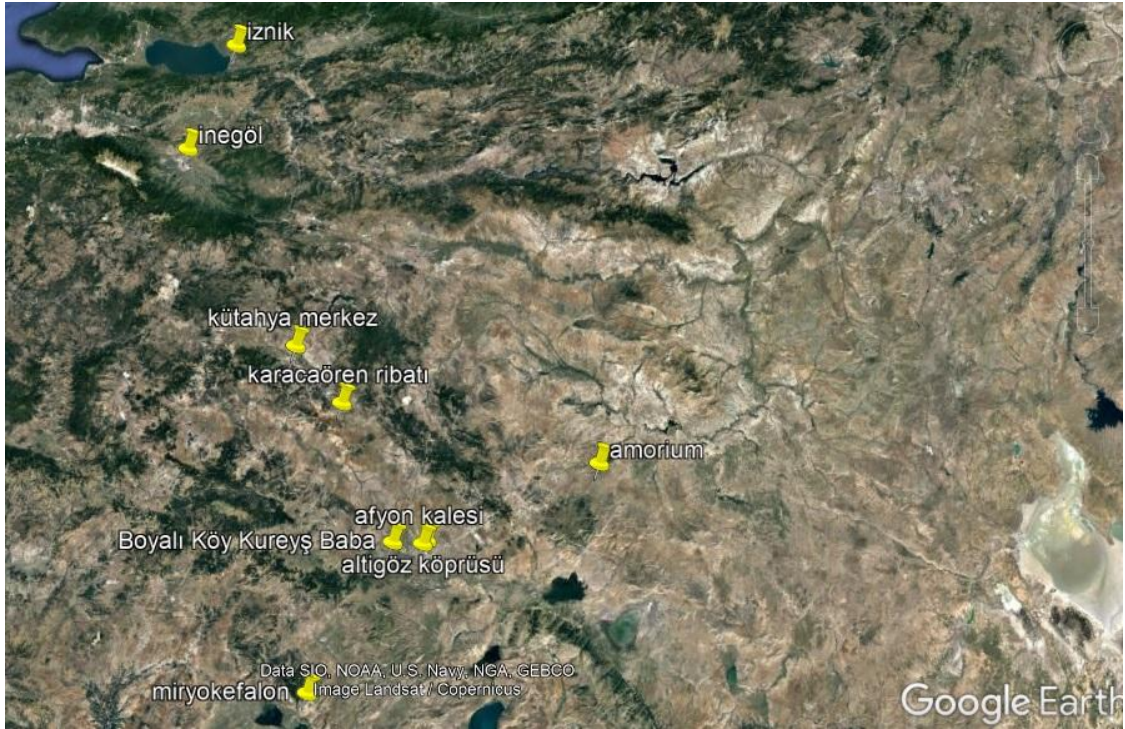
⁸⁸ Göncer, 1971, **a.g.k.** s.204

⁸⁹ Talat Koçak, (2008), *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Dönemi'nde Afyonkarahisar*, Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans, s.42

⁹⁰ Göncer, 1971, **a.g.k.** s.249 ; T. Koçak, 2008, **a.g.k.** s.43

Afyon tamamıyla Türk hakimiyetine girmiştir. Boyalıkköy'ün konumuna bakıldığında MÖ 550 yılında yapılan Kral Yolu'ndan itibaren kullanıla gelen ve 17 yüzyılda Evliya Çelebi'nin aktardıklarından bu dönemde dahi aktif bir şekilde kullanıldığı anlaşılan bir kestirme yol üzerinde yer aldığı görülür.⁹¹ Doğu-Batı yönünde ilerleyen önemli yol güzergahının dışında Kuzey-Güney güzergahında uzanan Konya'dan İstanbul'a giden yol üzerinde Boyalıkköy önemini korumaktadır.⁹²

Muhtemelen I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Haçlı seferleri sırasında Askeri güç ve destek aldığı Türkmen boylarına bilinçli olarak bu bölgeyi ayende revendeye hizmet sunmaları karşılığında bölgeyi ikta olarak vermiş ve belki, vergiden de muaf tutarak ödüllendirmiş olmalıdır.



Çizim 2.1. Afyon Boyalıkköy'ün konumunu gösteren harita

İstanbul'un fethine yönelik Arap akınları sırasında yol güzergahı üzerinde bulunan Afyon büyük ölçüde yakılıp yıkılmıştır.⁹³ 1176 tarihinde gerçekleşen Miryokefalón Savaşı'nın Afyon üzerinden konumuna bakıldığında Emirdağ (Amorium) merkez olmak üzere Afyon doğusunun Bizanslıların hakimiyet alanı olduğu Afyon'un

⁹¹ Bakınız tezin ilgili bölümü: *Selçuklu Tarihçesi ve Afyon Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası*, s.17

⁹² Bakınız tezin ilgili bölümü: *Selçuklu Tarihçesi ve Afyon Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası*, s.15

⁹³ Bakınız tezin ilgili bölümü: *Selçuklu Tarihçesi ve Afyon Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası*, s.9

batısının ise Selçuklular tarafından kolonizatör Türk dervişlerinin bilinçli olarak yerleştirildiği anlaşılmaktadır.(Çizim 2.1) 1176 Miryokefolan Savaşı'ndan sonra Afyon ve Kütahya merkez olmak üzere bu bölgeye vali olarak atanan Oğuz ailesi hem İstanbul-Konya güzergahı, hem de Sart'tan başlayıp Konya üzerinden İran'a giden yol üzerinde bulunan Boyalıköy'de bölgede hakimiyet kurmak amaçlı hankah ve çevresindeki yapılardan oluşan bir külliye kurmuş ve Altıgöz Köprüsü ile Kütahya'daki Karacaören Ribatı'nı yaptırmış olmalıdır.

Bu bölgeye vali olarak atanan ailenin muhtemelen Haçlı seferleri sırasında I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e destek veren ve savaççı özellikleri öne çıkan belki de Orta Asya'dan gelen Alp ve Erenlik ruhuyla hareket eden ve bu amaçla da Afyon'nun Bizanslılar tarafından terk edilmiş batı bölgesine yerleşmiş olan bir aile olması kuvvetle muhtemeldir. Bu görüşümüzün oluşmasında bölgeye yerleşen Türkmenlerin Haçlı seferlerine katılmaları, I. Mesud Dönemi'nde bölgeye yerleşimde uygulanan Orta Asya Türk gelenekleri ve Boyalıköy'deki hankah yapısı çevresinde yer alan mezar taşlarının üzerinde doğrudan savaş sahnelerine yer verilmiş olması etkin olmuştur. Selçuklu Dönemi en erken tarihli kitabesinde askeri bir garnizon olduğu bilinen ribat ibaresiyle yapı yaptırmalarıyla açıklamak mümkündür.

17. yüzyılda buradan geçen Evliya Çelebi'nin başlangıçta herhangi bir tarikatle ilişkisi bilinmeyen bu külliyyeden bir Bektaşî tekkesi olarak bahsetmesi Hacı Bektaş Veli'nin ölümünden (1271) çok sonra teşkilatlanan Bektaşîliğin Osmanlı Dönemi'nde özellikle yeniçeri ocağında yayıldıktan sonra Anadolu'da güçlü tarikatlar içerisinde yer aldığı dikkate alınınca Anadolu'ya ilk gelindiklerinde henüz Orta Asya Türk geleneklerinden kopamamış ve Alplik Erenlik ruhuyla hareket eden bir ailenin kurduğu Hankahın Osmanlı Devrindeki liderleri yeniçeriler arasında yayılan ve savaççı bir kimlik taşıyan Bektaşîliği kendilerine yakın görmüş olabilirler.

Evliya Çelebi'nin Boyalıköy'de Uşak halıların kullanılan boyanın Boyalıköy'de bulunduğu bildirmesi önemli kervan yollarının kestirme yolu üzerinde bulunan köye adını bu şekilde köyün adını halı boyasından aldığını gösterir. Burada bir hankah kurarak bölgenin güvenliğini sağlayan ailenin ahilik teşkilatıyla ilişkili olma ihtimalinin de dikkate alınması gerektiğine işaret eder.

Her ihtimal göz önüne alındığında Afyon Boyalıköy'ün gerek bulunduğu konum gerekse Türk Dönemi'nde Afyon'da yapıldığı bilinen en erken tarihli yapının Boyalıköy Hankahı oluşu Selçuklu Sultanlarının bilinçli bir iskan politikası yürüterek kolonizatör liderlerin çevresinde toplanan Türkmenleri bölgeye yerleştirdikleri açıkça ortaya çıkar.

2.2. Hankah ve Zaviyelerin Tarihi Kökeni ve Gelişimi

İslam dünyasının başlangıç devirleri eğitim kurumlarını ele alan araştırma ve çalışmalarda öne çıkan medrese yapılarının kurumsal kimlik kazanmasına ilk medrese-eğitim yapısı olarak görülen Nizamiye Medreselerinin örnek teşkil ettiği genel kabul görmektedir.⁹⁴ Medreselerin henüz yapılmadığı dönemlerde eğitim ve öğretim cami ve mescidlerde verilmekteydi.⁹⁵ Cami ve mescidlerde oluşturulan ders halkalarının giderek büyümesi, gürültülü bir ortamın oluşmasının yanı sıra verilebilecek eğitimin belli bir seviyenin üzerine çıkamaması, cami ve mescidlerden bağımsız eğitim yapılarına ihtiyaç duyulmasına neden olmuş olmalıdır. Kuran'da ilk ayetin oku (Alâk Suresi) ile başlaması, Bedir Savaşı'nda esir düşenlerin, on Müslüman çocuğa okuma yazma öğretmesi karşılığında serbest bırakılma şartı⁹⁶, Hz. Ali'nin "*Bana bir harf öğretenin kölesi olurum*" biçimindeki sözü, İslamiyet'in ilk yıllarda okuma-yazmaya ve eğitim öğretime ne denli önem verdiği göstermektedir.⁹⁷ 623 yılında tamamlanan Mescid-i Nebevi'nin fakir Müslümanlar için ayrılan suffa olarak adlandırılan bölümünde Müslümanlar konaklayabiliyor, ibadetlerini yerine getiriyor ve vakitlerinin geri kalan büyük bölümünü eğitime ayırıyor olmaları nedeniyle Mescid-i Nebevi'nin ve özellikle bu yapının suffa bölümünün eğitim yapılarının kuruluşu üzerinde büyük etkisi olduğu ileri sürülmüştür.⁹⁸

Medrese yapılarıyla mekân ve plan benzerliği gösteren içerisinde dini eğitimin de verildiği tarikat yapıları hakkında yapılmış birçok araştırmanın yanı sıra Afyon Boyalıköy örneğinden de görülebileceği gibi bu tarz yapıların tanımlanmasında farklı terminolojiler kullanılmıştır. Bu bağlamda bu karışıklıkların en aza indirgenmesi için tarikat yapıları (Tekke, Hankah, Dergah, Asitane, Zaviye vb) tanımlanmasına gidilmiş benzerlikler ve farklar ortaya konulmaya çalışılmış, sadece İslam coğrafyasının dini

⁹⁴ A. Kuran, (1969), *Anadolu Medreseleri*, Cilt 1, Ankara: ODTÜ, Mimarlık Fakültesi Yayını, s.5

⁹⁵ A. Önkal, N.Bozkurt, "*CAMI*", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami#1-dini-ve-sosyokulturel-tarihi> (10.06.2018).

⁹⁶ Y. H. Dursun, (1989) *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul: Çağ Yayınları, s.71

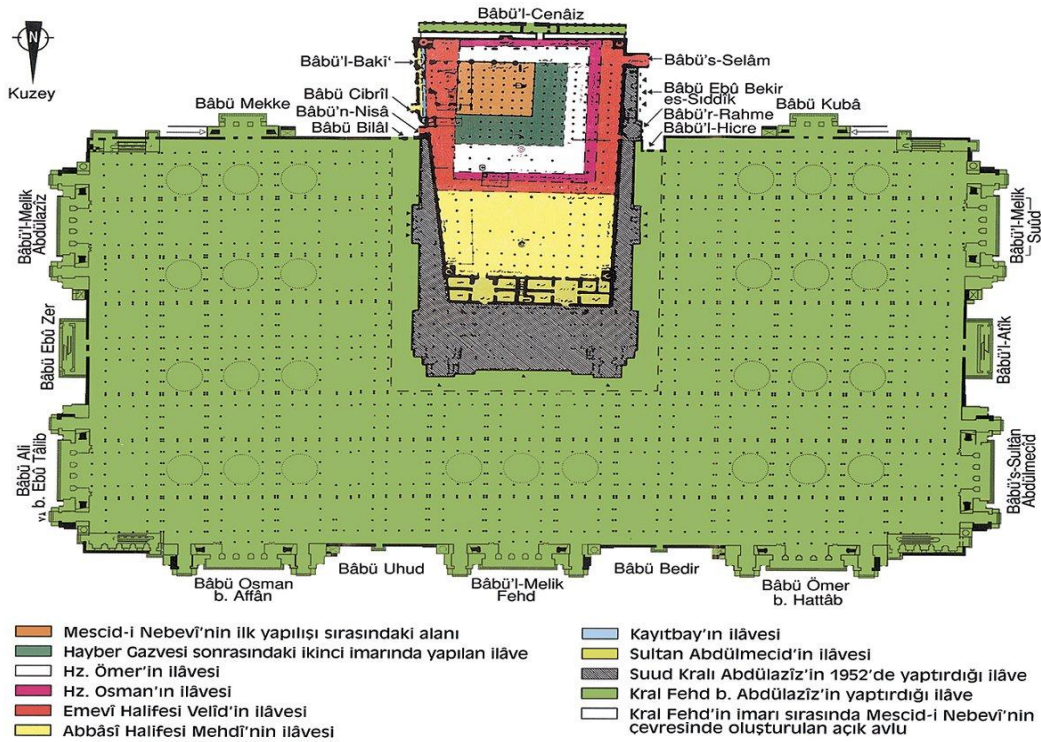
⁹⁷ Dursun, 1989, **a.g.k.** s.71

⁹⁸ Numan, 1973, **a.g.k.** s.67-83

yapılarına odaklanılması çalışmayı eksik bırakacağından benzerlik gösteren medrese ve tarikat yapılarıyla Orta Asya'daki Türk konutları arasında tespit edilen benzerlikler de ele alınmıştır.

Hız. Peygamber'in yaptırdığı iki yapıdan biri olan Mescid-i Nebevi, Mekke'den Medine'ye göç edildikten sonra 622 yılında inşa edilmiştir. Peygamberin evi olması bakımından kutsiyet atfedilen ve kuruluşundan sonraki zamanlarda yapılan çok sayıda inşaatla sürekli genişletilen bir yapıdır. (Çizim 2.2) Konumuz bakımından sadece Mescid-i Nebevi'nin ilk yıllarındaki mekân bilgilerinin değerlendirilmesi yapılmıştır.

Yapı kuzey-güney doğrultusunda kareye çok yakın dikdörtgen bir alana oturmaktadır. Yapının kuzey-güney doğrultusundaki uzunluğu 33.60 metre doğu-batı kenarlarının uzunluğu ise 30.24 metredir. Duvar temellerinin derinliği yaklaşık olarak 150 cm'dir. Yapının duvarları kerpiç, sütunları ise hurma ağacından yapılmıştır.⁹⁹



Çizim 2.2. Mescid-i Nebevi başlangıçtan günümüze kadar gerçekleştirilen genişletme çalışmalarını gösteren plan (<https://islamansiklopedisi.org.tr/mescid-i-nebevi> (04.05.2019).)

Avluya üç açıklıktan giriş yapılmaktadır. Doğuda Bab-ı Cebrail, batıda Bab-ı Atika Kapıları yer alır. Kible yönü değişince başlangıçta güney yönde bulunan kapı daha

⁹⁹ İ. Ateş (1994), *Mescid-i Nebevi'nin Yapıldığı Günden Bu Yana Geçirdiği Genişletme Girişimleri*, Ankara: Vakıflar Dergisi, Sayı 24, s.5,6

sonra kuzeye taşınmıştır. Büyük bir avlusu bulunan yapının ilk baştaki ibadet yönüne bağlı olarak başlangıçta kuzey bölümün üstü örtülmüş, güneyinde suffe bölümüne yer verilmiştir. Avlunun güneydoğu köşesinde Peygambere ait mekânlar bulunur. İlk başta iki mekânlı olan bu bölüm peygamberin aile nüfusunun artmasıyla birlikte mekân sayısı dokuza yükseltilmiştir. Mekânların üstü hurma ağaçlarıyla örtülüdür. Avlunun ortasında kuyu bulunur.

İbadet yönü Kudüs'ten Kâbe'ye çevrildiğinde ibadet bölümü suffe bölümüyle yer değiştirilmiş güney kapı kapatılarak kuzeye yenisi açılmıştır. Doğu, batı ve kuzey yönlerinden genişletilen yapının bu yöndeki kenarları yaklaşık 50 metre uzunlukta tutulunca yapı 2475 m²lik alana sahip olmuştur. Daha sonraki ilk genişletme ve onarım çalışması Hz. Ömer zamanında yapılmış olup günümüze kadar irili ufaklı birçok çalışma yapılmıştır.¹⁰⁰

Suffe kelimesi gölgelik anlamına geldiğinden, evleri ve kalabilecek yerleri olmayan sahabelerin barınabilmesi için Mescid-i Nebevi'nin güney bölümüne yapılan "gölgelik" mekânın adı da olmuş, burada kalan topluluğa ashab-ı suffe denilmiş, ashab-ı suffenin ihtiyaçları Hz. Peygamber ve varlıklı diğer sahabeler tarafından karşılanmıştır.¹⁰¹ Geçimlerini sağlayabilecekleri bir işleri olmayan ehl-i Suffe'nin geçimiyle Hz. Peygamber ilgilenmiş yemek ihtiyaçları karşılanmış, Ashab-ı Suffe'nin pek çoğunun üzerine giyebilecek uygun bir elbisesi bulunmadığının, Kur'an'da "kendilerini Allah yoluna vakfedip yeryüzünde dolaşarak geçimlerini sağlama imkanı bulamayan yoksullar" biçiminde ifade edildikleri; tüm zamanlarını Peygamberi dinlemeye ayırmaları sebebiyle geçimlerini kazanamayan ashab-ı Suffe'ye işaret edildiği söylenmektedir.¹⁰² Suffe; ashab-ı suffenin vakitlerini Hz. Peygamberi dinleyip ondan islamın esaslarını öğrenerek geçirmelerinden dolayı kısa zamanda bir eğitim kurumu haline gelmiştir. Hz. Peygamber Suffe'de dersler vermiş Ashab-ı Suffe Hz. Peygamber'e sorular sormuştur. Ayrıca onlara yazı yazmayı ve Kur'an okumayı öğretmek üzere Ubade b. Samit gibi hocalar tayin edilmiştir.¹⁰³

¹⁰⁰ Ateş, 1994, **a.g.m.**,s.6

¹⁰¹ M. Baktır, "SUFFE", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/suffe> (25.11.2018).

¹⁰² Baktır, **a.g.k.**

¹⁰³ Baktır, **a.g.k.**

Hz.Ömer zamanında Suffe'nin dağıtılmasıyla birlikte gezici sufilik teşvik görmüş ve ehli suffa geleneği farklı bölgelere yayılmaya başlamıştır.¹⁰⁴Sufi hareketler, geçirdikleri safhalara ve yayıldıkları bölgelere göre, zaviyeler ve ribatları da kullanmış¹⁰⁵ hatta hankahlar yaptırılmıştır.¹⁰⁶

Sufilerin yeni eğitim binaları yapılmadan önce arayış ve faaliyetlerini kaldıkları konutlarda gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Bu bakımdan araştırmacılar Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinden sonra Orta Asya konutlarıyla tekke, zaviye, hankah, medrese gibi binaların mekân ve plan benzerliklerine dikkat çekerler.¹⁰⁷

Sufi hareketlerinin oluşum sürecinde İbrahim Numan'ın şu sonuçlar dikkate değer bir yerde durmaktadır;¹⁰⁸

1- Mescidi Nebevi mescid-ev ikilisininin birleştirdiğini,

2- Hz. Peygamberin vefatından sonra Mescidi Nebevi'nin bir odasına defnedilmesinden Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'inde aynı şekilde buraya gömülmesi mescid-türbe geleneğinin oluşmasının yanında Mescidi Nebevi'nin tekke ve zaviye mimarisine örnek teşkil ettiğini,

3- Fakir Müslümanların dinleme ve eğitim alanı Suffe'nin (gölgelik) son zamanlarında bir okul olarak değerlendirilmesinde bu oluşumun (suffe) tekke yapılarının çekirdeğini oluşturduğunu ileri sürer.

Peygamberin Evi olan Mescid-i Nebevi Sufi hareketlerin oluşumunda ve çeşitli bölgelere dağılmasında etkili olduğundan henüz Tarikat yapılarının oluşmadığı devirlerde gezici dervişler kaldıkları evlerde Mescid-i Nebevi'deki yaşam tarzını devam ettirmiş olabilirler. Medrese ve tarikat yapıları üzerine araştırmacılar Orta Asya konut mimarisinin mekan ve plan benzerlikleri dikkat çekerler. Bu tür araştırmalar medreselerdeki eyvan mekanın sorgulanması sonucunda ortaya çıkmıştır. Eyvanlar medreselerin yanı sıra hankah, tekke ve zaviye mimarisinde yer bulan önemli bir mimari mekândır. Başlangıçta haçvari tipte dört eyvanlı şemanın ilk defa Mısır'da ortaya çıktığını ileri süren Creswell, iki eyvanlı medreselerin de Kahire evlerinden

¹⁰⁴İ. Numan (1982),*Anadolu'nun Fethinden İstanbul'un Fethine Kadar Türk Tekke ve Zaviye mimarisi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara: Ankara Üniversitesi Doktora Tezi,s.28

¹⁰⁵ Numan, 1973, **a.g.k** ,s.5-9

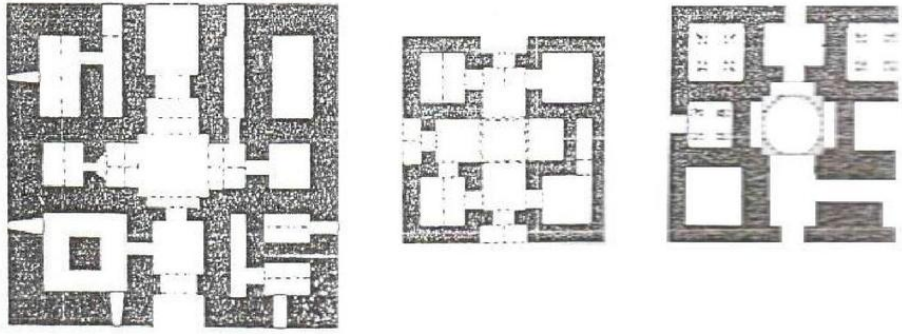
¹⁰⁶ Numan, 1973, **a.g.k** ,s.170

¹⁰⁷ Numan, 1973, **a.g.k** ,s.97,101

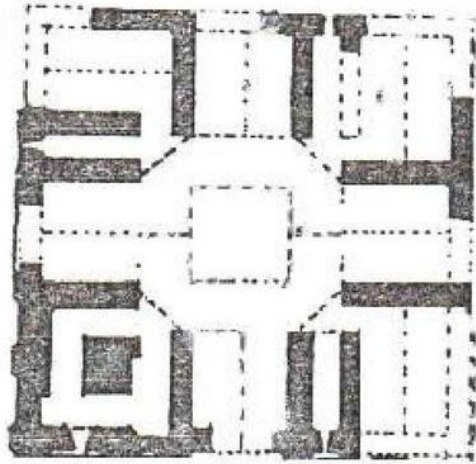
¹⁰⁸ Numan, 1973, **a.g.k** ,s.67,84

esinlendiğini ve müderrislerin ilk zamanlar bu tip evlerde ders verdiklerini, medrese mimarisi geliştiği zaman da, bu evlerin medrese mimarisini etkilediğini söylemektedir.¹⁰⁹

Andre Godard medreselerin prototipini, 10. yüzyıla tarihlendirilen dört eyvanlı Horasan evlerinin bağlamakta, Pugacenkova, medreselerin dört eyvanlı Orta Asya evlerinden etkilenecek yapıldığını belirtmekte, (çizim 2.3-2.4) dört eyvanlı evlerin avlularının kubbeyle örtülü olduğunu ileri sürmektedir.¹¹⁰



Çizim 2.3. Maverraiünnehir ve Horasan bölgesindeki evler (Kuran, 1969: 8-9)



Çizim 2.4. Orta Asya Türk evi (Kuran, 1969: 8-9)

Semavi Eyice Bursa'daki zaviyeli camiler üzerine yaptığı araştırmasında şu tespitte bulunmuştur;

¹⁰⁹ Kuran, 1969, a.g.k,s.8

¹¹⁰ Kuran, 1969, a.g.k,s.8,9

“Prototipleri şüphesiz İslam öncesi Asya yapı sanatına kadar inen dört eyvanlı (bazı hallerde eyvan sayısı üç; hatta iki olabilir) ortası avlulu binalar, “Türkler ile Anadolu’ya gelmiş ve burada hızlı bir gelişme sonucunda yeni şekillerin doğmasına yol açmıştır. Asya’daki dört eyvanlı, avlulu bina tipinin orada cami, medrese, saray, kervansaray gibi çeşitli binalarda kullanıldığı bilinmekte, aynı tipin ribatlarda da tatbik olduğu gösterilmektedir.”¹¹¹

Konya Sahip Ata Hankahı üzerinden tarikat yapıları ve konut mimarisi arasındaki ilişkiye dikkat çeken İbrahim Numan; hankahın kitabesinde yer alan “Allah’ın Salih kullarına konak ve muttaki suffa ashabına mesken olmak üzere” sözünden yola çıkarak tarikat yapılarının mimari kuruluşlarının Mescid-i Nebevi geleneği ile Orta Asya dört eyvanlı merkezi planlı ev mimarisinin örtüştürülmesiyle ortaya çıktığı açık bir delil olarak göstermektedir.¹¹²

Arapça RBT¹¹³ kökünden gelen ribat kelimesi Kur’an’da 28/9, 18/13, 8/11, 8/63, 3/200 ayetlerinde geçmektedir.¹¹⁴ Kur’anda kafirlere karşı cihata hazır bulunan süvarilerin atlarını bağladıkları yer” anlamında kullanılmıştır.¹¹⁵ Sınır boylarında askerlerin atlarını bağlayıp nöbet tuttıkları mekanlara ve buralarda inşa edilen yapılara ribat, ribatlarda toplanan gönüllü askerlere ise murabıt adı verilmiştir.¹¹⁶ İslamiyet’teki cihad anlayışıyla hareketle ribatların ilk inşa edildikleri dönemlerde askeri-dini nitelikte bir kuruluş oldukları söylenebilir. Köprülü’nün aktardıklarına göre bu yapılar stratejik öneme sahip sınır hatlarında kurulmuş, cihad için gelen gönüllüler burada toplanmış, düşman hücumu karşısında, müdafaasız yerlerde yaşayan civar halkı buralara gelip burada barınmışlardır. Ribatlar savunma duvarı ile çevrilmiş, içerisinde ambar, ahır, gözcü kulesi, mescid ve hamam olan yapılardır.¹¹⁷

Askeri ve dini nitelikte kurulmuş olan ribatların fetih hareketlerinin zayıflaması, ribatların kurulmuş olduğu bölgede yaşayanlarının zamanla sosyal ve siyasi kimliklerinin değişmesine de bağlı olarak işlev değiştirmiş Tekke, Hânkah,

¹¹¹S. Eyice, (1963), *İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, s.15

¹¹²Numan, 1973, **a.g.k.**, s.101

¹¹³M. F. Köprülü (1942), *Ribat. Vakıflar Dergisi*, 2, s. 268.

¹¹⁴M. Keyani, (2003) *Hankahlar Tarihi*, (Çev: Ertuğrul Ali, Gökbulut Süleyman), İstanbul: büyüyen ay yayınları, s.80

¹¹⁵Köprülü, 1942, **a.g.k.** s.268

¹¹⁶İ. Yiğit, "RİBÂT", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ribat> (19.04.2019).

¹¹⁷Köprülü, 1942, **a.g.k.** s.268

Zaviye ve Kervansaray niteliğine dönüşmüştür. Bu işlevsel değişimlerle ilgili olarak Fuad Köprülü şunları söylemiştir:

VIII.-XI yüzyıllar arasında İslâm dini İran ve Maverâünnehir'de kuvvetlenip yayıldıktan, Türklerin İslâm dinini kabul edip bölgede devletler kurmağa başladıktan sonra, sadece cihat için kurulmuş olan ribatların ihtiyaca göre bir kısmı hankah, bir kısmı da büyük yollardaki kervansaraylar halini almıştır.¹¹⁸

Yine Köprülü'nün ...*Ordu mensuplarına maaşlarını dağıtan teşkilâtın âmiri 'Arız Abu'l Haşan Ali'nin her nedense kızarak; ordudaki eski ve tecrübeli: artık ihtiyarladığını, bundan sonra işe yaramayacağını, binaenaleyh bir ribâta çekilip oturması lâzım geldiğini...* bildirmesi yönündeki bir rivayete dayanarak ribatlarda yalnızca genç mücahitlerin değil, savaşılamayacak kadar yaşlı olan gazilerin de kaldıklarını ve bu yaşlı gazilerin ibadetle meşgul olduklarını belirtmektedir.¹¹⁹ Sevgi Parlak bu ifadenin hareketle ribatlarda İslam ilimleri ve ibadetle meşgul olan gençlerin de bulunduğunu ve buralarda dini konularla ilgili müzakerelerin yapıldığını ilk inşa edildiklerinde askeri yönleri ağır basan bu yapılara VIII. yüzyıldan sonra dini bir işlevinde olduğunu belirtmektedir.¹²⁰ Muhsin Keyani ise çeşitli sufilerin biyografilerinden örnekler vererek Mescidi Nebevi'den yayılan ehl-i suffe yaşantısının örnek teşkil ettiğini, sufilerin sınırlara giderek ribatlarda ikamet ettiklerini, ribatların hankah merkezlerinin ilk nüvesine dönüşmesinde sufilerin düşman öldürmekten nefsi öldürmeye geçmelerinin rol oynadığını ileri sürmüştür.¹²¹

Ahmet Işık Doğan, El-Maqrizi ve İbn Khallikan'dan aktarılan bilgileri abartılı olarak Anadolu coğrafyası dışında, İslâmiyet'in ilk yayıldığı bölgelerden Mısır, Suriye ve Maverâünnehir bölgelerinde büyük bir yoğunlukta imar edilmiş ribatların, Maverâünnehir yöresinde on bin ribat bulunduğu aktarmıştır.¹²²

Numan Maverâünnehir'in tabii şartları göz önünde bulundurarak kerpiçten yapılmış olması muhtemel olan bu ilk askeri ribatların günümüze hemen hiç örnek gelmeyişi yadırganacak bir durum olmadığını dile getirmiş ve günümüze gelebilen örneklerinse ribat örneklerinin devamlı tamir altında bulundurulmuş kervansaray,

¹¹⁸ Köprülü, 1942, a.g.k. s.274

¹¹⁹ Köprülü, 1942, a.g.k. s.272

¹²⁰ Parlak, 2004, a.g.k. s.24

¹²¹ Keyani, 2003, a.g.k. s.86,87,88,89

¹²² Doğan, 1977, a.g.k.s.80

dergah, misafirhane mahiyetindeki yapılar olacağını belirtmiştir.¹²³

Anadolu coğrafyası dışında sıkça rastlanılan ribatların, Türk dünyası için bilinen ilk örneği, Gazneli Mahmud tarafından 1019-1020 senesinde Tus-Serahs yolu üzerinde inşa ettirilen ve daha sonra inşa edilecek ribatlara örnek teşkil edecek olan Ribat-ı Mahi'dir.¹²⁴ Uzun yıllar boyunca Anadolu'da sadece I. İzzeddin Keykavus döneminde 1215 yılında yaptırılmış olan Afşin'deki Eshab-ı Kehf Ribatı'nın kitabesinde ribat adının geçtiği düşünülmüştür.¹²⁵ Son dönemlerde yapılan araştırmalar sonucunda devlet adamlarının yaptırdığı bazı kervansarayların kitabelerinde de ribat kelimesine rastlanıldığını ortaya konulmuştur.¹²⁶ Mimari kuruluş ve plan şeması bakımından han yapılarına benzediklerinden ribat olarak bilinen bazıları¹²⁷ şunlardır:

Çardak han, Dokuzun Han, Derbent Han, İbn-Rahat Han, Kırkgöz Han, Kuruçeşme Han, Pervane Han, Seyfeddin Han

Muhsin Keyani Hankahlar Tarihi adlı doktora çalışmasında hankah kelimesinin kullanımı ve etimolojik kökenine yönelik genişçe yer vermiş, Farsça ve Arapça yayınlarda hankah kelimesinin Hangah, hane-gah, hangeh, hordengah, horenkah gibi farklı kullanımları bulduklarını belirtmektedir.¹²⁸

Hankah kelimesini han ve gah şeklini ikiye ayırarak han kelimesinin han, kervansaray, kervangah, hane, mab'ed, tapınak, sofras, ahşaptan yapılmış büyük tabak, eyvan, oda anlamlarında kullanıldığını; Gah kelimesinin padişahlık tahtı, zaman ve vakit, yer ve mekan anlamlarında kullanıldığını, hane kelimesini gah kelimesi eklenerek ortaya çıktığını belirtmekte¹²⁹ ve hankah yapılarının çok sayıda hücreye sahip, derviş, gezgin ve yolcuların ikameti için hazırlanmış bir yer olarak tanımlamakta, ikamet edilen bu yerlerde yemeğe ihtiyaç duyulacağından yemek verilmesinin bir zorunluluk olarak ortaya çıktığını ileri sürmektedir.¹³⁰ Trimmingham

¹²³ Numan, 1982, **a.g.k.** s117

¹²⁴ O. Avcı,(2016), *Anadolu Selçuklu Devlet Adamlarının Yaptırdıkları Kervansaraylar*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, s.9

¹²⁵ Doğan, 1977, **a.g.k.** s.88 ; Numan,1982, **a.g.k.** s121

¹²⁶ O. Avcı,(2016), **a.g.k.** s.68,73,76,85

¹²⁷ Numan, 1982, **a.g.k.** s.118

¹²⁸ Keyani, 2003, **a.g.k.** s.69

¹²⁹ Keyani, 2003, **a.g.k.** s.69,70,71

¹³⁰ Keyani, 2003, **a.g.k.** s.77,78

hankah kelimesini eğitimle ilgisi olmadığını belirterek hostel (misafirhane) olarak tanımlamaktadır.¹³¹

Farsça'da "Hangah" biçiminde olan bu kelime Arapçaya "Hânikah" şeklinde geçmiştir¹³². Türkçe'ye Farsça ve Arapça'dan geçtiği için bu kelime bazı çalışmalarda hanikah¹³³, hankah¹³⁴, hangah¹³⁵, hanegah¹³⁶, henekah¹³⁷ gibi farklı biçimlerde yer almıştır. Konya Sahip Ata Hankah'ının inşa, Antalya Elmalı'ya bağlı Teke köyündeki Bektaşî yapısının onarım kitabesinde, Kanuni Süleyman devri Kütahya Evkaf Defteri kayıtlarına geçmiş bir yapı ile Bektaşîliğin ve Mevlevîliğin merkez yapılarının Osmanlı dönemine ait onarım kitabelerinde, yapılar "Hankah" olarak adlandırılmıştır.¹³⁸

Ahmet Işık Doğan Bektaşî ve Mevlevî tarikatlarının merkez yapılarıyla, Edirne'deki Sezai Tekkesi ve Kadiri Dergahı'nın onarım kitabelerini örnek göstererek boyutsal bir ölçü belirtme ve ilgili yapının önemini göstermek için hankah olarak adlandırıldıklarını ileri sürmektedir.¹³⁹ Ahmet Işık Doğan ayrıca Antalya ve Kütahya da yer alan yapılara işaret ederek hankah yapıların sadece büyük yerleşim merkezlerinde bulunmadıklarını köylerde ve ücra yerlerdeki büyük çaptaki tarikat yapıların da hankah olarak adlandırıldıklarını belirtmektedir.¹⁴⁰ Ahmet Işık Doğan'ın aktardığı bu bilgiler doğrultusunda bir şeyh veya derviş etrafından örgütlendiğini bildiğimiz dini kuruluşların hankah yapılarının buldukları konum itibariyle şeyhin yaşamını sürdürdüğü yere bağlı olarak köy veya şehir merkezlerde inşa edilebildikleri anlaşılmaktadır.

Abdülbaki Gölpınarlı'ya göre hankahlar bir tarikata ait olup, tarikat büyüklerinden birinin şeyh olduğu ve tarikatın ileri gelenlerin içine gömülü bulunduğu

¹³¹ J.S Trimmingham (1971), *The Sufi Orders in İslam*, Oxford,1971,s.18

¹³² A. Y. Ocak, (1978), *Zaviyeler*, Vakıflar Dergisi, XII, 248

¹³³ Eyice, S. (1971). *Anadolu'da Orta Asya sanat geleneklerinin temsilcisi olan bir eser: Boyalıköy Hanikahı*, *Türkiyat Mecmuası*.

¹³⁴ Doğan, 1977, **a.g.k.**,s.72

¹³⁵ Numan,1982, **a.g.k.** s.141

¹³⁶ <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/tokat/kulturenvanteri/ebu-sems-hanegah>, ayrıca bkz: VGM arşivleri

¹³⁷ O. Aslanapa, (1972), *Türk Sanatı*, İstanbul: Remzi Kitapevi, S.136

¹³⁸ Doğan, 1977, **a.g.k.** s.73,74,75,76 (Doğan Bu kelimeyi hankah şeklinde kullanmasından kaynaklı bu şekilde aktarıyor olabilir.)

¹³⁹ Doğan, 1977, **a.g.k.** s.73

¹⁴⁰ Doğan, 1977, **a.g.k.** s.75,76

yapılardır.¹⁴¹ İbrahim Numan, hankah ve türbe birlikteliğinin menşei olarak Mescid-i Nebevi'yi gösterir ve hankahların ribatlardan türediğini Gazneli Mahmud Dönemi'nde yaptırılan Seng-i Bust ve Deyr al- Cass Ribatlarına türbe yapılmasını örnek göstererek sufi konutlarına zamanla türbe ilave edilmesiyle bu konutların kutsiyet kazandığını, hankah ve türbe birlikteliğinin birbirinden kopmaz iki unsur olduğunu belirtir.¹⁴²

Tarikat yapılarının plan, mekan ve fonksiyon özellikleri bakımından benzerlikler göstermesi bu yapıların farklı biçimde tanımlanmalarına neden olmuş, yapıların bulunduğu coğrafya ile günümüze gelen örneklerin inşa kitabeleri ve vakfiyelerinin bulunmayışı da etkisi olmuş olmalıdır. Hankah yapılarının tarikat yapılarıyla ortak ve farklı özellikleriyle ilgili olarak İbrahim Numan; cihad anlayışıyla bir araya gelen kimselerin toplandıkları yapılara batı İslam dünyasında ribat, İslam Asya'sında Keramilerce kullanılanlara hankah ismi verildiğini, inzivagah şeklinde kullanılan konut türbe birlikteliğindeki küçük ölçeklilerine zaviye; çok hacimli ve fonksiyonlu büyük ölçeklilerine hankah denildiğini belirtmektedir.¹⁴³

Remle'de Kufe'li Ebu Haşim Osman b. Şerik tarafından kurulduğu bilinen yapıdan bazı kaynaklarda ilk zaviye bazı kaynaklarda ise ilk hankah olarak söz edilmektedir.^{144,145} Sevgi Parlak, Anadolu topraklarında inşa edilmiş Konya Sahip Ata Hankah'ı hankah yapılarının işlevlerine ışık tuttuğunu şöyle belirtmektedir: “1258 yılında Sahip Ata Fahreddin Ali tarafından yaptırılan hankahın kitabesinde Bu hankahın Allah'ın salih kullarına menzil ve suffa ehli müttaki kullarına mesken olmak için bina ve inşa edildiği yazmaktadır. Bu ifadeden hankahın tasavvufi bir kimliğe sahip dervişler için bir ev olduğu dolayısıyla onların her türlü barınma, yiyecek, giyecek ve eğitim ihtiyaçlarının giderildiği bir de salih kulların uğrayıp geçici süreler kalabileceği ve buradaki her türlü olanaktan yararlanabilecekleri bir yapı olduğu anlaşılmaktadır.”¹⁴⁶ İbrahim Numan ise söz konusu yapının kitabesinde geçen suffa ehli tabirine vurgu yaparak, mescid, türbe, sohbet mahalli, mesken, misafirhane, matbah ve kuyu havuz gibi fonksiyonlar bakımından yapının Mescid-i Nebevi'ye,

¹⁴¹A. Gölpınarlı, (1968). *100 Soruda Tasavvuf*, İstanbul: Gerçek yayın evi, s.17

¹⁴² Numan,1982, **a.g.k.** s.142,143,144,145

¹⁴³ Numan,1982, **a.g.k.** s.142,143

¹⁴⁴ Ocak, 1978, **a.g.k.** s.247

¹⁴⁵ Keyani, 2003, **a.g.k.** s.77

¹⁴⁶S.Parlak (2004),*Merkezi Kubbe Eyvan İlişkisinin Esas Olduğu Anadolu Selçuklu Dönemi Tarikat Yapıları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İTÜ, s..30

plan ve mekan bakımından bir avlu etrafında gelişen Orta Asya evi plan şeması altında birleştirilmesini ise Türk mimari geleneklerine dayandırmaktadır.¹⁴⁷

Tekke kelimesinin aslının Farsça Tekye olduğu,¹⁴⁸ kökeni hakkında kesin bir bilgi mevcut olmadığı ileri sürülmüştür.¹⁴⁹ Arapça”v-k-e” kökünden türediği düşünülen tekke kelimesinin sırtı bir şeye dayamak ve mütteka (dayanacak yer) anlamına geldiği sanılmaktadır.¹⁵⁰ Farsça’da “post” anlamında kullanılan tekke kelimesinden gelmiş olduğu da ileri sürülmüşse de Farsça metinlerde tekke kelimesine rastlanmamakta, bunun yerine dergah ve hankah kullanılmaktadır.¹⁵¹ Muhsin Keyani’ye göre hankah anlamındaki tekke Osmanlı sınırları içinde yayılmış, daha sonra da diğer bölgelerde kullanılmıştır. Bu konu hakkında Keyani’nin Brown’dan aktardıkları bilgiler ise şöyledir:

“Tekke kelimesi, Osmanlıluların miladi 1453’te Bizans’ı ele geçirmelerinden sonra Türkçe ve Farsça’da ve Suriye ve Mısır halkı arasında ribat ve hankah manasında kullanılmıştır. Türkiye’de çeşitli tarikatlara ait pek çok tekke mevcuttur. Bu tekyeler, zengin şahısların kurdukları vakıflar yoluyla idare edilmektedir. Elli küsür tekke pek çok vakfa ve servete sahiptir. Fakat diğer pek çoğu bu maddi dayanaklardan, düzenli aidat ve gelirlerden yoksundur.”¹⁵²

Ahmet Işık Doğan, Türkçeye tekke biçiminde girmiş ve yerleşmiş tekke isminin: çoğu zaman doğrudan doğruya bir tarikat adına açılan, o tarikata mensup dervişlerin toplandıkları, zikir ettikleri kendi ilkelerince sürdürülen töreleri ve ayinleri yerine getirdikleri özel bir tip yapının adı olduğu gibi, dinsel mistik tarikatlarla ilgili tüm kuruluşlar için de kullanılan genel geçer bir deyim halinde kullanıldığı belirtir¹⁵³

Ahmet Işık Doğan ayrıca Karacaahmet Miskinler Tekkesi, Okmeydanı’nda Okçular Tekkesi, İstanbul Zeyrek’te bulunan Pehlivanlar Tekkesi, Bektaşî Tekkesi, Karaağaç’taki Od Yakan Baba Tekkesi gibi farklı fonksiyonlarda kullanılan tekkeleri örnek göstererek:

“Tekke kurumu bir tarikat zümresinin örgüt ve yerleşme merkezi olmasının yanı sıra, aynı zamanda bir kültür merkezi, bir ziyaret ve konuk uğrağı, yer yer türüne

¹⁴⁷ Numan, 1982, **a.g.k.** s.170

¹⁴⁸ Doğan, 1977, **a.g.k.**,s.58 ; Parlak 2004, **a.g.k.** s.31

¹⁴⁹ M. Kara, "TEKKE", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tekke#1> (24.04.2019).

¹⁵⁰ Keyani, 2003, **a.g.k.** s.121

¹⁵¹ Kara, **a.g.k.**

¹⁵² Keyani, 2003, **a.g.k.** s.121

¹⁵³ Doğan, 1977,**a.g.k.** s.58

göre, düşkünlere bakım evi özelliğinden ilgilenenlere spor kulübü niteliğine kadar değişik görevleri de olan, dinsel-mistik içeriği olduğu kadar, toplumsal işlevleri de üstlenmiş bir kuruluş olarak tanımlanabilir” biçimde bir yargıda bulunur.¹⁵⁴

Arapça bir kelime olarak Buk’a yer, arazi parçası, ülke anlamlarına gelmekte, Kur’anda “el-buk‘atü’l-mübâreke” ifadesiyle, hadislerde yer, arazi anlamında geçmektedir.¹⁵⁵ Buk’a kelimesi, büyük yapıların tanımlanmasında ve belli bir biçimde benzerlerinden ayrıcalıklı olan yerler için de kullanılmıştır.¹⁵⁶

Cami, medrese, hankah, tekke gibi yapıların da bazı hallerde buk’a olarak nitelendirildikleri görülür. Niksar Yağbasan Medresesi, Konya Mevlana Hankahı, Ebu İshak Kazeruni Camisi, Kubbeli Mescid kitabelerinde Buk’a olarak adlandırılmış yapılarıdır.¹⁵⁷ Ahmet Işık Doğan bu çeşitli örneklere dayanarak Buk’anın belli bir yapı türü için değil, tarikat yapıları da dahil, şu veya bu şekilde bir özelliği olan her yapı için kullanılan bir deyim olduğunu, yapının işlevsel niteliğine ilişkin değil de yapının önemini, ululuğunu, biçimdeki zarıflığını ve ayrıcalıklığını belirtmek amacıyla kullanıldığını belirtir.¹⁵⁸

İbrahim Numan ise zaman geçtikçe yapıların tanımı ve anlamının değiştiğine vurgu yapmış ve Köprülü’nün Ribat¹⁵⁹ makalesinden yola çıkarak 10. yüzyılda ribatların, hankah anlamına karşılık gelecek şekilde kullanıldığı yıllarda nadir de olsa aynı anlamda buk’a olarak da adlandırıldıklarına işaret etmiş, kitabelerinde Buk’a ismi geçen I. Beyazid tarafından yaptırılan Ebu İshak Kazeruni Cami ile Bursa Yeşil Cami’yi örnek göstermiş ve Buk’a tabirinin Moğollarla birlikte Anadolu’ya geçtiğini ve ribatların kervansayarlara dönüşmesi gibi buka’ların da tekke mahiyetinde sohbet ağırlıklı binaları tarif ettiğini belirtmektedir.¹⁶⁰

¹⁵⁴ Doğan, 1977, **a.g.k.** s.71

¹⁵⁵ M. İpşirli, "BUK'A", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/buka> (24.04.2019).

¹⁵⁶ Doğan, 1977, **a.g.k.** s.73

¹⁵⁷ Doğan, 1977, **a.g.k.** s..84,85,86

¹⁵⁸ Doğan, 1977, **a.g.k.** s.87

¹⁵⁹ Köprülü, 1942, **a.g.k.** s.273

¹⁶⁰ Numan, 1982, **a.g.k.** s266,267

Kapı eşiği, kapı dibi, eşik yanı gibi anlamlara gelen asitane, astan kelimesinden türetilmiş Farsça kökenli bir kelime olarak Türkçeye geçmiştir.¹⁶¹ Dergah ise Farsça kökenli bir kelimedir.¹⁶²

Asitane ve dergah kelimeleri yapıların işlevsel özelliklerine dayalı bir terim olmaktan çok manevi bir içerik taşımakta bir tarikatın çeşitli yapıları arasında diğerlerinden üstün kabul edilen yapıya asitane, önem bakımından daha aşağı sayılan zikir ve toplantı yapılarına dergah denilmektedir.¹⁶³

Tarikat terminolojisinde bütün tarikat yapılarının genel geçer ismi tekke iken bu yapılara manevi anlam da bir Şeyh'in yolunda olma onun "kapı"sına (dergah),"eşik"ine (asitane) baş koyma, mürşidin makamına tevazu ve teslimiyetle yaklaşma durumunu anlatan, tarikat ehlinin iç halini ortaya koyan bir tutumdan oluşan dergah ve asitane adları da verilmiştir.¹⁶⁴

Arapça "zvy" kökünden türeyen zaviye kelimesi toplamak, men etmek, köşe, bucak, evin bir odası ve geometride açı gibi farklı anlamlara gelmektedir.¹⁶⁵ Levi-Provençal, Hıristiyan keşişlerine ait hücreler içinde bu kelimenin kullanıldığını, kelimenin Yunanca "köşe", "bucak", "ateş yakma yeri" anlamına gelen sözcük ile de ilişkili olabileceğini ileri sürer.¹⁶⁶ Muhsin Keyani'ye göre zaviye Arapça ve Farsça'da kilim, serilen şey, sufi eşyası, bir yerdeki müstakil bir oda, bir binadaki odalardan biri anlamlarında ve hankah, ribat, medrese, türbeyle eş anlama gelecek şekilde kullanılmaktadır.¹⁶⁷

Zaviyeler içerisinde yer aldığı tarikat yapıları gibi dervişlerin toplantı, ibadet, zikir, dinsel-mistik içeriklerin yanı sıra ayende ve revendeye hizmet, gereksinmesi olana maddi-manevi destek sağlama gibi aynı niteliklerdeki toplumsal görevlere sahiptir.¹⁶⁸

¹⁶¹ M.B. Tanman, "ÂSİTÂNE", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/asitane--tekke> (25.04.2019).

¹⁶² Doğan, 1977, a.g.k. s.78

¹⁶³ Doğan, 1977, a.g.k. s.78

¹⁶⁴ Doğan, 1977, a.g.k. s.81,82

¹⁶⁵ Parlak, 2004, a.g.k. s25

¹⁶⁶ Parlak, 2004, a.g.k. s25,26

¹⁶⁷ Keyani, 2003, a.g.k. s.111

¹⁶⁸ Doğan, 1977, a.g.k. s.162

Genellikle en küçük tarikat yapısına verilen ad olarak zaviye¹⁶⁹, çeşitli İslam ülkelerinde farklı işlevli yapıları da tanımlayacak biçimde, Magrib’de 12. 14. yüzyıllarda cami, kuran okulu, ayin mekanlarının yanı sıra merkezi yönetimden uzak halk arasında siyasi bir güç kazanmış inziva yerleri için, Kahire’de cami, medrese, halvethane, misafir odalarını içeren büyük bir külliye için kullanılmıştır.¹⁷⁰

12. yüzyıl sonlarıyla 13. yüzyıl başlarında Mısır ve Suriye’de dolaşan seyyah İbn Cübeyr buralarda rastladığı zaviyelere medrese denildiğini, bir çeşit büyük zaviye olan hankahların da Suriye’de ribat adıyla anıldığını, bu yapıların garip yolcu ve dervişleri barındırdıklarını, İbn Battuta ise Irak-ı Acem’de medrese kelimesinin zaviye anlamına geldiği belirtmişlerdir.¹⁷¹

Bugünkü bilgiler ışığında bilinen ilk zaviyenin 8. Yüzyılda Kufe’li Ebu Haşim Osman b. Şerik tarafından Şam yakınlarında Remle’de kurulduğu düşünülmektedir.¹⁷² Bir rivayete göre;

Anın sebebi ol idi ki Mir-i Tera bir gün şikara gitmiş idi ve yolca gördü ki bu taifeden iki kimse birbirlerini ile buluşdılar ve elleriyle birbirleri tutub koçuşdılar ve hemin orada yine oturdılar ve taamdan neleri var ise ortaya koyub yidiler. Badehu vidalaşub gitdiler. Emir-i Tera’ya anların birbirleriyle muamele ve ülfetleri hoş geldi. Anlardan birini çıkırdı ve sordı ki “Ol müfarakat ettiğün kim idi?” Ayıtdı “Bilmezem” ve yine sordı ki “Mülakatınıza Seben ne idi?” Ayıtdı “Nesne değüldür.” Ve ayıtdı “Ol kimse ne yirdendür bilür misin?” Ayıtdı “Bilmezem” Pes ol emir ayıtdı “Birbirünüz ile ülfete sebeb ne idi?” Ayıtdı “Bu bizim tarikımızdır.” Emir ayıtdı “Hiç sizün bir mekanınız var mıdır ki anda cem’olasınız?” Ayıtdı “Yoktur” Emir ayıtdı “İmdi ben sizün için bir yer edeyim ki siz anda olasız.” Pes varub Remle’de bir hankah düzdi.¹⁷³

İbrahim Numan zaviyeyi yaptıranın gayri Müslim bir emir olmasından yola çıkarak zaviyelerin kökeninin Hıristiyan ve Yahudi manastırlarına bağlandığını doğru bulmamakta ve aynı yıllarda farklı coğrafyalarda zaviyelerin kurulduğunu belirtmekte ve sözü edilen yapının var olup olmadığının bilinmediği gibi planı hakkında da bir bilginin, olmamasına dayanarak bu rivayete şüpheyle yaklaşmaktadır.¹⁷⁴ Mescid’i Nebevi’nin hem ibadet mekanı hem de konut işlevinde olduğunu belirten Numan, Hz

¹⁶⁹ Gölpınarlı, 1968, **a.g.k.** s.17

¹⁷⁰ Parlak, 2004, **a.g.k.**,s27

¹⁷¹ Ocak, 1978, **a.g.k.** s.249

¹⁷² Ocak, 1978, **a.g.k.** s.247

¹⁷³ Doğan, 1977, **a.g.k.** s.17; LAMI, ibn Ahmed,*Nefahatü’l-üns Min Hadarati’l Kuds*, İstanbul, 1971, s.97

¹⁷⁴ Numan, 1982, **a.g.k.** s.57

Ömer zamanında Mescid’i Nebevi’nin suffa bölümünün dağıtılmasından sonra gezici dervişlerin ortaya çıktığını hatırlatarak, bu kişilerin ibadetlerini başlangıçta evlerinde yaptıklarını, Orta Asya Türk ev mimarisine de dikkat çekerek tarikat yapıların menşeyini Mescid’i Nebevi ve Orta Asya konut mimarisinde araması gerektiğini ileri sürer.¹⁷⁵

Anadolu topraklarında zaviyelerin ilk defa nerede ve hangi tarihte kurulduğu bilinmemektedir. Ahmet Işık Doğan, tarikat yapılarından söz edilirken tekke ve zaviyeler olarak ikiye ayrılmasına vurgu yapmakta ve zaviyelerin diğer tarikat yapılarından ayrıcalıklı kılan özelliklerinin bulunduğunu, Ö.L.Barkan’ın çalışmasına dayanarak, Anadolu topraklarının Türkleşme ve İslamlaşma döneminde kolonizasyon ve şenlendirme politikalarına dayandırmakta ve zaviyelerin daima kırsal alanda kurulduğunu, büyük yerleşme merkezleri yakınında kurulmuş olanlarında kent dışında açık arazide yer aldıklarını belirtmektedir.¹⁷⁶ Ekonomik olarak zaviyelerin içe dönük bir yapıya sahip olmaları, kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar üretim yapma zorunluluğunu getirdiğinden kırsal alanlarda kurulan zaviyeleri bir çeşit “tarikat çiftliği” ve kırsal külliyeler olarak tanımlayan Doğan, zaviyelerin tarikat merkezlerine değil de doğrudan doğruya kurucu Şeyh’e bağlı olmalarından dolayı hem iç işlerinde hem de mülkiyet konusunda özerk yapılar olduğunu, ayrıca şeyh ve tarikat mensupları aileleri ve yakınlarıyla yaşadıkları için de malikane niteliğini taşıdıklarını belirtmektedir.¹⁷⁷

15. yüzyıldan itibaren şehirlerdeki büyük zaviyelere imaret denilmiş, bu yüzyıldan itibaren köylerdeki ve şehirlerdeki küçük tekkelere zaviye denilmeye başlanmıştır.¹⁷⁸ Eyice 16. yüzyıldan sonra özellikle son dönem aşhanelerini çağrıştırdığı için bu tip binalara imaret denilmesinin karışıklığa yol açacağına dikkat çekmektedir.¹⁷⁹

Ahmet Işık Doğan “*Selçuklu ve Osmanlı dönemine ait zaviyelerin bahsedilen tüm bu özelliklerinin yanı sıra bir çeşit ticari lonca görevini yerine getiren Ahi zaviyeleri de Anadolu’nun ekonomik ve iktisadi hayatında önemli etkinliklere sahip*

¹⁷⁵ Numan, 1982, **a.g.k.** s.77,97

¹⁷⁶ Doğan, 1977, **a.g.k.** s.165,166

¹⁷⁷ Doğan, 1977, **a.g.k.** s.165,166,167,177

¹⁷⁸ A. Y. Ocak, (1978), “Zâviyeler” *Vakıflar Dergisi*, Ankara, s.250

¹⁷⁹ S.Eyice, (1962-63), *İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler*, İFM, XXIII/1-2 s.23

yapılardır. Ahi zaviyeleri toplumun çeşitli kesimlerinden insanları merkeze bağlayarak, yetişen kuşakları fütüvvet ilkelerinin töre ve geleneklere uygun manevi ve ahlaki yönden eğitime görevini de üstlenmiş olan kurumlardır. Bu yapılar tarikat yapılarına benzer şekilde gezginleri, düşkünleri ağırlamak üzere misafirhanelere sahiptirler.” Biçiminde Ahi zaviyelerini tanımlamaktadır.¹⁸⁰

Bu tip yapıların fütüvvet camileri- ahi zaviyeleri olarak değerlendirilmesine karşı çıkan İbrahim Numan, Ahi Şeraffettin ve Ahi Evran gibi camilerin bu tipolojiye uygun olmadığını dikkat çekerek, bu tip yapıların Osmanlı'nın ilk iki yüzyılında çoğalmasının nedenini sohbet ihtiyacını karşılama bulur.¹⁸¹ Bu tip yapıların sohbet müessesesinin bulunduğu çeşitli fonksiyonlara cevap verebilen bir mimari kuruluşa sahip tabhaneli camiler, ocak veya soba ile ısıtılan kışlık yerleri olan camiler olarak tanımlanmaktadır.¹⁸²

Semai Eyice, bu tip yapılara tabhane (misafirhane) denilmesinin yapıların sadece tek bir işlevine açıklık getirildiğini ve yapının esas görevlerini açıklamakta yetersiz kaldığı belirtmektedir.¹⁸³ Bu tip yapılarda bulunan mescid kısmından yola çıkarak ters T planlı camiler denilmesini de doğru bulmayarak¹⁸⁴ bu tip yapıları zaviye-cami ya da zaviyeli cami olarak tanımlamaktadır.¹⁸⁵ Ahmet Işık Doğan'da yerleşmiş bir tanım olarak ters T planlı Camiler biçiminde tanımlanan bu yapıların planlarının kağıt üzerindeki iki boyutlu çizimlerinin görsel algılanmasından yola çıkarak tanımlanmasının eleştirmekte ve bu tanımın kullanıldıklarını mekanların gerçek mahiyetini ortaya koyamadıklarına dikkat çekmektedir.¹⁸⁶

Bu tip yapılarının Anadolu topraklarında ilk kez hangi tarihte ve hangi yapıyla ortaya çıktığının bilinmemesine karşılık Osmanlı Dönemi'nde Kanuni devriyle birlikte artık yapılmaz oluşları konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Ahmet Işık Doğan, neden olarak Kanuni Süleyman zamanından itibaren fütüvvet zümresinin devlet mekanizmasındaki etkinliğini yitirmesine ve devletin Sünni politikalarını

¹⁸⁰Doğan, 1977, **a.g.k.** s.240,241

¹⁸¹Numan, 1982, **a.g.k.** s.234

¹⁸²Numan, 1982, **a.g.k.** s.335

¹⁸³Eyice, 1962-63, **a.g.k.** s.32

¹⁸⁴Eyice, 1962-63, **a.g.k.** s.56

¹⁸⁵Eyice, 1962-63, **a.g.k.** s.32

¹⁸⁶Doğan, 1977, **a.g.k.** ,s.182

göstermektedir.¹⁸⁷ İbrahim Numan devletin artık bir imparatorluğa dönüştüğünü Mimar Sinan gibi mimarların varlığına da dikkat çekerek artık toplumun bu tip yapılara gereksinim duymadığını ve toplumun sohbet ihtiyacını kahvehanelerde karşıladığına dikkat çekmektedir.¹⁸⁸

¹⁸⁷ Doğan, 1977, **a.g.k.** ,s.239

¹⁸⁸ Numan, 1982, **a.g.k.** s.335

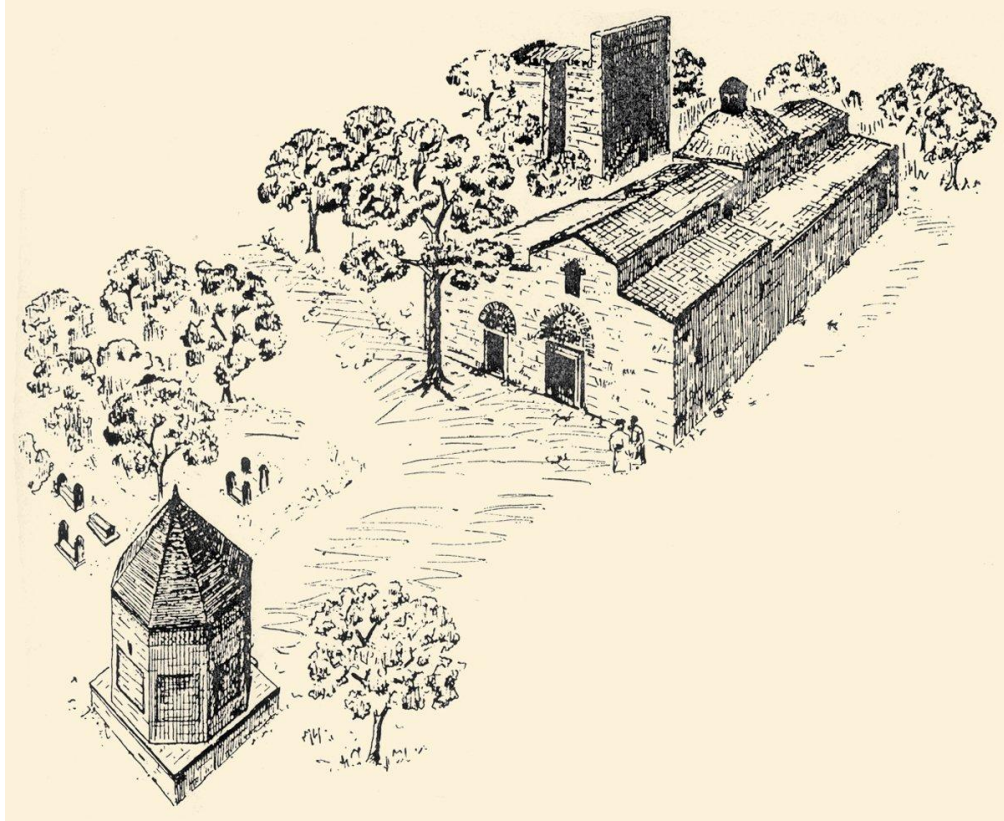
ÜÇÜNÇÜ BÖLÜM

3. AFYONKARAHİSAR- BOYALIKÖY KUREYŞ BABA KÜLLİYESİ

3.1. Hankah (Çizim: 3.1-14 ; Resim: 3.1-3.58)

Yeri:

Boyalıköy Külliyesi Afyon il merkezine yaklaşık 25 km uzaklıkta olan Sinanpaşa ilçesine bağlı Boyalıköy’de bulunur. Tapuda 24 pafta 1943 parselinde kümbet; 1968 parselinde Hankah ve Eyvan Türbe biçiminde kayıtlıdır.¹⁸⁹ Bir çevre duvarı içerisinde yer alan ana Hankah yapısı, Eyvan Türbe ve Kureyş Baba Kümbeti ile aynı avluyu paylaşır. Külliye’nin çevre duvarının dışında kümbette göre 100 metre ileride konumlandırılmış bir hamam yapısı bulunmaktadır.¹⁹⁰ Bugün Afyon Arkeoloji Müzesi’nde bulunan mezar taşlarının külliye yapıları içerisinde yer alan Eyvan Türbe’nin mumyalık katından geldiği söylenmektedir.¹⁹¹



Çizim 3.1. Kureyş Baba Külliyesi vaziyet planı (Semavi Eyice'den)

¹⁸⁹ VGMKBM, 20.02.2007,Sayı: B.02.1.VGM.1.17.00.08.102.04/829,

¹⁹⁰ E.Madran (1974),*Afyon- Sincanlı, Boyalıköy Yapı Grubu*, Röleve ve Restorasyon Dergisi, 1, s.145

¹⁹¹ Metin Sözen,(1969) , *Anadolu'da Eyvan Tipi Türbeler*, Anadolu Sanatı Araştırmaları I,İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, , s.181

Afyon Boyalıköy Külliyesi'nin, ana binasını hankah teşkil etmektedir. Hankahın doğusunda 5.80 metre mesafe uzağında bulunan eyvan türbenin güney duvarı ile hankahın güney duvarı aynı hat üzerinde yer alır. Hankahın yaklaşık 12 metre kuzeyinde Kureyş Baba'ya atfedilen iki katlı türbe yer almaktadır. Külliye bünyesinde ayrıca bu yapıların yer aldığı alanın dışında yer aldığı söylenen günümüze gelememiş bir de hamamın bulunduğu bilinmektedir.

Tarihi:

Külliyenin hiç bir yapısında inşa kitabesi olmadığından ya da günümüze gelmediğinden yapıların kesin tarihlendirilmesi yapılamamaktadır. Yapılarla ilgili ilk araştırma Afyon Müze Müdürü Süleyman Gönçer tarafından yapılmıştır. Daha sonrasında yapılan çalışmalarda Gönçer'in araştırmalarına atıfta bulunarak hankah yapısı medrese olarak tanıtılmış, kümbetin banisi Kureyş bin İlyas bin Oğuz olduğu kabul edilerek külliyenin 1210 yılında yapıldığı ileri sürülmüştür.¹⁹² Medrese olarak tanıtılan ana hankah yapısı hakkında yapılmış çalışmalar üzerine ilk ciddi eleştiride bulunan Semavi Eyice, hiçbir kitabesi bulunmayan yapının tarihlendirilmesine kuşkuyla bakmış ve Afyon Müze Müdürü Süleyman Gönçer ile iletişim kurarak türbe kitabesiyle ilgili olarak Süleyman Gönçer'in konuyla ilgili olarak verdiği bilgilere Anadolu'da Orta Asya sanat geleneklerinin temsilcisi olan bir eser: BOYALIKÖY HANIKAHİ adlı makalesinde yer vermiştir. Buna göre;

- Süleyman Bey, bir hüccette, Kureyş Baba'nın Akkoyunlulardan olduğuna dair bir kayıt görmüştür.
- Süleyman Bey, türbedeki kitabeleri görmemiştir.
- Evvelce sanduka üzerinde pek çok çini varmış.
- Yine eskiden köylünün rivayetine göre bir mahkemeden veya Evkaf Nezarreti'nden alınacak bir hükümde vesika olarak kullanmak üzere güya, türbenin kitabesi sökülerek İstanbul'a götürülmüş, sonra da bilinmeyen bir sebepten denize atılmış¹⁹³.

Eyice'nin aktardığı bu bilgilere göre Afyon Müze Müdürü Gönçer köylülerin anlattığı bu rivayete dayanılarak tarihlendirmede bulunduğu, söz konusu olan kitabeyi ise görmediği anlaşılmaktadır.

¹⁹² Kuran, 1969, a.g.k.s.46 ;Aslanapa, 197), a.g.k s.136; Sözen, 1969, a.g.k. s.177

¹⁹³ Eyice, 1970, a.g.k.s:51

Daha sonrasında yayınlamış olduğu Afyon ili Tarihi adlı çalışmasında iddialarını yineleyen Süleyman Gönçer, Boyalıköy'ün Kureyş bin İlyas bin Oğuz tarafından 1210 yılına tarihlendirilmesinin bir başka sebebinin de Afyon'da yer alan Altıgöz Köprüsü ile Kütahya Karacaviran'daki tekke yapısı olduğunu belirtmiştir¹⁹⁴. Altıgöz Köprüsü'nde yer alan kitabesiyle ilgili olarak Uzunçarşılı şöyle demektedir.

Müstatil olan kitabenin sol tarafında gayet ufak ve karışık sekiz satır daha varsada okunamıyor. Yalnız bu kısmın köşesindeki kısımları okuyabildim. Kitabede İlyas bin Oğuz köprüyü iptida yaptırmış ve oğlu Emir Bedrettin Mehmet de bilahara tamir ettirmiştir. Kitabede bunlar hakkında İbnülmülüküki vesselatin denildiğine göre bu ailenin, hükümeti münkarız olmuş bir hükümdar ailesi bekayasından olduğu anlaşılmalıdır.

Kütahya'nın Etrafşehir(Karaca viran) köyündeki tekke duvarındaki kitabede... Hiç kuşku yokki bu kitabe sahibi Altıgözü tamir ettiren Emir Bedrettin ebu Hamit hacı Mehmet'in kardeşidir.

*...İsmi (Karataş)gibi okunur. Taş kırık olduğundan İlyas'ın (s)i yoktur.*¹⁹⁵

Altıgöz Köprüsü'nün kitabesi okuyarak şu bilgileri paylaşan Süleyman Gönçer,

*Anadolu Selçukluların ilk karanlık devirlerini aydınlatan bu çok önemli kitabede devrin Selçuk sultanının ismi bulunmaması manalıdır. İlyas Bey ve oğlu Hacı Mehmet Beyler Karahisar ve Kütahya taraflarının Serleşkeri(Valisi) idiler. Kitabede Melikler ve Sultanlar evladı dendiğine bakılırsa Orta Asya'da hüküm süren bir Hakanın sülalesindendirler... Güzel bir buluşla bu büyük kabileyi tanımış buluyoruz demektedir*¹⁹⁶.

22 Cemaziyelahir 1072 (12 Şubat 1662) tarihli Osmanlı Dönemi'ne ait bir onarım ile ilgili arşiv kaydında da Altıgöz Köprü'nün bakımının Akkoyunlu cemaatine ait olduğu yolunda bir bilgi bulunmaktadır.¹⁹⁷

Süleyman Gönçer Akkoyunlu kabilesi beylerini, I. Kılıçarslan Türk Uluslarını Haçlılara karşı yardıma çağırdığında gelerek Afyon-Kütahya taraflarında savaşlara katılmış kahramanlar olarak görmektedir.¹⁹⁸

Gönçer Uzunçarşılı'nın Kitabeler adlı çalışmasında Altıgöz Köprüsünü aktarıırken Kütahya Karacaören'deki 607 H 1212 M tarihli kitabeyi not düşmesine

¹⁹⁴ Gönçer, 1971, **a.g.k.** s.246

¹⁹⁵ İ.H.Uzunçarşılı, (1929), *Kitabeler*, İstanbul: Devlet Matbaası,,s.6,7,8 ayr: 606 H. 1269 M. kitabe verilmiştir.Büyük ihtimalde basım hatası olup miladi tarihin hicriye göre 1209 tarihine denk gelmektedir.

¹⁹⁶ Gönçer, 1971, **a.g.k.** s.263,264

¹⁹⁷ S. Eyice, "*ALTIGÖZ KÖPRÜSÜ*", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/altigoz-koprusu> (14.05.2019) ; Gönçer, 1971, **a.g.k.** s.264

¹⁹⁸ Gönçer, 1971, **a.g.k.** s.267

atıfta bulunarak Kitabede geçen“...Rahmetullahi Teala Kureyş bin İlyas bin Oğuz” ifadesinden Boyalıköy Külliyesi’ni de Afyon ve Kütahya illerini valisi olarak gördüğü Oğuz oğlu İlyas Beyin oğlu Kureyş Bey’in yaptırdığı söylemektedir¹⁹⁹.

Cahen’in Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler adlı çalışmasında Eyaletlerin Yönetimi bölümünde Afyon için yer ayırdığı kısımda şu şekilde geçmektedir.

606/1206’den önce Karahisar valililerinin Sabıküddin Ebülvefa İlyas ibn Oğuz ve ondan sonra da oğlu sipehsalar Bedreddin Ebu Hamit Hacı Muhamed olduğu bilinmektedir. Onun kardeşlerinden biri de 607/1207’de Karacaviran’da valiydi. Fakat daha sonraları bu kentin Sultanın elinde olduğunu biliyoruz. Çünkü Moğol döneminin başlarında vezir Fahreddin Ali’nin ailesine verilmişti. Hakkında hemen hemen hiçbir şey bilinmeyen bu kentin tarihi, Toroslarda ve Trabzon dağlarında aynı adda kentlerin bulunması nedeniyle daha da karıştırmaktır

16. Yüzyıl’a ait olan Tapu Tahrir Defterleri, Vakıf Defterleri, Tımar Tevcih ve Ruznamçe Defterleri, Sancak ve Kadılık Tevcih Defterleri, Mühimme Defterleri incelenerek yapılan çalışmada 16. Yüzyıl ait vakıf eserler ve müesseseler içerisindeki bu arşiv dosyalarında Boyalıköy Külliyesi yapılarından olan hamamın Sinan Beğ Hamamı, külliyenin ana yapısını teşkil eden yapı için de Boyalu Mescidi olarak kaydedildiği görülmüştür.²⁰⁰

Bir başka çalışmada ise ve 19. Yüzyılda tutulmuş vakıf muhasebe defterine dayalı çalışmada Boyalıköy hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.²⁰¹

Son olarak 19. Yüzyılda afyon’da faal olan tekke ve zaviyeler konusunda yapılan çalışmada da Boyalıköy ait bir bilgeye rastlanılmamaktadır.²⁰²

Cumhuriyet Dönemi’nde çok harap bir durumda olduğu bilinen külliye yapılarından Eyvan Türbe’nin tamamen yıkılarak çevre köyde yapılacak olan okul için taşlarının kullanılmasının bile düşünülmüştür.²⁰³

¹⁹⁹ Göncer, 1971, **a.g.k.** s.266

²⁰⁰ Bulduk, 2013, **a.g.k.** s.245.

²⁰¹ H.M. Eravcı,(2007), *Osmanlı Dönemi Afyonkarahisar Kazası Tekke ve Zaviyeler*, VII.Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Ankara, s.65

²⁰² M.Güler ve G.Karadağ, (2007), *XIX. Yüzyılda Afyonkarahisar Taşrasındaki Faal Tekke ve Zaviyeler*, VII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Ankara, s.77

²⁰³ Eyice, 1970, **a.g.k.** s:40

Kara Kuvvetleri Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığı'nın 25/01/1982 yılında Milli Mücadeleye şahit olmuş köylülerle yapılan röportajlara dayanılarak Kurtuluş Savaşı'nın Afyon Sincanlı civarında yaşanmasından dolayı külliye'nin bu dönemde tahrip olduğu düşünülebilir. Boyalıköy'e yaklaşık 5 kmlik mesafede bulunan Tınaztepe'ye köyünde yaşananları anlatan İsmail oğlu İsmail röportajında şunları söylemiştir.

“Şafak sökekene tam karanlığında harmanda yatıyoz. Biz harmandayız. Tarlada bir top patladı. Askermi attı bilen yok. Şafak sökeken tak tuk tak (savaş başladı)...”²⁰⁴

Tınaztepe'deki savaşlarda top atışlarıyla ilgili başka bir anlatımda ise şunlar aktarılmaktadır.

“...Orada bizimkile top atıyola, topu tuturamıyola, gavurun istihkamına tutturamıyo, o da bizim eskerin üstüne düşüyo. Sonra da haber veriyola, ama orda çok asker kırıldı bizim...”²⁰⁵

1969 öncesi vakıflar onarımı öncesi üst örtüsü tamamen yıkık olduğu bilinen hankah ile harap durumdaki eyvan tipi türbenin Boyalıköy'e yaklaşık 5 kmlik mesafede olan Tınaztepe'deki anlatımlardan yola çıkarak Kurtuluş Savaşı sırasında Boyalıköy'ün tahrip olduğunu söyleyebiliriz.

Boyalıköy hankahının tarihlendirilmesi konusunda önemli çalışmalar yapan Peter İan Kuniholm, 1973 yılından itibaren Anadolu topraklarındaki yapıları dendrokronoloji tarihleme yöntemiyle araştırmış ve Osmanlı²⁰⁶ yapılarında ağacın kesilir kesilmez kullanıldığını belirterek,²⁰⁷ Boyalıköy hankahında bulunan 37 meşe kerestesinden alınan nüvelerin incelenmesi sonucunda kullanılan bütün meşe lento hatıllarını, meşe bağ kirişlerini, duvar gergilerini 1206 yılına tarihlendirmiştir.²⁰⁸

²⁰⁴ S.Sarisaman, (2010), *Afyonkarahisarlıların Anılarında Milli Mücadele*, Milli Mücadele ve Büyük Taarrüde Afyonkarahisar içinde , Afyonkarahisar : Kocatepe Üniversitesi yayınları; yayın no: 78. s.342

²⁰⁵ Sarisaman, 2010, **a.g.k** s.340

²⁰⁶ Yazar Osmanlı ifadesini Anadolu Türk Mimarisini(Selçuklu ve Beylikler Dönemini) kapsayacak şekilde kullandığını yaptığı çalışmada belirtmiştir. Bkz: **a.g.e** s:95

²⁰⁷ P.T.Kuniholm, (2002), *Dendrochronologically Dated Ottoman Monuments*, A Historical Archaeology of the Ottoman Empire: Breaking New Ground,USA.2002,s.94,95

²⁰⁸ Kuniholm, 2002, **a.g.k.** s.128-129-130

Kitabesi:

Külliye yapılarından hiç birisinin günümüze gelebilen inşa kitabesi bulunmamaktadır.

Vakfiyesi:

Yapının vakfiyesinin olup/olmadığı bilinmemektedir.

Banisi:

Bilinmemektedir.

Mimarı:

Bilinmemektedir.

Onarımlar:

Cumhuriyet öncesinde kullanıldığı bilinen hankahın Osmanlı Dönemi'nde çeşitli onarımlar görmüş olması muhtemeldir. Cumhuriyet sonrasında yapının ilk onarımına VGM'nin 07/02/1969 yılında I-B/312-1969 sayılı yazısıyla karar verilmiş, aynı yıl içerisinde başlanan onarımlar iki yıl içerisinde tamamlanmıştır. Bu onarım öncesinde kubbesinin çöktüğü tonozlarında çatlama ve kırıklar olduğu, yapının 1-1,5 metre kadar toprağa gömüldüğü, doğu cephesinin kaplama taşları tamamıyla söküldüğünden, doğu duvarların yüzey ucunun belirsiz hale geldiği rapora işlenmiştir.(Resim 1)



Fotograf 3.1. Hankah yapısı kuzey cephesi (VGM arşiv)

1969 restorasyonunda yapının içerisindeki moloz yığını kaldırılmış, duvarların yıkılan kısımları tamamlanmış, orta mekan haricindeki diğer mekanlarının örtüsü yeniden yapılmıştır. 1969 onarımlarıyla beraber hankah ve eyvan tipi türbede yer alan ahşap gergiler betonarme gergilerle değiştirilmiştir. Eyvan tipi türbenin mummyalık katı tonozunun yıkılmış olan ön kısmı tamamlanmıştır.(Resim 2)



Fotoğraf 3.2. *Eyvan tipi türbe mescid katı (VGM arşiv)*

Yapının cephe duvarlarında mevcut en yüksek taş dikkate alınarak eksik olan taş ve tuğla sıraları mevcut kalıplar dikkate alınarak imitasyon malzemelerle tamamlanmıştır. Kümbetin külah kısmında eksik olan alanlar imitasyon tuğlalar ile tamamlanmış, söz konusu olan yapı da çürük taş kaplamalar yenilenmiştir.²⁰⁹ 17/09/1991 yılında 062-03-07(91) sayılı yazıyla Boyalıköy Külliyesi'nin bahçe

²⁰⁹ Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK)'nun 08/11/1969 gün, 4432 sayılı kararı

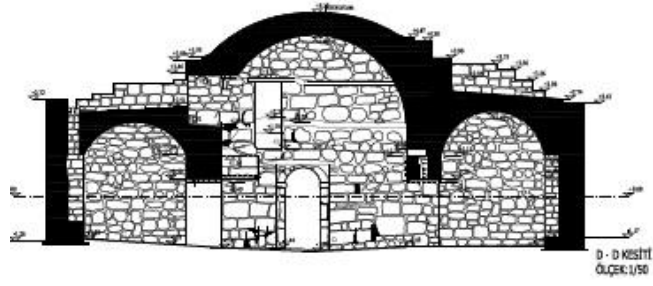
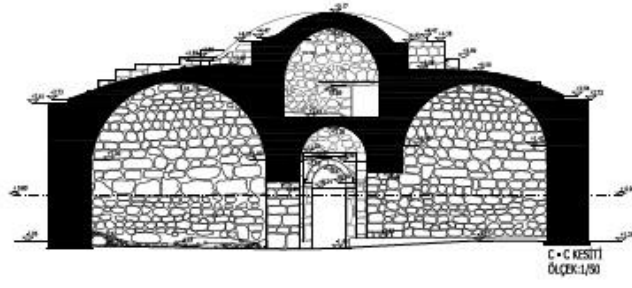
duvarının yapılması uygun görülmüş, külliye'nin çevre düzenlemesi yapılmış ve iki yıl içerisinde bahçe duvarları tamamlanmıştır.²¹⁰Bu restorasyon çalışmasından sonra Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğü (KKTVKKM) 13/01/1993 tarih, 1562 sayılı yazıyla Kureyş Baba Türbesi'nin erimiş olan taşlarının sökülerek yenilenmesi külah kısmında erimiş derzlerin onarılması ve külliye'ye ait bahçe duvarının üzerine demir korkuluk yapılması kararı alınmıştır. 2007 yılında yapılan restorasyon çalışması sırasında yapının iç mekan ve cephe duvarlarının derzleri yenilenmiş, tahrip olan duvarlar tamamlanmış ve orta mekan, şeffaf ve hafif malzeme ile örtülmüştür .(Resim 3)



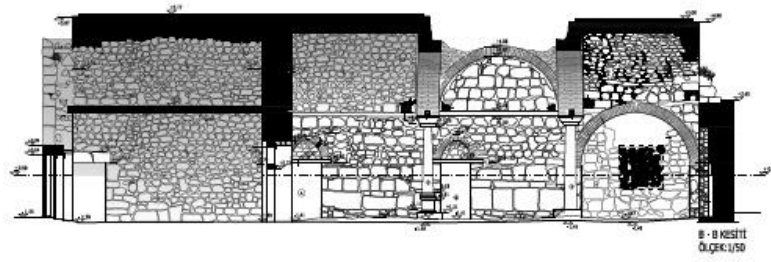
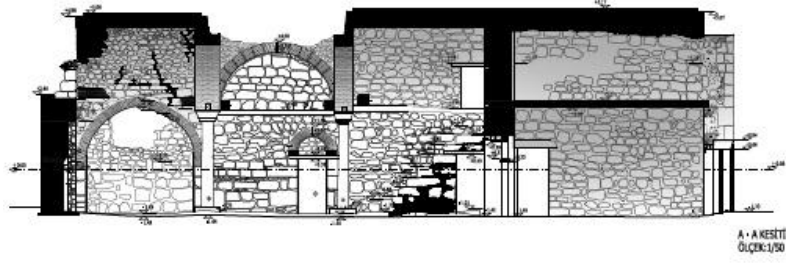
Fotoğraf 3.3. *Sofa Bölümünün günümüzdeki örtüsü (Mert Keke, 2018)*

2012'de külliye'nin yan ve arka taraflarında su birikintileri olduğu yapının nem ve rutubet aldığı, duvarlarında dökülmelerin meydana geldiği tespit edilerek hankahın tekrardan onarımına alınmasına karar verilmiştir. Ancak 2012 yılından bu yana yapıya herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Şu anda yapı sağlam ve kullanılmamaktadır.

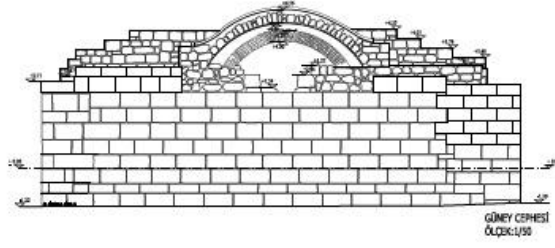
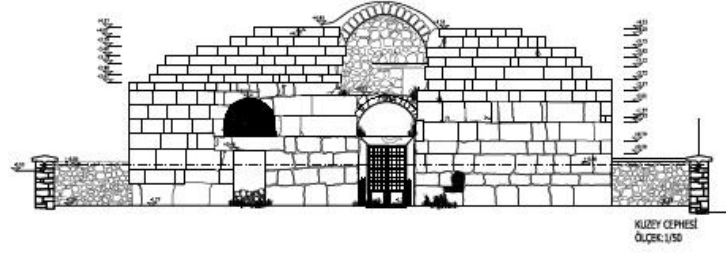
²¹⁰ KKTVKK'nun 31/05/1991 gün, 1049 sayılı kararı



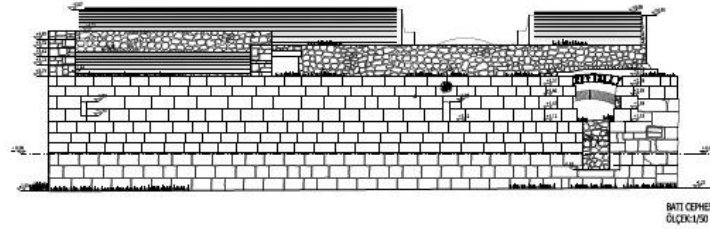
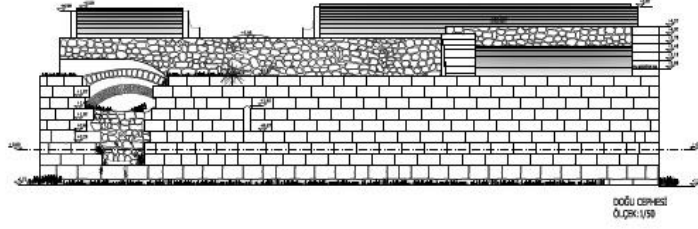
Çizim 3.2. Afyon Boyalıköy Hancahı Kuzey C-C ve D-D Kesiti (VGM arşivden)



Çizim 3.3. Afyon Boyalıköy Hancahı Kuzey A-A ve B-B Kesiti (VGM arşivden)



Çizim 3.4. Afyon Boyalıköy Hancahı kuzey ve güney cephesi (VGM arşiv)



Çizim 3.5. Afyon Boyalıköy Hancahı doğu ve batı cephesi (VGM arşiv)

Ana Hankah Yapısı Mimari Tanım:

Afyon Boyalıköy Hankahı'na kuzey cephe ekseninde bulunan, yaklaşık bir metre batıya kaydırılmış, mermer söve ve lentoya sahip dikdörtgen biçimli kapı açıklığıyla girilir.(Resim 4).



Fotoğraf 3.4. *Hankah yapısı giriş kapısı (Vgm arşiv)*

Söz konusu kapı açıklığının üzerinde, oldukça üst kotta konumlandırılmış dikdörtgen biçimli bir mazgal pencere yer alır. (Resim 5)



Fotoğraf 3.5. *Hankah yapısı kuzey cephesi (Mert Keke 2018)*

Eksenin doğusunda sivri kemerli çökertme alınlığa sahip dikdörtgen biçimli bir pencere bulunur.(Resim 6-7).



Fotoğraf 3.6. Kuzey Cephe detay (VGM arşivi)



Fotoğraf 3.7. Kuzey Cephe Duvarında yer alan pencere alınlılığının süslemesi (Mert Keke)

Bunlar dışında cephede herhangi bir açıklık ya da mimari öğeye rastlanmaz. Günümüzde kuzey cephenin orta bölümü yükseltilmiş, böylelikle cephe kademeli şekilde sonlandırılmıştır. Yapının kuzey cephesinde onarıma bağlı izler ve farklı taş kullanımları görülebilmektedir.

Batı cephe eksenin kuzeyinde, biri kuzey batı köşede, diğeri cephe eksenine çok yakın şekilde konumlandırılmış dikdörtgen biçimli iki mazgal pencere, cephe ekseninin güneyinde, güneybatı köşeye yakın şekilde konumlandırılmış dikdörtgen biçimli daha büyük bir pencere açıklığı yer alır. Yapının orijinalinde olup olmadığı hakkında bir bilgiye rastlanmayan dolayısıyla onarımlar sonrasında dâhil edildiğini düşündüğümüz dört çörten, söz konusu cephede, oldukça üst kotlarda, yapının saçak kısmına yakın şekilde konumlandırılmıştır.(Resim8)



Fotoğraf 3.8: *Haneke yapısı batı cephe (Canan Parla, 2018)*

Bu çörtlenlerin üçü cephe ekseninin kuzeyine diğeri cephe eksenine denk gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Cephe ekseninin güneyinde yer alan pencere açıklığıyla güneybatı köşe arasında bezemeli bir devşirme taş kullanılmıştır. (Resim 9)



Fotoğraf 3.9. *Batı Cephe duvarında yer alan devşirme taş (Mert Keke, 2018)*

Güney cephede herhangi bir açıklığa ya da mimari öğeye rastlanmaz.(Resim 9)

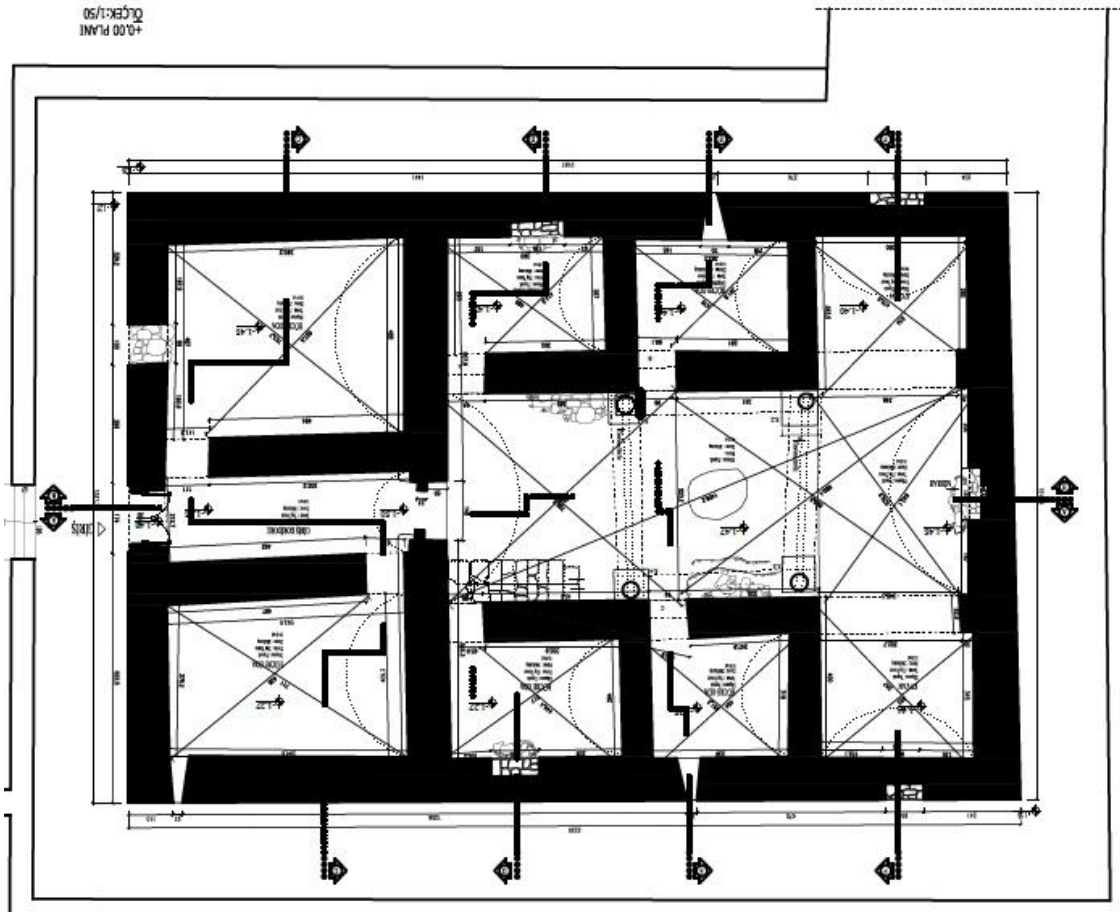


Fotoğraf 3.9. Hankah yapısı güney ve doğu cepheleri (Canan Parla, 2018)

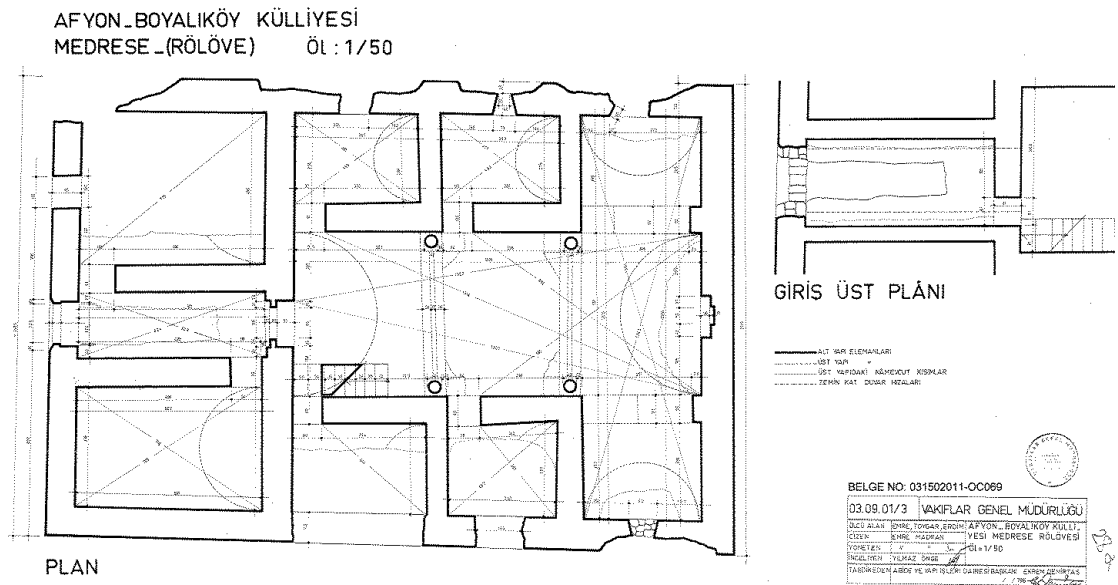
Doğu cephede eksene yakın şekilde konumlandırılmış, dikdörtgen biçimli bir mazgal pencere açıklığıyla cephe ekseninin güneyinde, güneydoğu köşeye yakın şekilde konumlandırılmış dikdörtgen biçimli bir pencere açıklığı bulunur. Söz konusu cephede, cephe ekseninin kuzeyinde üç, güneyinde de bir adet olmak üzere toplam dört çörten saçak hizasına konumlandırılmıştır.(Resim 10)



Fotoğraf 3.10. Hankah doğu cephesi (Mert Keke, 2018)



Çizim 3.6. Afyon Boyalıköy Hankah Planı (VGM arşivinden düzenlenerek)



çizim 3.7. Boyalıköy Hankah Planı (VGM arşiv)

Plan ve Mekân Özellikleri

Kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan hankah yapısı giriş bölümü ve ana bölüm olmak üzere iki bölümden meydana gelir. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan giriş bölümü; ortada yer alan kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen tabanlı, iki katlı, iki katı da aynı doğrultuda oluşturulmuş sivri kemer profilli beşik tonoz örtülü giriş koridoruyla birlikte bu mekânın doğusunda ve batısında yer alan kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgene yakın yamuk tabanlı, aynı doğrultuda oluşturulmuş sivri kemer profilli beşik tonoz örtülü birer mekân olmak üzere toplamda üç mekândan oluşur.

Giriş koridorunun kuzey duvar ekseninde yapıya giriş ve çıkışı sağlayan, mermer söve ve lentoya sahip dikdörtgen biçimli kapı açıklığı yer alır. Giriş koridorunu batıdan sınırlayan duvar, güney köşesinde yer alan bir kapı açıklığıyla koridorun batısındaki, koridoru doğudan sınırlayan duvarın kuzey köşesine yer alan bir kapı açıklığıyla koridorunun doğusundaki mekana geçilir. Her iki mekanında koridora açılan kapı açıklıkları dikdörtgen biçimlidir. Her iki mekanın zeminleri giriş koridorunun zemininden bir basamak yukarıdadır. Giriş koridorunun güney duvar ekseninde hankahın ana bölümüne geçişi sağlayan dikdörtgen biçimli çökertme yüzey içinde sivri kemerli bir kapı açıklığı bulunur. Söz konusu kapı açıklığının sivri kemeri iki yanda yivli ve şevli konsollara oturur. (Resim 11-12)



Fotoğraf 3.11. Giriş mekanından ana bölüme geçiş kapısı
(VGM arşiv)



Fotoğraf 3.12. Bugünkü durumu
(Mert keke, 2018)

Giriş koridorunun batısında kalan mekânın kuzey ve güney duvarlarında herhangi bir açıklık ya da mimari öğeye rastlanmaz. Batı duvar ekseninin kuzeyinde, kuzeybatı köşeye bitişik şekilde, üst kotta, içeriden dışarıya doğru daralan yuvarlak kemerli bir mazgal pencere açıklığı yer alır.(Resim 13-14)



Fotograf 3.13. Mazgal pencerenin konumu

(VGM arşivi)



Fotograf 3.14. Günümüzdeki durum

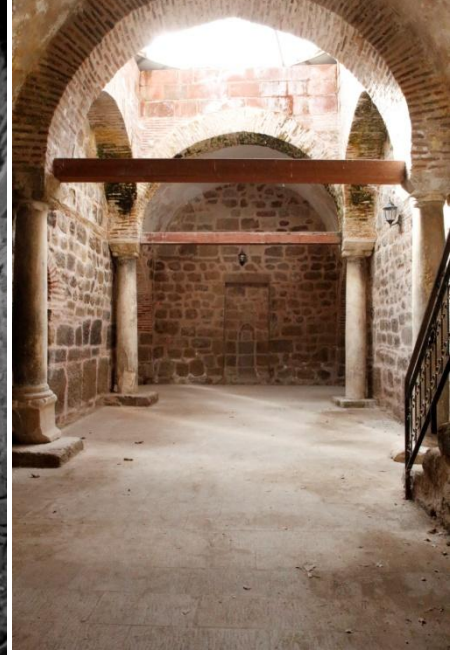
(Canan Parla 2018)

Giriş koridorunun kuzey duvar ekseninde dikdörtgen biçimli pencere açıklığı yer alır. (Resim 15) Mekânın doğu ve güney duvarlarında herhangi bir açıklık ya da mimari öğeye rastlanmaz.



Fotograf 3.15. Giriş bölümü doğudaki mekanda yer alan pencere açıklığı *(Mert Keke,2018)*

Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan asıl bölüm T biçimli bir düzenlemeye sahip iki kollu bir çekirdek etrafında biçimlenir. Giriş koridorundan T biçimli bu çekirdeğin kuzey güney doğrultusunda uzanan koluna geçilir.(Resim 16-17)



Fotoğraf 3.16. Sofadan görünüş (VGM arşiv)

Fotoğraf 3.17. Sofadan görünüş(Canan Parla,2018)

Bu kol güneyde doğu batı doğrultusunda uzanan başka bir kolla birleşerek hanikahın çekirdeğini oluşturur.(Resim 18-19)



Fotoğraf 3.18. Güney eksen (VGM arşiv)

Fotoğraf 3.19. Güney eksen (Mert Keke, 2018)

T biçimli bu hacmin kuzey güney doğrultusundaki kolunun doğu batı doğrultusunda uzanan koluna eklenildiği güney bölümü doğu ve batısındaki ikişer mekân duvarlarına dayanan birbirinden farklı kaidelere ve başlıklara sahip devşirme

sütunlardan birbirlerine atılan dört kemer ve bu kemerler üzerine oturtulmuş bir kubbeye vurgulanmaktadır (Resim 20-21).



Fotoğraf 3.20. Merkezi kare birim detay (VGM arşiv)



Fotoğraf 3.21. Merkezi kare birim (VGM arşiv)

T tabanlı hacmin kuzey-güney yönünde uzanan kolunun doğu ve batı duvarlarına karşılıklı olarak yerleştirilmiş, her biri kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen tabanlı ve aynı doğrultuda oluşturulmuş sivri kemer profilili beşik tonoz örtülü ikişer hücre bulunur. Bu mekânlardan kuzeyde kalanlar diğerlerinden daha büyük bir alana sahiptir. Batıdaki mekânların doğu duvarlarının kuzey köşelerine, doğudaki mekanların batı duvarlarının kuzey köşelerine açılmış dikdörtgen biçimli birer kapı açıklığıyla T biçimli hacmin kuzey-güney yönde uzanan koluna bağlanmıştır. Batı kanadının kuzeyindeki mekânın hariç diğer mekanların kapı açıklıkları üçü de sivri kemerli çökertme alınlık bulunur. Söz konusu mekânlardan batı kanadının kuzeyinde yer alan mekanın batı duvar ekseninin kuzeyinde dikdörtgen biçimli bir ocak nişi yer alır. Mekânın diğer duvarlarında herhangi bir açıklık ya da mimari öğeye rastlanmaz. Aynı kanadın güneyinde yer alan mekânın da batı duvar ekseninin kuzeyinde, üst kotta, içeriden dışarıya doğru iki yandan daralan cephede basık kemerli, iç mekânda dikdörtgen biçimli mazgal pencere açıklığı yer alır. Bölümün doğu kanadının önünde yer alan hücrelerde de aynı düzenleme görülür. (Resim 22-23)



Fotoğraf 3.22. Sofada yer alan

Kapı kemerlerin görünümleri detay (VGM arşiv)



Fotoğraf 3.23. günümüzdeki görünümleri

(Mert Keke, 2018)

Doğu kanattaki kuzeyde bulunan mekanın kapı alınlık kemerinin giriş koridorunun güney, sofanın kuzey ortak duvarına oturtulmuş olması dikkat çekicidir.(Resim 24)



Fotoğraf 3.24. Kuzey- doğu mekanın kapı alınlık kemeri detay (Mert Keke,2018)

Doğu kanattaki kuzeydeki hücrenin doğu duvar ekseninin güneyinde dikdörtgen biçimli bir ocak nişi yer alır. Güneyde kalan hücrenin de doğu duvar

ekseninde içeriden dışarıya iki yandan doğru daralan, cephede sivri kemerli, iç mekânda dikdörtgen biçimli mazgal pencere açıklığı yer alır. Mekânın diğer duvarlarında herhangi bir açıklığa ya da mimari öğeye rastlanmaz. bu mekanların duvarlarına bakıldığında onarım öncesi daha sivri kemer profili verecek birer tonozla örtülü olabileceğini gösteren izler mevcuttur.(Resim 25)



Fotoğraf 3.25. kuzey- doğu mekanın beden duvarı detay fotoğrafı (Mert Keke,2018)

T tabanlı hacmin her iki kolu arasında bir kot farkı görülmemekle birlikte bu dört mekânın birer kapı vasıtasıyla T tabanlı hacmin kuzey güney koluna açılmasıyla birlikte bu kolun sofa niteliğini taşıdığını söyleyebiliriz. T tabanlı hacminin doğu batı kolunun güney duvar ekseninde mihrap nişinin yer alması ve mihrap nişinin bulunduğu orta bölümünün iki yandan eyvanlarla genişletilmiş oluşu ibadet saatleri dışında bu eyvanlarda toplanılarak sohbet edildiğini düşündürür. Bu fikirden referansla T tabanlı hacminin doğu-batı kolunun toplantı ve ibadet alanı olarak kullanıldığını ileri sürmek mümkündür.

Ana bölümün güney duvar ekseninde basit bir taş mihrap nişi yer alır. Bu kolun doğu ve batısında yer alan oldukça alçaktan başlatılmış tuğla örgülü büyük sivri kemerler bu bölümlerin eyvan olarak algılanmasına neden olmaktadır.(Resim 26)



Fotoğraf 3.26. Güney eksene bakış (VGM arşiv)

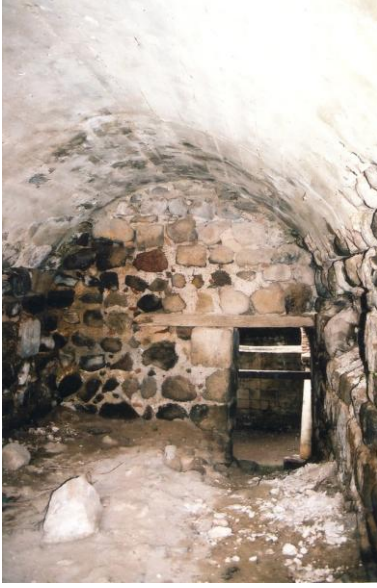
Kuzey güney yönünde uzanan kola doksan derecelik açıyla eklemlenen ve doğu batı doğrultusunda uzanan bu kolun doğu eyvanının doğu duvar ekseninde, batı eyvanının da batı duvar ekseninde dikdörtgen biçimli birer pencere açıklığı yer alır.

T tabanlı hacmin sofa bölümünün kuzey-güney kolunun batı duvarına dayanan on basamaklı merdivenle giriş koridorunun üzerinde oluşturulan ikinci katına, mekâna ve çatıya çıkılmaktadır.(Resim 27-28)



Fotoğraf 3.27.Merdiven kuruluşunun genel görünüşü (VGM) **Fotoğraf 3.28.** Günümüzdeki durumu

Giriş koridorunun üzerinde yer alan mekân basık kemer profilli beşik tonoz örtülüdür. Mekana güney duvarının köşesine açılmış dikdörtgen biçimli kapı açıklığıyla girilir. (Resim 29-30) Mekânın kuzey duvar ekseninde cepheye sivri kemer biçiminde yansıyan dikdörtgen biçimli bir mazgal pencere açıklığı bulunur.



Fotoğraf 3.29. Üst mekan genel görünüş

(VGM arşiv)



Fotoğraf 3.30. Günümüzdeki durumu

(Canan Parla, 2018)

Malzeme ve Teknik

Hankah yapısının cepheleri yığma duvarları yer yer kesme taş, moloz taşla düz örgü tekniğinde örülmüş ve cephelerde kesme taşla kaplanmıştır.

Duvarlar içte ayrıca kaplanmamış yer yer ahşap hatıllarla takviye edilmiştir. 1969 onarımlarında ahşap hatıl ve gergiler betonarme olarak değiştirilmiştir. Ahşap malzeme günümüz eklemesi olup kapı kanatlarında da görülebilmektedir. Tuğla malzeme ise kuzey cephede pencere alınlığında, iç mekân da kapı alınlıkları ve kemerlerinde, sofa bölümünde sütunların taşıdığı kemerler ile ana bölümünün güney duvarının her iki yanına açılan eyvan kemerlerinde kullanılmıştır. İç mekân örtüleri moloz taştan örülmüş olup sıva ile kapatılmıştır. Giriş kapısının söve ve lentosunda iç mekânda sofa bölümünde yer alan dört serbest sütunda olduğu gibi devşirme malzemeler mermerdendir.

Süsleme

Oldukça sade tutulmuş yapı simetrik düzenlemesiyle dikkat çekmektedir. Devşirme ve tuğla malzeme kullanımında süsleme detaylarına yer yerilmiştir. Semavi Eyice kuzey cephe ekseninin doğusunda kalan bölümde yer alan pencere lentosunda göre haç motifinin yer aldığını belirtmişse²¹¹ de ancak bu haç motifi günümüze gelememiştir. Yine buradaki pencere alınlığında beyaz taş ve kırmızı tuğla kullanımıyla mozaik teknikli bir süsleme görülür. Batı cephe duvarının güney köşesine yakın yerleştirilmiş devşirme taşta ise kazıma tekniğiyle oluşturulmuş dört eşit dikdörtgen çökertme yüzeyin ikisinde kaval silmeyle oluşturulmuş daire biçimli geometrik birer motif diğer ikisinde de kare biçimli bir merkezden çıkarak aynı doğrultuda uzanan ışınal demetler görünür. Taşın zamanla aşınmasıyla birlikte üzerindeki kabartmalar silik hale gelmiştir. Sağır tutulmuş güney cephe duvarının eksenden güneye doğru kaymış üst kotunda bir başka devşirme kesme taşın kullanıldığı görülmektedir. (Resim 31)



Fotoğraf 3.31. *Boyalıköy Hankahı güney cephe duvarında olan devşirme taş malzeme (Mert Keke, 2018)*

Düzenli kesme taşın kazıma tekniği kullanılmış bu taşın yüzünde düz bir silmeyle sınırlandırılmış çökertme yüzey içinde yine düz silmelerle oluşturulmuş ve bir

²¹¹ Eyice, 1971, a.g.k.s:44

merkezden dağılan ışınal demet göze çarpar. Doğu cephe duvarında ise herhangi bir süsleme detayına rastlanmamaktadır.

3.2. Eyvan Türbe

Mimari Tanım:

Doğu Batı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan eyvan türbe hankahın doğu cephesine 5.80 metre uzaklıktadır. Türbe, mumyalık ve mescid katı olmak üzere iki katlıdır. Eyvan şeklinde düzenlenen batı cephesindeki geniş bir kemerle dışarıya açılır. Eyvan türbenin bu katına cephe ekseninde yer alan altı basamağa sahip iki kollu bir merdivenle çıkılır. Merdiven sahanlığının altında mermer söveli ve lentolu dikdörtgen biçimindeki bir kapı açıklığından türbenin mumyalık katına giriş ve çıkış sağlar. Cephede yer alan teğet sivri kemer, tuğlaların düz istif tekniğinde kullanılarak örülmesiyle oluşturulmuş, iki kademeli düz bir şeritle iki yandan ve üstten çerçeve içine alınmıştır. Cephe iki yanda, cepheye bakan köşeleri iç ve dış bükey kaval silmelerle kademelendirilmiş, cepheden hafif dışa taşkın geniş düz bir şeritle sonlandırılmıştır. Batı cephe diğer cephelerden daha yüksektir. (Resim 32-34)



Fotoğraf 3.32. Eyvan tipi türbe batı cephe (Canan Parla,2018)



Fotoğraf 3.33. *Eyvan tipi türbe batı cephe (VGM arşiv)*

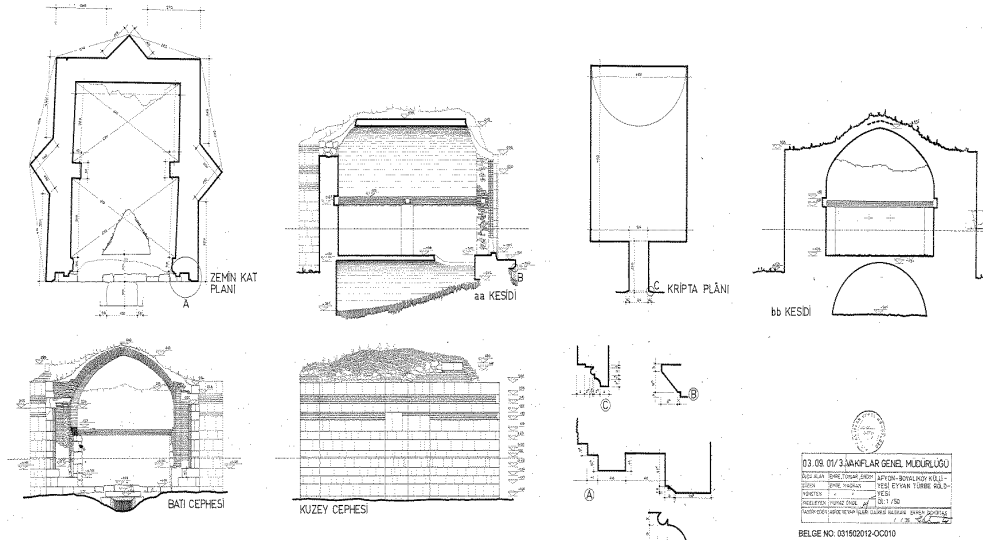
Kuzey, güney ve doğu cephelerin eksenlerinde üçgen tabanlı birer payanda yer alır. Söz konusu cephelerin üst kotta beş sıra tuğla bir sıra kesme taşla oluşturulmuş almaşık teknikle örülmüş duvar betimlemeleri cephelere hareketlilik kazandırmaktadırlar. (Resim 35-37)



Fotoğraf 3.35. *Eyvan tipi türbe güney cephe(VGM)* **Fotoğraf 3.36.** *Eyvan tipi türbe doğu cephe (VGM)*



Fotoğraf 3.37. Eyvan tipi türbe güney cephe (Mert Keke,2018)



Çizim 3.8. Boyalıköy Eyvan Tipi Türbenin Röleve çizimleri (VGM arşivinden)

Plan ve Mekân Özellikleri:

Her iki katı da doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen tabanlı olan yapının, üst katı aynı doğrultuda oluşturulmuş teğet sivri kemer profilili, alt katı sivri kemer profilili beşik tonozla örtülüdür. Yapının üst katına girişi sağlayan kemer açıklığı iç mekâna

aynı şekilde yansır. Üst katın kuzey ve güney duvar eksenlerinde mekânın teğet sivri kemer profilli tonozunu destekleyen takviye kemerinin oturduğu dikdörtgen tabanlı ayaklar yer alır. Doğu duvarda ise herhangi bir açıklık ya da mimari öğeye rastlanmaz. 1970 onarımlarıyla beraber ahşap gergiler yerlerine betonarme gergiler yerleştirilmiştir. (Resim 38-39)



Fotoğraf 3.38. Eyvan tipi türbe meşid katı detay (VGM) **Fotoğraf 3.39.** Genel Görünüm (VGM arşiv)

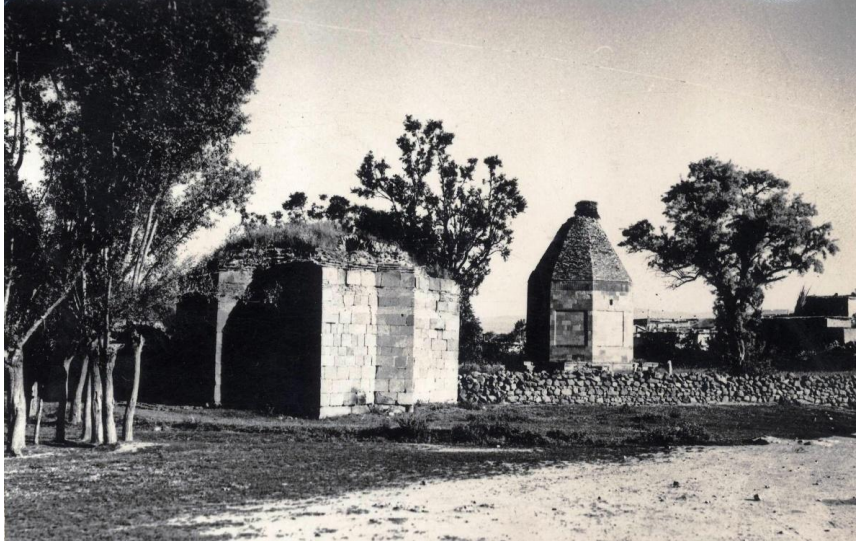
Malzeme ve Teknik:

Yapıda kesme taş, moloz taş, tuğla, mermer ve ahşap malzeme kullanılmıştır. Yapının iç duvarlarında moloz taş, tonoz ve takviye kemerinde tuğla, dış cephede kesme taş ve tuğla malzeme kullanılmıştır. Onarım öncesi ahşap gergilerin yerini daha sonra betonarme gergiler almış tuğla örtülü olduğu bilenen tonozlar sıvanarak kaplanmıştır. Mumyalık katına girişi sağlayan kapının söve ve lentosunda mermer malzeme kullanılmıştır.

Süsleme:

Süsleme bakımından oldukça sade bir yapı olan türbe (Resim 40), eyvan açıklığının yer aldığı batı cephenin diğer cephelere göre yüksek tutularak vurgulamasında geleneksel bir mimari estetik uygulama söz konusudur. Eyvan kemerinde ve bu kemeri ters u biçiminde çevreleyen kademeli şerit düzenlemesinde tuğla malzeme kullanılarak beyaz taş üzerinde hareketlilik sağlanmıştır. Açıklığın bulunduğu batı cephe hariç tüm cephe eksenlerinde üçgen tabanlı destek paydalarının simetrik şekilde yerleştirilmesi ve tüm cepheyi bir şerit halinde dolanan tuğla ve

kesme taş almaşıklığının görüldüğü duvar bölümleri cepheler de hareketlilik kazandıran başlıca bir süsleme unsurlarıdır.



Fotoğraf 3.40. *Eyvan tipi türbeye genel bakış (VGM arşiv)*

2.3. Kureyş Baba Kümbeti

Mimari Tanım:

Mumyalık ve mescid katı olmak üzere iki kattan oluşan kümbetin kaide görevi gören kare tabanlı haç tonoz örtülü alt kat üzerinde yükselen üst katı, içten kubbe dıştan piramidal külahla örtülü sekizgen prizma biçimli bir gövdeye sahiptir. (Resim 42-43)

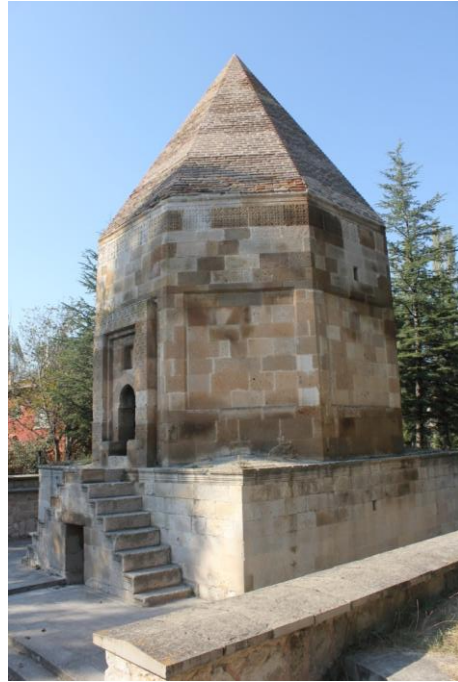


Fotoğraf 3.42. *Kümbete kuzeyden bakış (VGM)*



Fotoğraf 3.43. *Günümüzdeki durumu*

Kümbetin güney cephe ekseninde katlara giriş çıkışı sağlayan altı üstlü birer kapı açıklığı yer alır. Mescid katının sivri kemerli kapı açıklığı biri oldukça kalın tutulmuş ve cepheden hafif dışa taşırılmış süslemeli, diğeri oldukça ince tutulmuş süslemesiz iki kademeli bir bordürle üç yönden çerçeve içine alınmış, çökertme yüzey içinde bulunur. Mescid katının portalinin sivri kemeri üzerindeki kotta yer alan dikdörtgen biçimli çökertme yüzey buranın kitabelik olarak düzenlendiğine işaret eder. Mescid bölümünün giriş cephesi hariç diğer cephelerinde oluşturulmuş kareye yakın dikdörtgen biçimli çökertme yüzeylerle yapıya hareketlilik kazandırılmıştır. (Resim 44-45)



Fotoğraf 3.44. Kümbete batıdan bakış (VGM) **Fotoğraf 3.45.** Günümüzdeki durumu (Mert Keke, 2018)

Kuzey, doğu ve batı cephelerde, çökertme yüzeylerin hemen üzerinde dikdörtgen biçimli birer mazgal pencere açıklığı yer alır. Saçak altında bir süs bordürüyle çevrelendiği görülen cepheler alttan ve üstten birer profille sınırlandırılmış iç bükey bir kaval silmeyle sonlanır.

Mescid katına çıkışı sağlayan her birinde sekiz basamak bulunan iki kollu merdiven sahanlığının altında dikdörtgen biçimli kapı açıklığıyla mummyalık katına girilir.(Resim 46-47)



Fotoğraf 3.46. *Kümbette kuzey cephede yer alan merdiven kuruluşu (VGM arşiv)*



Fotoğraf 3.47. *Günümüzdeki durumu (Mert Keke)*

Mumyalık katının kuzey, doğu ve batı cephelerinde, dikdörtgen biçimli birer mazgal pencere açıklığı bulunur. Mumyalık katının cepheleri, dışa bakan yüzeylerinde profiller ve iç bükey kaval silmeler oluşturulmuş taş sırasıyla sonlanır.

Plan ve Mekân Özellikleri:

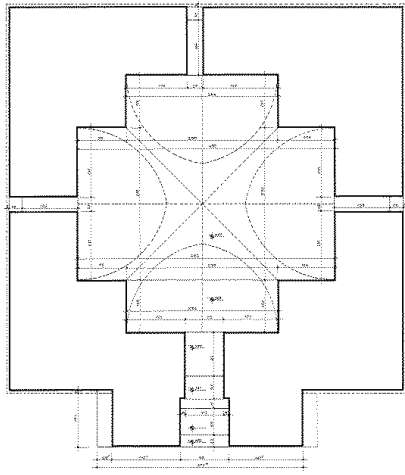
Kenar uzunlukları 7.40 m olan kare tabanlı bir kaide üzerinde yükselen sekizgen tabanlı mescid katının, kenar uzunlukları dıştan 2.85 m, içten 2.00 m'dir, Mescid mekanı içten kubbe dıştan külahla örtülüdür. Yapının mumyalık mekanı katı kare içinde haç tabanlıdır. Haç kollarını oluşturan birimler sivri kemer profilili beşik tonoz örtülüdür. Söz konusu tonozlar orta kısma kadar eşit şekilde uzatılarak mekânın orta bölümünü örten haç tonozla birleşirler. (Resim 48-49) Kaide yüksekliği 2.30 m, gövde yüksekliği 5.50 m olan yapı, külahla birlikte yaklaşık 13.50 m yüksekliğe ulaşır.



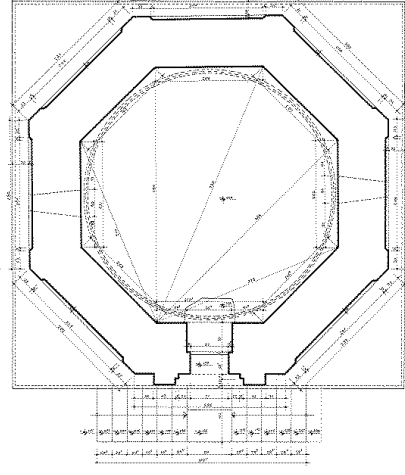
Fotoğraf 3.48. *Mumyalık katı (Mert Keke, 2018)*



Fotoğraf 3.49. *Mescid katı (Mert Keke, 2018)*



Kripta Planı



Plan



Çizim 3.9. Kureys Baba Kümbeti Planı (VGM arşiv)

Mumyalık katına, güney duvar ekseninde yer alan dikdörtgen biçimli kapı açıklığından iki basamakla inilerek girilir. Mekânın kuzey kolu bir seki vasıtasıyla zeminden yaklaşık 0.60 m yükseltilmiştir. Kuzey kolunun kuzey duvar ekseninin batısında içeriden dışarıya doğru alttan daralan dikdörtgen biçimli mazgal pencere açıklığı bulunur.(Resim 50)



Fotoğraf 3.50. Mescid katı kuzey cephe(Mert Keke, 2018)

Kapının bulunduğu güney kol hariç, mekanın doğu kolunun doğu duvar ekseninin güneyinde, batı kolunun batı duvar ekseninin kuzeyinde içeriden dışarıya doğru daralan dikdörtgen biçimli birer mazgal pencere açıklığı yer alır.

Yapının, sekizgen tabanlı kubbe örtülü mescid mekânının ortasında doğu batı doğrultusunda uzanan bir sanduka bulunur.(Resim 51-52)



Fotoğraf 3.51. Mescid katında yer alan sanduka (VGM arşiv)

Firuze ve lacivert renkli çinilerle kaplı olduğunu bilinen sandukanın çinilerinde yer yer dökülmeler görülür.



Fotoğraf 3.52. Mescid katında yer alan sanduka detay (VGM arşiv)

Doğu, batı ve kuzey duvarlarda kare biçiminde iki yandan dışa doğru daralan mazgal pencere açıklıkları yer almaktadır. Mekânın kubbesine duvar köşelerinin üst katına yerleştirilmiş mukarnaslı köşe taşlarıyla geçilir. Kubbe eteğinde profilli birer silme arasına alınmış iç bükey bir silmeden oluşan bir grup silme yer alır. (Resim 53-54)



Fotoğraf 3.53. Mukarnas oymalı köşe taşı (Mert Keke,2018)

Fotoğraf 3.54. Genel görünüm(VGM

arşiv)

Mekânın kuzey ve kuzey doğu duvarlarında hangi tarihte yapıldığı belli olmayan kırmızı boyayla yazılmış yazılar, güneydoğu duvarında yıpranmadan dolayı tam olarak ne anlam ifade ettiği anlaşılamayan kazınarak yapılmış beş daire motifi yer alır. (Resim 55 - 56)



Fotoğraf 3.55. Mescid katında yer alan yazılar (Mert Keke,2018)



Fotoğraf 3.56. Mescid katında yer alan çizimler (Mert Keke,2018)

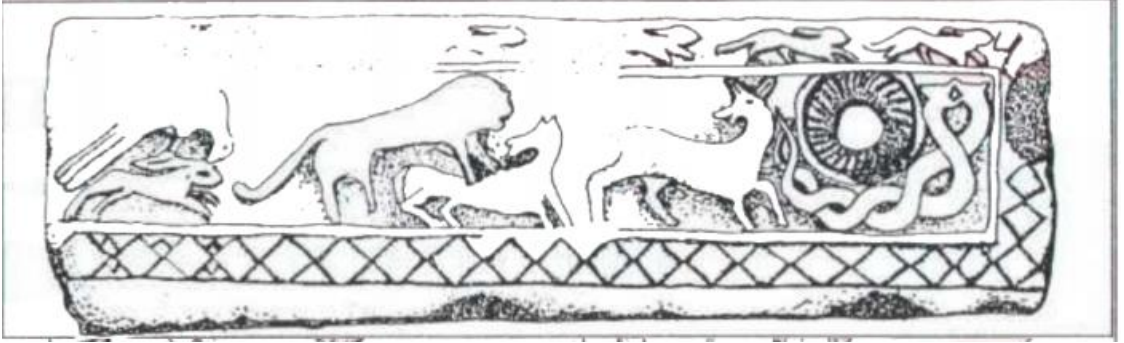
Malzeme ve Teknik:

Yapıda kesme taş ve tuğla malzeme kullanılmıştır. Kesme taş, yapının her iki katının duvarlarında içte ve dışta düz duvar tekniğiyle kullanılmış, mescid katının kubbe örtüsüyle külahında tuğla malzeme tercih edilmiştir. Mescid kısmında yer alan taş sandukanın ise özgününde çini kaplı olduğu bilinmektedir.

Süsleme:

Süsleme, yapının cephelerinde toplanmıştır. Güney cephe ekseninde yer alan kapı açıklığını üç yönden çevreleyen cepheden hafif dışa taşkın bordürde iç içe geçmiş sekizgenlerden oluşan ve sonsuzluk ilkesine dayanan geometrik motifler görülür. Burada görülen geometrik düzenleme saçak altında yer alan ve gövdeyi dolanan şerit üzerinde tekrarlanır. Güney cephe hariç olmak üzere diğer cephelerde kareye yakın dikdörtgen biçimlini çökertme yüzeyler oluşturulmuş böylelikle cephelere hareketlilik kazandırılmıştır. Mescid mekanındaysa kubbeye geçişte tek sıra mukarnaslı köşe taşları göze çarpmaktadır. Yapının duvarlarında kırmızı boya ile yazılmış yazılarla birlikte daire motifleri görülmektedir. Günümüzde dökülmüş olan sandukanın önceleri çini kaplı olduğu bilinmektedir.

3.4. Mezar Taşları



Çizim 3.10. 1364 numaralı mezar taşının çizimi. (Seyirci ve Topbaş, (Belirsiz))

Envanter numarası: 1364

Kazı numarası : 28

Eserin adı : Selçuklu mezar taşı

Çağı: Selçuklu Dönemi

Ölçüsü: Yükseklik: 58, Uzunluk: 192, Kalınlık: 21 cm

Müzeye Geldiği Gün: 1930

Müzeye geliş şekli: Afyon'un Boyalıköyü'ndeki türbe içinden

Müzedeki yeri: Müze bahçesinde mezar taşlarına ayrılan kısım içerisinde yer almaktadır.

Eserin tanımı :

1930 tarihinde Boyalıköy Külliyesi'nden Afyon Müzesi'ne getirilmiştir.²¹² Sarı tüften plaka şeklinde yapılan mezar taşının sadece tek bir yüzeyinde betimlemelere rastlanır. Bu betimli yüzeyin üst bölümünde uzun kulaklı ve uzun kuyruklu yırtıcı hayvanlar vardır. Sağ uç köşedeki iki figür belirginken diğer figürler gittikçe belirsizleşir vaziyettedir. Bu üst kısımda peşi sıra sıralanan yırtıcı hayvanlardan oluşan bordürün altında baklavalardan oluşan zincir motifi bu yüzeyi çerçevelemektedir. Birbirine dolanmış ejderlerin açık ağızların arasında oluşan baklava biçimli motifinin

²¹²M. Seyirci ve A.Topbaş, (Belirtilmemiş), *Afyonkarahisar Yöresi Türkmen Mezar Taşları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.27

ayla ilgili olduğu belirtilir.²¹³ Bu çerçevenin içinde mezar taşının sağ üst köşesinde yuvarlak bir delik bulunmaktadır. Başları bu deliğin sağ yanına denk gelecek birbirine dönük ve ağızları açık olarak tasvir edilmiş gövdeleri bir birine dolanmış iki ejder kabartması bulunur. Kuyrukları deliğin sol üst köşesine kadar dolanan iki ejder kulakları stilize edilmiştir. Mezar taşı üzerindeki delik Güneş rozeti olarak yorumlanmış²¹⁴ birbirine dolanmış ejderlerinde gecenin sembolü Ay'ı yutarak Güneş ve Ay tutulmasını sembolize ettikleri ileri sürülmüştür.²¹⁵ Sola doğru başını geriye çevirmiş boynuzlu bir hayvan, daha gerisindeki başını geriye çevirmiş bir hayvanın sırtına çıkmış aslan olması muhtemel yırtıcı bir hayvan, ve bu hayvanın eylemini seyrederek pozisyonundadır. Daha geride kaçarak durumdaki tavşana benzer bir hayvana pike yapmış, gagasıyla başından yakalamış kartal olması muhtemel bir kuş kabartması bulunmaktadır. Bu tasvirlerden ejder çiftinin Ay ve karanlık, kartal ve aslanın güneş, tavşan ve boynuzlu hayvanın Ay ile ilgili semboller olduğu üzerinde durulmuştur.²¹⁶ Burada Güneş ile ilgili hayvanların Ay ile ilgili hayvanlar üzerinde üstünlük kurduğu bir kompozisyonun bulunduğu ileri sürülebilir.²¹⁷



Fotoğraf 3. 57. 1364 numaralı mezar taşı (Mert Keke,2018)

²¹³ A. Şenay, (2005), *Türk Mimari Sanatlarında Mitolojik Kaynaklı Hayvan Figürleri*, Doktora Tezi İstanbul: Marmara Üniversitesi ,s.113

²¹⁴ G. Öney, (1969), *Anadolu Selçuk Sanatında Ejder Figürleri*, Belleten, XXXIII,s.179

²¹⁵ Şenay, 2005, **a.g.k.**, s.113

²¹⁶ Şenay, 2005, **a.g.k.**,s.135

²¹⁷ Öney, 1969, **a.g.k.** s.179



Fotoğraf 3.58. 1364 numaralı mezar taşı (Afyon Müzesi'nden)

Envanter numarası:

1365

Kazı numarası :26

Eserin adı : Selçuklu mezar taşı

Çağı: Selçuklu Dönemi

Ölçüsü: Yükseklik: 67-55cm, Uzunluk: 130 cm, Kalınlık: 24-18 cm

Müzeye geldiği yıl: 1928

Müzeye geliş şekli: Afyon Boyalıköy Külliyesi'nden getirilmiştir.

Müzedeki yeri: Müze bahçesinde mezar taşlarına ayrılan bölümde yer almaktadır.

Eserin tanımı :

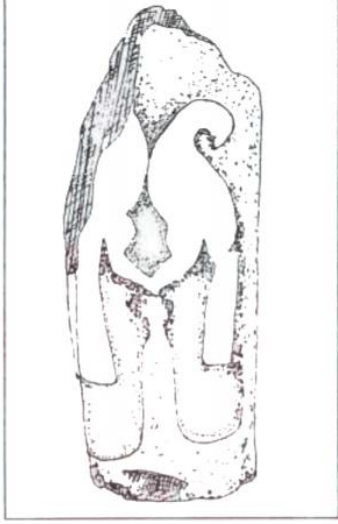
1928 yılında Boyalıköy külliyesinden Afyon Müzesi'ne getirilmiş²¹⁸ bulunan sanduka biçiminde yapılmış mezar taşının baş ve ayak kısımları tabandan yukarıya doğru kalınlığı azalacak şekilde eğimli bir biçimde yükselir. Yazısız figürlü betimlemeler taşın tüm yüzeylerinde görülmektedir.

Mezar taşının baş kısmı;

Göğün direği olarak kabul edilen tünek üzerine konmuş karşılıklı durumda, başları arkaya çevrik iki yırtıcı kuş motifi yer almaktadır. Bu iki kuştan soldakinin baş

²¹⁸ Seyirci ve Topbaş, (Belirtilmemiş), a.g.k. s.20

ve sırt kısmı kırılmıştır. Gönül Öney burada hayat ağacı ve kuş temasının bulunabileceği üzerinde durmuştur.²¹⁹



Çizim 3.11. 1365 numaralı mezar

taşının çizim1 (Seyirci ve Topbaş, (Belirsiz))

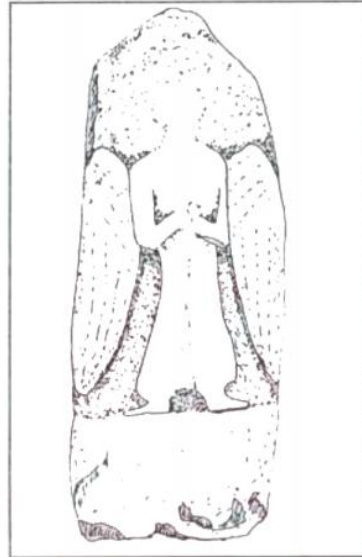


Fotoğraf 3.59. 1365 numaralı mezar taşı

(Afyon Müzesi'den)

Mezar taşının ayak kısmı;

İnce bir şeritle çerçevelenmiş ayakucunda, uzun giysili ellerini kavuşturmuş şaman olduğu düşünülen²²⁰ kanatlı bir melek kabartması işlenmiştir.



Çizim 3.12. 1365 numaralı mezar taşının çizim2. (Seyirci ve Topbaş, (Belirsiz))

²¹⁹G. Öney, (1969), *Anadolu Selçuk Sanatında Hayat Ağacı Motifi*, Belleten, XXXII, s.27

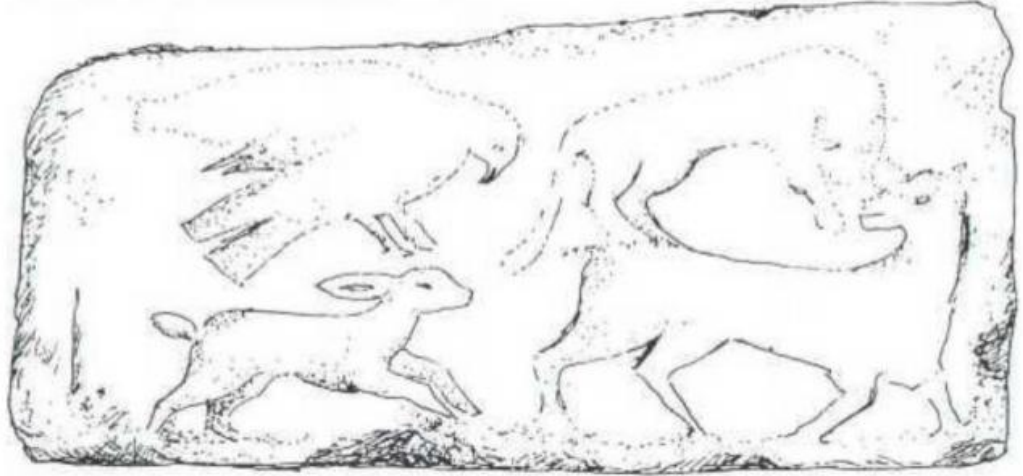
²²⁰ Seyirci ve Topbaş, (Belirtilmemiş), **a.g.k.** s.20

Mezar taşının kapak kısmı;

Bu yüzeyin ayak ve baş kısımlarına yakın iç içe geçmiş iki daireden oluşan üç rozet yer alır. Rozetlerin arasında koşan kurt, köpek ya da aslan olabileceği düşünülen²²¹ birer yırtıcı hayvan betimlenmiştir.

Mezar Taşının sağ yanı;

Bu yüzeyin mezarın başucu tarafında, başını geriye doğru çevirmiş büyükçe bir karaca ve bu karacanın sırtına atlamış pozisyonda aslan olabilecek bir yırtıcı hayvan, ayakucu tarafındaki bölümüne ise bir tavşan ve bu tavşanın üzerinde saldıran bir yırtıcı kuş figürü kabartılmıştır.

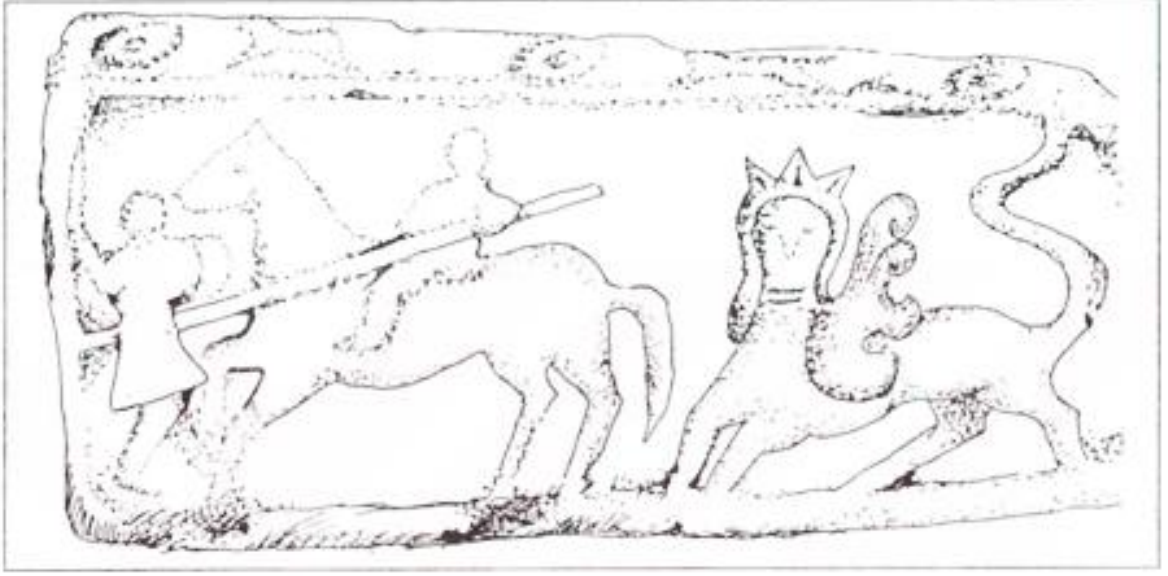


Çizim 3.13. 1365 numaralı mezar taşınının çizim3. (Seyirci ve Topbaş'tan)

Mezar taşının sol yanı;

Sol yüzeyin baş uç tarafındaki kesimine üç dilimli taç bulunan bir sfenks ve bu sfenksin önüne mezar taşının ayak ucu tarafındaki bölümüne atına binmiş elinde mızrak tutan bir süvari, binicinin önünde de bir elinde tuttuğu kalkanla kendini savunmaya çalışan diğer elinde tuttuğu kılıcı havaya kaldırmış bir savaşçı kabartmaları tasvir edilmiştir. Süvari tuttuğu mızrağı bu savaşçıya saplamış olarak gösterilmiş, kabartmalar ayrıca kök boya ile boyanmıştır.

²²¹ Seyirci veTopbaş, (Belirtilmemiş), a.g.k. s.20



Çizim 3.14. 1365 numaralı mezar taşının çizim4. (Seyirci ve Topbaş'tan)

DEĞERLENDİRME (Çizim 3.15- 3.53 ; Resim 3.60- 3.85)

Anadolu Selçuklu Dönemi Halkah Yapıları

Halkahların işlevi hakkın oluşan genel görüşe göre; bir derviş veya şeyh etrafında toplanan sufi grupların bir araya geldikleri gezgin ve yolcuların konaklayıp yemek ihtiyaçlarını karşılayabildikleri yapılardır. Bu tanımlamaya göre hemen hemen zaviyelerle aynı işlevlere sahip olan halkahlar buldukları coğrafya ve döneme de bağlı olarak farklı işlevlere de cevap vermiş farklı biçimlerde tanımlanmışlardır. Zaviyelerin şubeleri oldukları kabul edilen halkah yapılarında bir tarikat büyüğü, derviş veya şeyhi bulunduğu tarikatın merkez yapısı olabileceği üzerinde durulmuştur. Halkahların gerek büyük ölçekli olanlarının yanı sıra daha küçük ölçekli köy ve ücra yerlere de yapıları da bulunur. Halkah ve medrese yapıları başlangıçta birbirlerine karıştırılmış iki farklı yapı tipidir. Halkah yapıları gibi orta bölümü sofalı kubbeli ve 4 eyvan şemasından gelişen ve plan bakımından tarikat yapılarına benzeyen medrese yapıları arasındaki en belirgin farkı halkahların tarikat yapısı medreselerin kamu yapısı olmalarıdır.

Medrese yapıların kökenine yönelik yapılmış birçok çalışma da medrese mimarisinin konut mimarisi ile yakınlığı gösterilmiştir. Creswell ve Godard incelemelerinde medreseleri Kahire ve Horasan evlerini kaynaklık ettiğini

göstermişlerdir. Pugaçenkova'nın Orta Asya Mimarisi üzerine yapmış olduğu çalışmada göstermiş olduğu orta mekan, kubbeyle örtülü dört eyvandan oluşan ev örnekleri diğer örneklerden daha erken tarihli olmakla bakışları Orta Asya konut mimarisine çevirmiştir.²²²

Hankahlarda daimi olarak barınanlarla geçici ziyaretçilere sunulan hizmetler düşünüldüğünde hankah mimarisi ile konut mimarisi arasında büyük benzerlik bulunacağı kaçınılmazdır. Konya Sahip Ata Hankah'ın, "Allah'ın salih kullarına menzil ve suffa ehli müttaki kullarına mesken olmak için bina ve inşa edildiği yazmaktadır. Kitabede yer alan mesken ifadesi hankah yapılarının aslında birer konut olduklarını ortaya koymakla beraber, suffa ehli ifadesi de hankah yapılarının barınak, ibadet ve sosyal ilişkilerin gerçekleştirildiği İslamiyet'in ilk mescid-ev birleşimi olan Mescid-i Nebevi yapısından ilham alınarak inşa edildiklerini gösterir.

İlk medrese yapılarını Gazneli Sultan Mahmud (997-1030) Dönemin'de Nişapur'da inşa edilmiş dört medrese oluşturur.²²³ Hz. Ömer döneminde Mescid-i Nebevi-nin Suffa bölümünün dağıtılması sufilerin başlangıçta kendi konutlarında ibadetlerini sürdürmesine neden olmuş olmalıdır. Daha sonrasında cihad anlayışıyla birlikte ortaya çıkan ve ilk başta askeri garnizon amacıyla kurulan ribatların daha sonrasında yaşlı gazilerin düşman öldürmekten nefsi öldürmeye geçerek ribatlarda ibadet yaptıkları ve genç mücahitlere dini bilgilerini aktardıkları bilinmektedir. Zamanla ribatların bulunduğu sınır bölgelerin genişlemesiyle birlikte askeri garnizon fonksiyonunu yitirerek bulduklarını bölgede ihtiyaca göre kervansaray, han, hankah ve zaviye fonksiyonlarında kullanıldığı bilinmektedir.²²⁴ Tarihteki ilk hankahın ne zaman nerede yapıldığı bilinmese de 8.yüzyılda Remle'de kurulduğu düşünülmektedir.

En erken tarihli Gazneli Sultan Mahmut Dönemi'nde varlığını edindiğimiz medreselerden çok daha önceleri hankah yapılarının da içinde bulunduğu sufilerin yaptırmış olduğu yapıların konut mimarisiyle ilgisi dikkat çekmektedir.

Muhsin Keyani Hankahlar Tarihi adlı doktora çalışmasında Türkiye hankahlarıyla ilgili bölümünde abartılı bulmakla birlikte Türkiye hankahlarıyla ilgili

²²² Kuran, 1969, a.g.k. s.6

²²³ Kuran, 1969, a.g.k. s.5

²²⁴ Köprülü, 1942, a.g.k. s.273

tutulmuş kayıtları aktarmıştır. Bu kayıtların Hicri 1105 yılına ait olan ve Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde bulunan 1997 numaralı kayıta²²⁵ yer alan: “İstanbul 1520 hankah, 2325 zaviye ve 122 bina-yı hayriyeye sahiptir ve bu binalarda fakirler doyurulmaktadır.” ifadeleriyle verilen sayılar abartılı olsa da H. 1105 tarihinde sadece İstanbul'da azımsanmayacak sayıda hankah yapısının bulunduğunu gösterir. Tarikat yapılarının benzer işlevlere sahip olarak benzer plan şemalarında inşa edilmiş olmaları hakkında ne yazık ki yeterince çalışma yapılamamış, hatta bu nedenle Boyalıköy ve Diyarbakır'da yer alan yapılar önceleri medrese, Aksaray'daki yapı darphane, Tokat'ta yer alan yapı tekke olarak değerlendirilmiştir.

Baha Tanman'ın tanıtmış olduğu Selçuklu Dönemine Tarihlenen Konya Sahip Ata Hankahı, Diyarbakır Eğil'de yer alan Hankah yapısı, Tokat Ebu Şems Hankahı, Aksaray Melik Mahmut Gazi Hankahı, Afyon Boyalıköy Hankahı ile karşılıklı değerlendirmeye alarak hankah yapılarının farklılık ve benzerlikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Diyarbakır'ın Eğil ilçesine bağlı Tekke Köyü'nde yer alan ve kitabesi bulunmayan hankah yapısının Boyalıköy Hankahı'na benzerliğinden yola çıkarak en erken olarak Boyalıköy ile aynı dönemlerde en geç 14. Yüzyıla tarihlendirilebileceği belirtilmiştir.²²⁶ Yapının vakfiyesiyle ilgili B.Konyar Diyarbakır yıllığında h.1016 (1607/08)²²⁷ tarihlerini verse de Semavi Eyice ve İbrahim Numan²²⁸ vakfiyenin herhangi bir kaynağa dayanmaması / belirtilmemesi üzere bu tarihlere şüphe ile bakmaktadırlar.

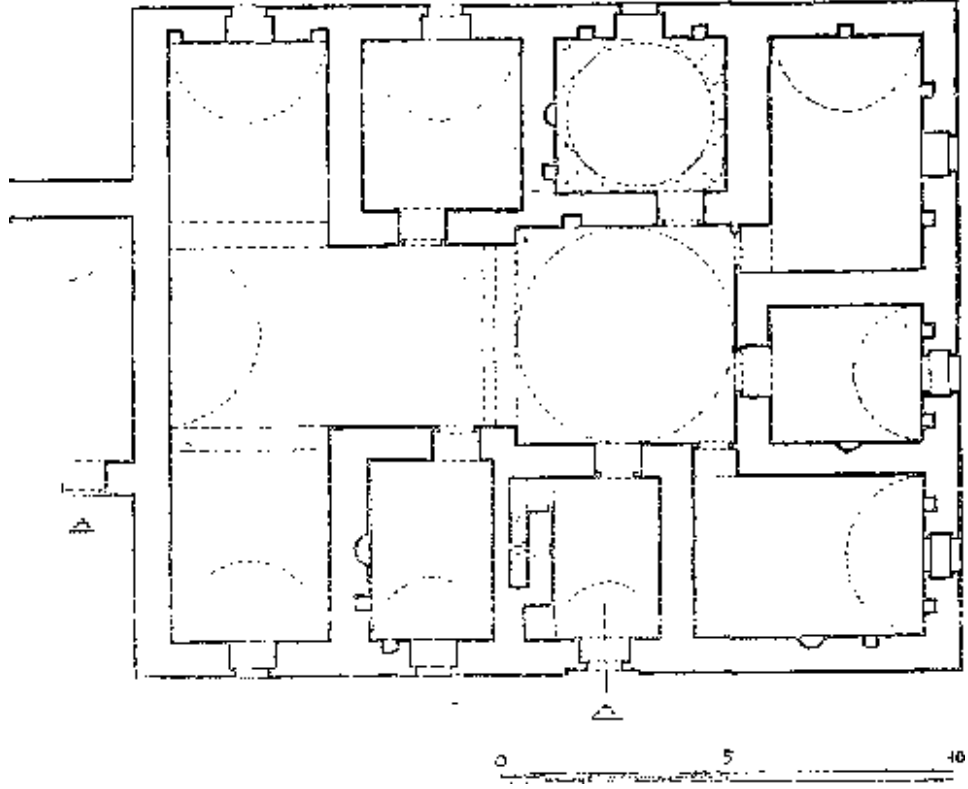
Bu yapıyla ilgili ilk incelemeler sonucunda yapı ilk önce medrese olarak tanıtılmış daha sonrasında ise yapının merkezden uzakta ve yanında da türbe olması da dikkate alınarak hankah olarak değerlendirilmiştir.

²²⁵ Keyani'den Talikat-ı Cami Müfidi,III,938 ayrıca Fihrist-i Kitabhane-i Merkez-i Danişgah-ı Tahran,VIII,404.

²²⁶ Numan,1982, **a.g.k.** s.200

²²⁷ Numan,1982, **a.g.k.** s.200 ; Konyar B, Diyarbakir yıllığı, (Ankara?) 1936, III, s. 277-278

²²⁸ Numan,1982, **a.g.k.** s.200



Çizim 3.15. Diyarbakır, Eğil, Tekke Köyü Hankahı planı (Numan, 1982: 279)

Yapı kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturmaktadır. Yapının doğusunda yer alan sivri kemerli bir kapıdan beşik tonoz örtülü giriş mekanına geçilmektedir. Giriş mekanının solunda yer alan merdivenle çatıya çıkılmaktadır. Bu mekanın giriş kısmına düz aksta yer alan başka bir kapıdan kapalı avlu niteliğindeki kubbeli sofa bölümüne açılmaktadır. Bu Kubbeli sofa bölümüne doğuda ve batıda bir kuzeyde ise iki mekan birer kapı ile bağlanmaktadır. Batıda yer alan mekan kubbe, diğer mekanlar ise beşik tonozla örtülü olup tüm mekanlarda ocak ve niş yer almaktadır. Kubbeli sofa bölümünün güneyinde yer alan kısım ise Boyalıköy'deki Hankahla benzer nitelikte olup T şeklini oluşturmaktadır. T şeklini oluşturan güney kuzey kolunun doğusunda ve batısında yer alan beşik tonoz örtülü mekanlar birer kapıyla bu kola bağlanmaktadır. Kuzey güney doğrultusunda uzanan bu kolun T şeklini oluşturacak olan doğu batı koluna 90 derecelik bir açıyla saplanmaktadır. Yapının aynı zamanda güney kısmını da oluşturan doğu batı kolunu oluşturan mekanlar aynı Boyalıköy'de yer alan hankahtaki gibi eyvan şeklini oluşturmaktadır. Yapının güney cephesinde yapıyla bir bağlantısı bulunmayan çıkıntı oluşturacak şekilde ayrı bir mekan bulunmaktadır. Beşik tonozla örtülü mekanın girişi ise doğuda yer alan kapı açıklığından sağlanmaktadır.

Yapının giriş ve çevresi, pencere kenarları köşe dönüşleri kesme taştan ,beden duvarları düzgün sıralı kırma taştan tavanı ise toprakla örtülmüştür.²²⁹



Fotoğraf 3.60. Akşaray Melik Mahmut Gazi Hancahı
(<http://anitsal.com/ckfinder/userfiles/images/123.jpg>)

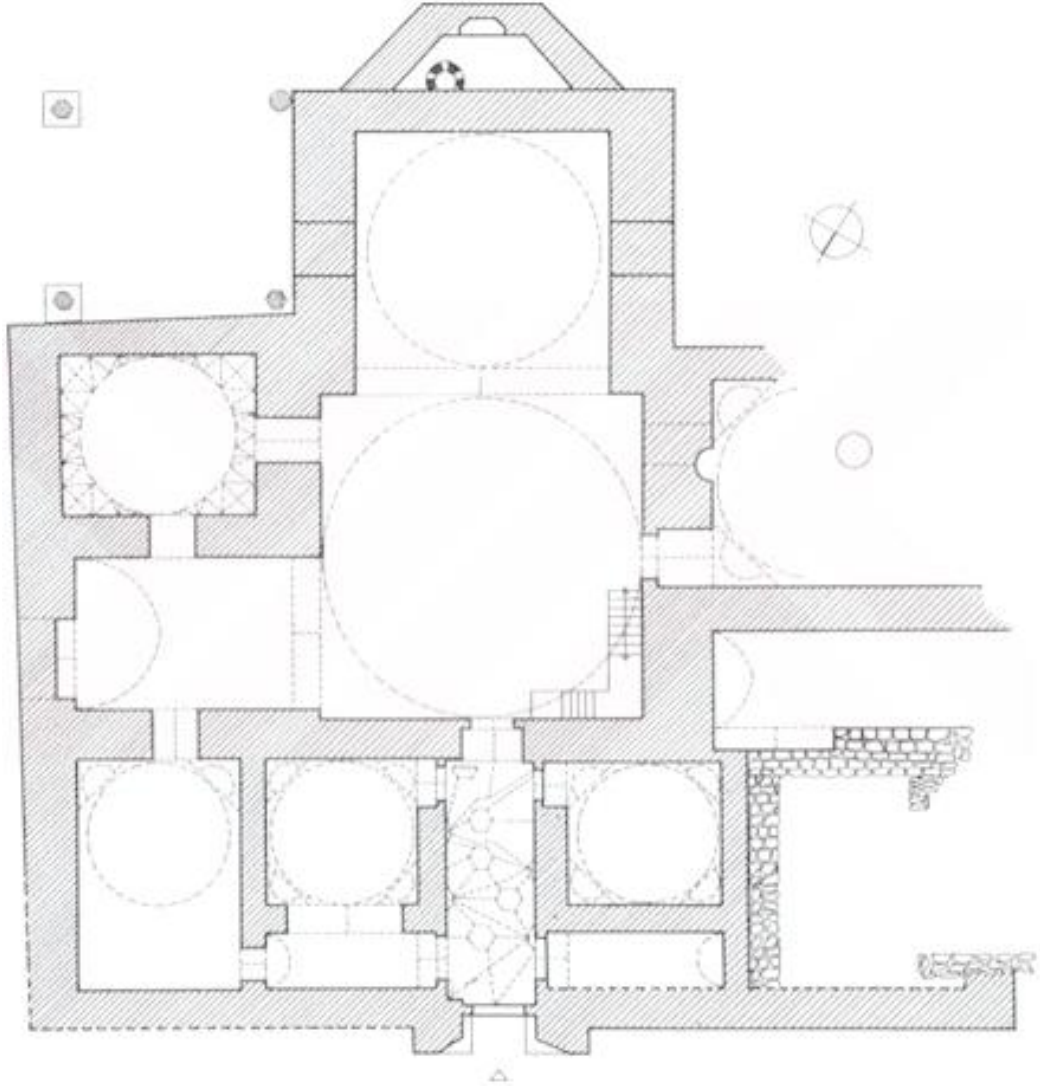
Melik Mahmut Gazi Hancahı Akşaray il merkezinde Şeyh Hamid mahallesinde Yusuf Hakiki Baba Türbesi civarında yer almaktadır. Günümüze ulaşabilen bir inşa kitabesi bulunmayan yapı aynı zamanda günümüze de oldukça harap bir durumda gelmiştir. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda yapının doğusunda ele geçen kitabe ile hemen yakınında ki Yusuf Hakika Külliyesi'ne ait türbenin bahçesinde bulunan iki mermer levha bu yapıyla ilişkili olarak değerlendirilmektedir. Kısmi şekilde okunan kitabe de H. 714 – M. 1314- 1315 tarihi geçmektedir. Ancak bu kitabenin inşa kitabesi mi yoksa onarım kitabesiyle mi ilgili olduğu kesinlik bildirmemektedir.²³⁰ 15. yüzyıldan 20 yüzyıl başına kadar vakıflar devam etmiş hancah olarak kayıt altına alınmıştır.²³¹ Yapıtın banisi Danişmendoğullar'ından Yağlıbasan Bey'in oğlu Muzaffereddin Melik Mahmud Gazi'dir.²³²

²²⁹ Numan,1982, **a.g.k.** s.199

²³⁰ Parlak, 2004, **a.g.k.** s.229,230,231

²³¹ Vakıflar ile ilgili detaylı bilgi için ; Parlak, 2004, **a.g.k.** s..237,239

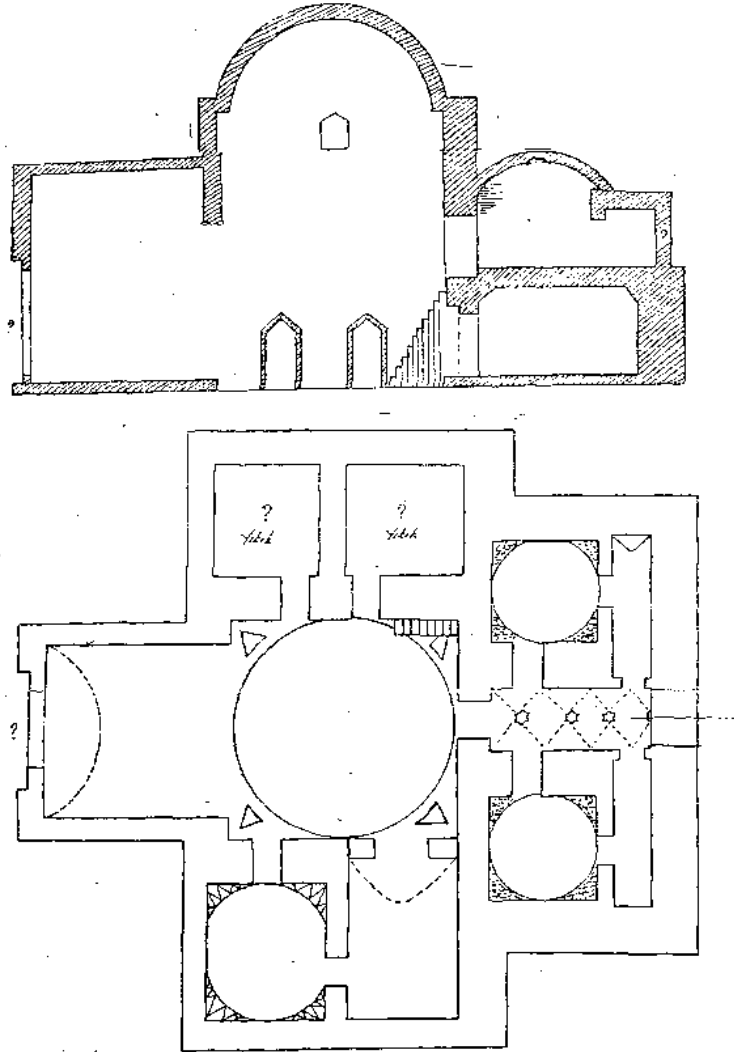
²³² Parlak, 2004, **a.g.k.** s.94



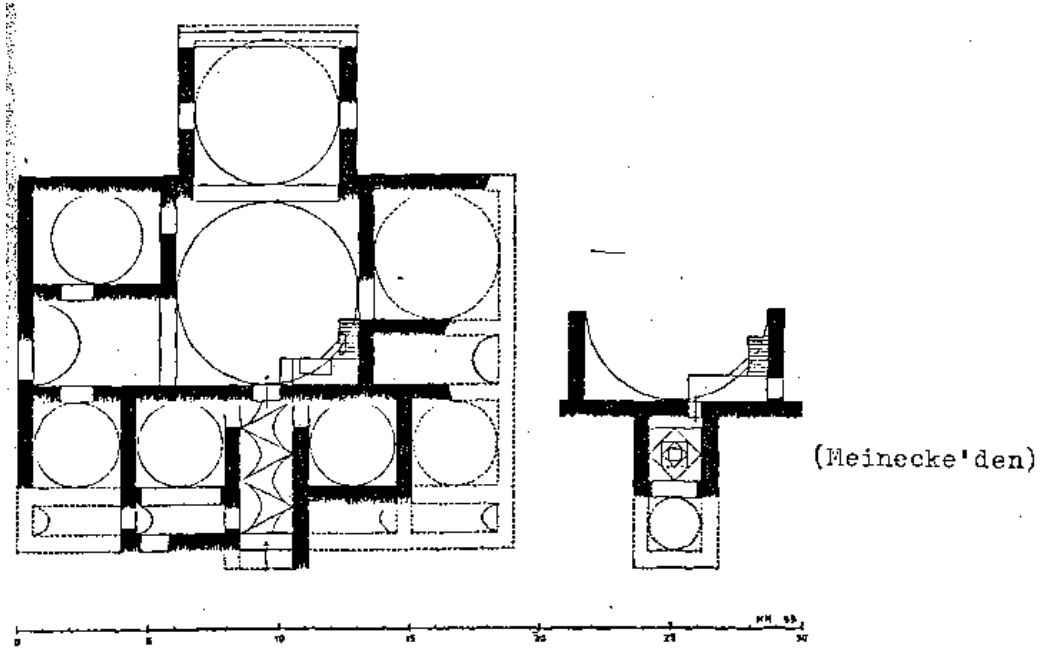
Çizim 3.16. Aksaray Melik Mahmut Gazi Hancahı planı (Parlak, 2004:246)

Kuzey güney doğrultusunda yöneliş gösteren bir alana oturan yapının giriş kısmı kuzey cephede yer almaktadır. Kapı, aynalı çapraz tonoz örtülü giriş koridoruna açılmaktadır. Giriş koridorun doğusunda ve batısında birer kapı açıklığıyla bağlantı kuran mekânların kuzeyindekiler sivri kemer profilli beşik tonozla, güneyindekiler ise kubbeyle örtülüdür. Giriş bölümünün her iki yanına kuzey-doğu ve kuzey-batı köşelerini oluşturacak şekilde birer mekan daha yerleştirilmiştir. Yapının kuzeydoğu köşesinde yer alan kubbeli bölümden giriş mekanının doğusunda yer alan tonozlu ve kubbeli mekanlara birer kapı vasıtasıyla bağlanmaktadır. Söz konusu mekâna aynı zamanda sofa bölümünün doğu eyvanında yer alan bir kapı vasıtasıyla geçiş yapılabilmektedir. Yapının batı kısmını harap durumdadır. Hankahın yalnızca giriş koridorunun ve batısında yer alan tonozlu mekanın üst kısmında ikinci bir kat yer almaktadır. Bu kata sofa bölümünün kuzeydoğusunda bitişik olan merdiven ile

çıkılmaktadır. Sofa bölümüne ise Aynalı çapraz tonoz örtülü olan giriş kısmından geçilmektedir. Sofa bölümü kubbe geçişleri pandantiflerle sağlanmıştır. Sofa bölümünün güneyinde kubbeyle örtülü ana eyvan yer almaktadır. Sofanın doğusunda yer alan eyvan ise tuğla örgülü beşik tonoz örtülüdür. Bu mekanın güneyinde kubbe örtülü başka bir mekan daha yer almaktadır. Sofa bölümünün doğusunda yer alan mekanlara karşılıklı gelecek şekilde batısında iki mekan daha mevcuttur. Arkeolojik kazı çalışmalarında yapılmış olduğu yapı günümüzde tahrip bir durumdayken söz konusu yapının batı bölümüyle ilgili farklı planlar mevcuttur.



Çizim 3.17. Aksaray Melik Mahmut Gazi Hancahı planı (Numan, 1982: 220)



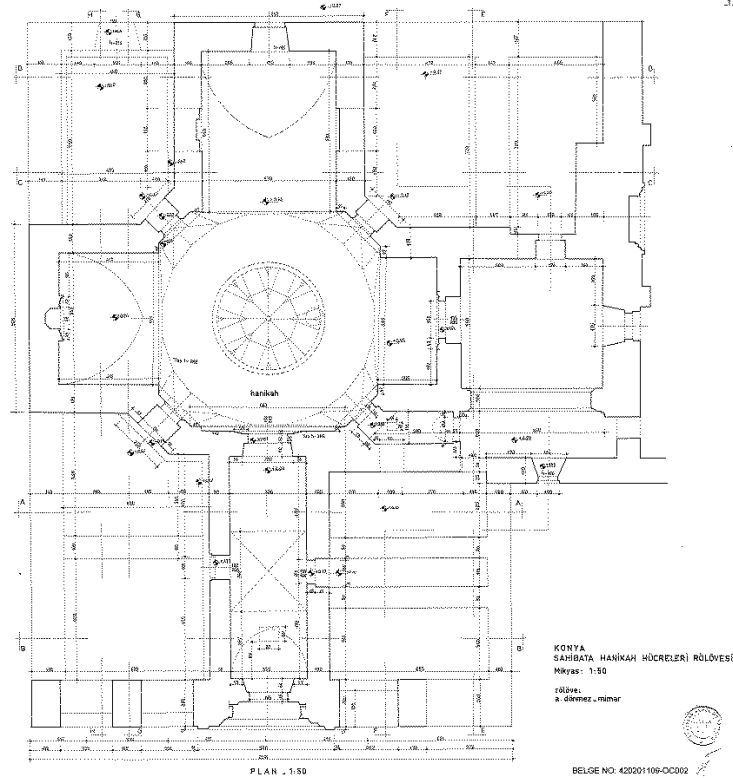
Çizim 3.18. Aksaray Melik Mahmut Gazi Hancahı planı (Numan, 1982: 220)



Fotoğraf 3.61. Konya Sahip Ata Hancahı (VGM arşiv)

Konya Sahip Ata Hancahı Konya surların dışında Karaman yolu üzerinde bugün Larende caddesinde yer alan külliye cami, türbe, hancah çeşme ve çifte hamamdan oluşmaktadır. Külliyesinin yapımına 1258 yılında cami ile

başlanmıştır.²³³ Caminin Taç kapısında yer alan kitabeye göre yapı II. Keykavus zamanında Sahip Ata Fahreddin Ali tarafından yaptırılmıştır. Taç kapı da yer alan nişlerin köşesinde mimar olarak Amel'i Kөлük ve Bin Abdullah ismi geçmektedir.²³⁴ Ancak hankahın inşa edildiği yıllarda Mimar Kөлük'ün ince minareli medrese yapımında olduğu bilinmektedir.²³⁵ Hankah yapısının hiçbir yerinde mimarı ile ilgili bir kitabe bulunmamaktadır. Hankah yapısının kitabesi ise yapının doğusunda yer alan kapı açıklığının alınlık kısmında mevcuttur. Kitabenin Türkçe okunuşu şöyledir: "Allah bana kâfidir. Bu mübarek tekke Allah'ın salih kullarına konak ve muttaki suffa eshabına oturak olmak üzere büyük sultan, âlemde Allah'ın gölgesi, din ve dünyanın yardımcısı, fetih babası, müminlerin emrinin burhanı, büyük sultan, Kılıç Arslan Oğlu Keyhüsrev'in zamanında, (Allah mülkünü daim, devletini kaim etsin), devleti günlerinde, latif tanrının rahmetini özleyen zaif kulu Hacı Ebubekir oğlu Hüseyin oğlu Ali tarafından 678 senesi aylarında bina ve inşa edildi, Allah kabul eyleye" ifadesi yazılıdır.²³⁶



Çizim 3.19. Konya Sahip Ata Hankahı Planı (VGM arşivi)

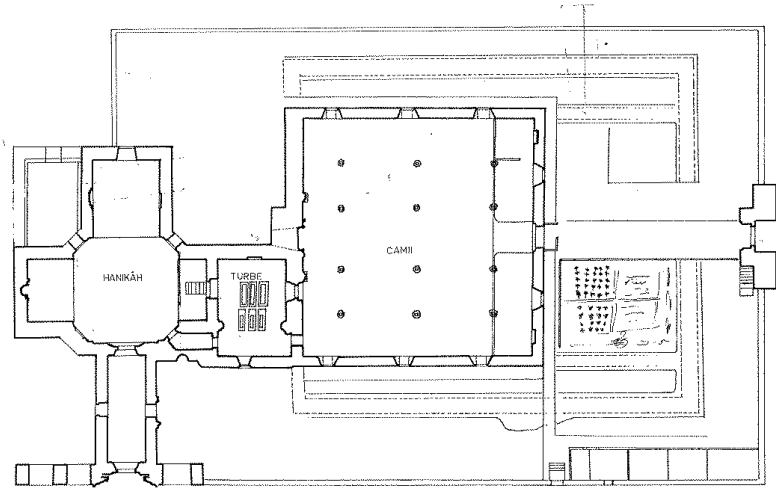
²³³ K.Doğan, (2012), *Konya Sahip Ata Külliyesi ve Vakıf Müzesi*, Vakıflar dergisi, sayı 38, s.175

²³⁴ Parlak, 2004, **a.g.k.** s.229

²³⁵ Doğan, 2012, **a.g.k.** s.175

²³⁶ Doğan, 2012, **a.g.k.** s.175

Yapı doğu batı doğrultusunda yöneliş gösteren dikdörtgen bir alana oturmaktadır. Hankaha giriş, yapının doğusunda yer alan basık kemerli taç kapıdan sağlanmaktadır. Doğu cephesinin kuzeyinde 3 güneyinde ise 2 dükkan yer almaktadır. Basık kemerli taç kapıdan ortada çapraz tonozla dönen beşik tonozlu uzun bir koridora geçilmektedir. Bu koridorun güney ve kuzeyinde yer alan beşik tonoz örtülü iki koridordan dükkanların arkasına birer kapı ile açılmaktadır. Giriş koridorunun sonunda yer alan basık kemerli bir kapıdan sofa bölümüne geçilmektedir. Sofa bölümün daha önceki yapılan araştırmalarda aydınlık fenerine sahip olduğu ve altında ise havuz bulunduğu aktarılmaktadır.²³⁷ Kubbeli bu sofa bölümünün kuzey güney ve batı yönlerinde birbirinden farklı boyutlarda birer eyvan yer almaktadır. Güney eyvanında mihrap bulunmaktadır. Batı eyvanı diğer eyvanlardan daha büyük tutulmuş ana eyvandır. Ana eyvanın her iki yanında sivri kemer profilli beşik tonozla örtülü mekanlar yer almaktadır. Kuzey ve güneyde yer alan eyvanların her iki yanından sivri kemerli dört kapıdan koridor şeklinde tonoz örtülü birimlere bu birimlerden ise tonozla örtülü köşe odalarına geçiş sağlanmaktadır. Kuzey doğuda yer alan bu koridor türbenin yıldız tonozlu bölümüne sivri kemerli bir kapıyla bağlanmaktadır. Türbe kuzey eyvanının arkasında yer almakta olup bu yıldız tonozlu birimden giriş sağlanmaktadır.



PLÁN 1/200 OLCEK

FAZLA-Plan: Ark-Nabut Akok'un Sahip Ata Kulliyesine ait rölevo fotoğraflarına 1/2 ölçekten kopyalananak çizilmiş; araştırma aşamasında tarazmak sureti ile gösterilmiştir.

BELGE NO: 420201109-OC001

Çizim 3.20. Konya Sahip Ata Hancahı Planı (VGM arşivi)

²³⁷ Numan, 1982, a.g.k. s.167



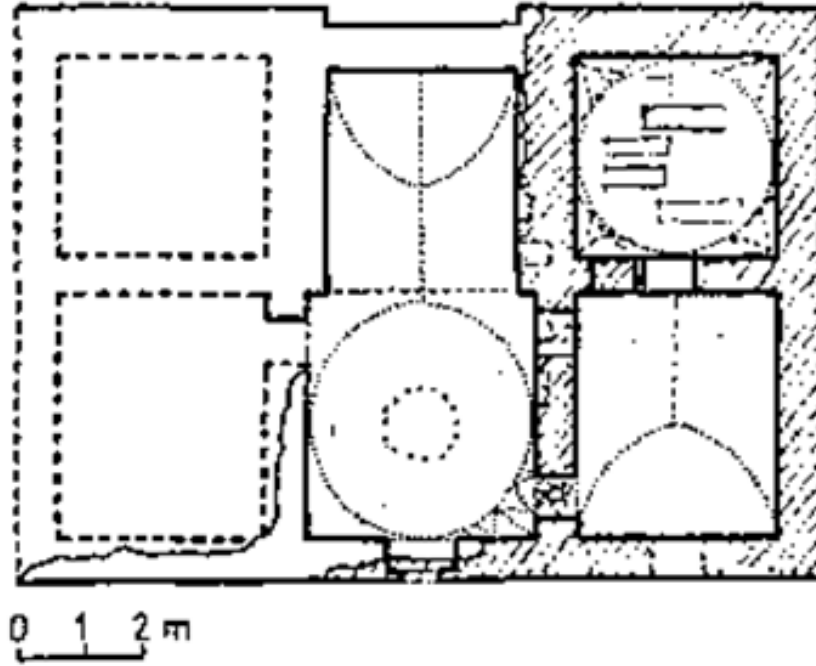
Fotoğraf 3.62. Tokat Ebu Şems Hankahı (<http://www.gezginkemal.com/wp-content/uploads/2017/04/ebusems-628x314.png>)

Tokat Ebu Şems Hankahı Tokat kent merkezinde, Hükümet Meydanında bulunan Ali Paşa Camii'nin güney yönünde yer almaktadır. Hankahın kuzey yönünden yer alan giriş cephesinin basık kemerli giriş kapısının üzerinde inşa kitabesi bulunur. Bu kitabeğe göre yapı hankah olarak adlandırılmakta ve Gıyaseddin Mesud bin Keykavus döneminde, H. 687 - M. 1288 tarihinde inşa edildiği bilinmektedir. Yapı birçok yayına "Vezir Ahmed Paşa"nın adıyla mescid ve türbe olarak geçmiştir. Günümüze yapı Ahmed Paşa Mescidi ve Türbesi olarak gelme sebebi ise, H. 859 - M. 1455 ve H. 984 - M. 1576 Tarihli vakıf kayıtlarında Vezir Hankahı, 19. yüzyıldan itibaren ise vakıf kayıtlarında Vezir Ahmed Paşa Mescidi ve Türbesi diye geçmesidir. Bu yapının banisi Ebu'ş Şems olan yapıyla aynı olduğu düşünülmektedir. Hankahın H. 859 / M. 1455 tarihinde Vezir Hankahı ve sonrasında Vezir Ahmed Paşa Mescid ve Türbesi adlarıyla anılmasına karşılık inşa edildiği tarih olan M. 1288 tarihinde hangi adla anıldığı konusunda bir bilgi mevcut değildir.²³⁸

Yapı kuzey güney doğrultusunda yöneliş gösteren dikdörtgen bir alana oturmaktadır. Giriş cephesi kuzeyde yer alan yapıya basık kemerli kapıdan içeriye girilmektedir. Kapı açıklığından üçgen kuşaklarla geçişin sağlandığını aydınlık

²³⁸ Parlak, 2004, a.g.k. s.138,139

açıklığı bulunan kubbeli alana geçiş yapılır. Kubbeli bu sofa bölümünün güney yönünde açılan eyvanla birlikte yapının ana karakterini oluşturmaktadır.



Çizim 3.21. Tokat Ebu Şemş Halkahı Planı

Bu ana bünyenin batısında sofa bölümünün kuzeybatı köşesinden açılmış olan kapı açıklığından girilen sivri kemer profilli beşik tonoz örtülü mekan ile bu mekanın güneyinden açılan kapı vasıtasıyla ile bağlanan kubbe örtülü türbe mekanı yer almaktadır. Aynı zamanda türbeye eyvanın batı duvarında açılmış olan kapı vasıtasıyla geçiş yapılabilmektedir. İbrahim Numan'a²³⁹ göre türbe kısmındaki nişler ve pencere boşluklarından yapının tamir ve onarım gördüğü anlaşılmakta ve Vezir Ahmed Paşa döneminde yapının planına tesir edecek şekilde bir onarıma tabi tutularak tabhaneli camilerde görülecek olan şemanın benzeri oluşturulmuş olduğunun üzerinde durmaktadır.

Boyalıköy Halkahı'nın Mekan ve Plan Bakımından Karşılıklı Değerlendirilmesi

Halkahlar mensuplarına barınma, yiyecek içecek ihtiyaçlarının karşılanması ve ibadetlerinin yapma imkanı sağlamıştır. Halkahların mensuplarına sağladıkları imkanları ayende ve revende (gelip, geçen) ziyaretçilere de geçici olarak sağlandığı bilinmektedir. Bu tezin konusu oluşturan Boyalıköy Halkahı'nda da ayin, zikir, ikamet ve ikamet ihtiyacını karşılayacak mekanlara sahiptir. Konukların ağırlandığı bu

²³⁹ Numan, 1982, a.g.k. s.180,181

tarz yapılarda ziyaretçilerin ve daimi olarak ikamet edenlerin barınabileceği mekanlar, mutfak ve ibadet mekanları bulunur.

Boyalıköy Hanka'ı giriş ve ana bölüm olmak üzere iki bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümü: giriş koridoru ile bu koridorun doğu ve batısında bulunan birer mekandan oluşmaktadır. Ayrıca giriş koridorunun üzerine ana bölümde yer alan duvara dayandırılmış bir merdivenle çıkılan bir mekandan oluşan ikinci bir kat daha mevcuttur. Giriş bölümündeki mekanlar ister daimi ister geçici olsunlar hankahta konaklayanların hizmetlerine yönelik faaliyetlerinin gerçekleştirildiği düşünülebilir. Buna bağlı olarak da mutfak ile ziyaretçilerin konakladıkları bir mekanın bu bölümde yer almaları akla yakındır. 1969 onarımı öncesinde buradaki mekanlarla ilgili olarak tutulmuş raporda mekanların örtülerinin yıkılmış vaziyette olduğu, dış cephe duvarlarının ve mekanların zemin kotlarının toprak seviyesinin 1, 1-5 metre kadar altında kaldığı yazılıdır.²⁴⁰ (Resim 63) Onarım öncesinde buradaki mekanlarda ocak veya niş olup olmadığına dair herhangi bir bilgi ya da ize rastlanılamamıştır.



Fotoğraf 3.63. Boyalıköy Külliyesine batı yönünden genel görünüş (VGM arşivi)

²⁴⁰ E. Madran, (1974) *Afyon- Sincanlı, Boyalıköy Yapı Grubu*, Röleve ve Restorasyon Dergisi, Sayı 1, s.145

Giriş bölümünde koridorun doğusunda yer alan mekanın giriş açıklığının hemen koridor başlangıcında ve hankahın portaline çok yakın oluşu buradaki mekanın dışarıyla kuvvetli bir ilişki içersinde olduğunu göstermektedir. (Resim 64)



Fotoğraf 3.64. Giriş Bölümü doğu ekseni (VGM arşiv)

Doğu mekanın dışarıyla ilişkisini gösteren bir başka mimari öge de mekanın kuzey duvar ekseninde yer alan zemin seviyesinden başlayacak şekilde büyükçe tutulmuş dikine dikdörtgen şeklindeki pencere açıklığıdır. Giriş bölümünün batısında yer alan mekanın giriş açıklığı ise, giriş koridorunun sonunda ve ana bölümü geçişi sağlayan kapıya yakındır. Buradaki mekanın dışarıdan biraz daha soyutlandığı ve ana bölümle ilişkili olabileceğini düşündürmektedir. (Resim 65)



fotoğraf 3.65. *Boyalıköy Hankahı giriş bölümü (Canan Parla,2018)*

Batıda yer alan mekanı ise batı duvarında yer alan dikdörtgen biçimli küçük bir mazgal pencereyle aydınlanmaktadır. Günümüzde ocak ve nişi bulunmayan bu mekanların kuruluş düzenleri göz önüne alındığında özellikle dışarıyla bağlantı içinde olduğu anlaşılan doğu mekanın muhtemelen mutfak olabileceğini, cephe duvarına açılmış büyükçe tutulmuş pencere ile içerisinin aydınlatılmasının da gösterdiği gibi gün içerisinde mekanın sıklıkla kullanıldığını düşündürmektedir. Dışarıya oranla ana bölümle bağlantı içinde bulunduğu görülen batı mekanının sadece mazgal pencereyle aydınlatılması da misafirlerin burada ağırlandığına, dışarıdan bir tehdit gelmemesi için güvenlik adına başka bir açıklığa yer verilmediği böylelikle mekanın mahremiyetinin sağlandığı dolayısıyla havalandırılan ve aydınlatılan mekanın daha ziyade gün sonunda kullanıldığını ileri sürülebilir.

Giriş koridoru ve iki yanındaki mekanlardan oluşan giriş bölümü düzenlemesi ufak tefek farklılıklarla başka hankah yapılarında da görülebilmektedir. Aksaray Melik Mahmut Gazi Hankahı kuzey güney doğrultusunda yöneliş gösteren hankahın girişi kuzey cephede yer almakta Boyalıköy de görüldüğü gibi Aksaray'daki hankah yapısı da giriş ve ana bölüm olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü giriş koridoru ve bu koridora simetrik olarak yerleştirilmiş koridora birer kapıyla

bağlanan dört mekandan oluşmaktadır. Koridorun kuzeyinde yer alan mekanlar doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen tabanlı ve aynı doğrultuda bir tonozla örtülmüş, güneyinde yer alan mekanlar ise kare tabanlı kubbeyle örtülüdür. Ayrıca bu mekanların dışında doğu ve batı köşelerinde sofa bölümüyle de irtibatlı birer mekan daha yer almaktadır. Boyalıköy Hankahı'nda görüldüğü gibi yapının giriş bölümü, giriş koridoru etrafında şekillenmiş ve giriş koridorundan ana bölüme geçiş sağlanmıştır. Boyalıköy Hankahının 3 mekanlı giriş bölümü, Aksaray Melik Mahmut Gazi Hankahı'nda bir giriş koridorunun iki yanında bulunan ikişer mekanla aynen tekrarlanmış gibidir. Arasındaki tek farkı giriş koridorunun girişin hemen önünde yer alan ve giriş duvarına paralel olarak boylu boyunca uzanan bir koridor eklenerek T tabanlı bir hacme dönüşmesi oluşturur. Giriş koridorunun iki yanındaki kubbe örtülü mekanlarda rastlanan davlumbazların mutfak işleviyle ilişkili olduğu belirtilmektedir.²⁴¹ Melik Mahmut Gazi Hankahı'ndaki mutfak kuruluşundan hareketle Boyalıköy Hankahı'nda işaret ettiğimiz gibi giriş bölümünün doğusunda yer alan mekanın mutfak işlevinde kullanıldığı ileri sürülebilir. Yine Boyalıköy Hankahı'nda görülen giriş koridoru üzerinde oluşturulan ikinci bir kat ve bu kattaki tek mekan kuruluşu Melik Mahmut Gazi Hankahı'nda da yer almakta bu mekana da ana bölümde yer alan merdivenler aracılığıyla çıkılmaktadır.

Boyalıköy Hankahı'nda giriş koridorunun başlangıç ve bitiş kısmında yer alan birer kapı açıklığı Melik Mahmut Gazi Hankahı'nda karşılıklı gelecek şekilde ikişer kapı şeklinde düzenlenmiştir.

Anadolu hankahları içerisinde dört eyvanlı şemanın en belirgin biçimde gözlemlendiği Konya Sahip Ata Hankahı'nda da aynı benzerlik göze çarpmaktadır. Günümüzde birçok onarım görmüş olan Sahip Ata Hankahı'nın özgün planı üzerinden değerlendirecek olursak yapının giriş ve ana bölüm olmak üzere iki bölümden oluştuğu, sivri kemer profilli beşik tonoz örtülü giriş koridorunun farklı olarak orta bölümünün çapraz tonozla vurgulandığı ve bu alandan koridorun duvarlarına açılmış birer kapıyla birer mekana geçildiği görülür. Bu mekanlara ayrıca ana bölümde yer alan sofa bölümünün köşelerinden geçilebilmektedir. Sahip Ata Hankahı'nın giriş bölümü giriş koridorunun etrafında şekillenmesi bakımından Boyalıköy Hankahı'yla

²⁴¹ B.Tanman ve S.Parlak,(2006) *Tarikat Yapıları*, Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi (Mimarlık ve Sanat) Ankara: Cilt 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.398

benzerlik göstermekte, giriş bölümündeki mekanlara geçiş koridorları ile bağlanması ve ana bölümünde yer alan sofadan giriş bölümündeki bazı mekanlarla irtibat sağlanması bakımından Aksaray Melik Mahmut Gazi Hankahı'na benzerlik göstermektedir.

Anadolu Selçuklu Dönemi'nin diğer hankah yapılarında giriş bölümünü basit tip olarak da adlandırabileceğimiz bir kuruluşa sahiptirler. Diyarbakır Eğil Tekke köyü'nde yer alan hankah ile Tokat Ebu Şemş Hankahı'nın giriş mekanları doğrudan sofa bölümüne bağlanmakta yanlarındaki mekanlara açılmamaktadırlar. Bu mekanlara sofa bölümünden açılan kapılarla geçiş sağlanmaktadır. Diyarbakır'da yer alan hankah yapısının giriş mekanının solunda yer alan merdivenle dama çıkılmaktadır.

İki bölümden oluşan Boyalıköy Hankahı'nın ana bölümünü T tabanlı bir hacimden oluşan çekirdek etrafında düzenlenmiştir. Kapıdan direk T çekirdeğinin kuzey-güney doğrultusunda uzanan koluna geçilir. Buradan da doğusunda ve batısında karşılıklı olarak yerleştirilmiş ikişer mekana ulaşılabilir. T bacağını oluşturan kuzey-güney kolu üç birimden oluşmaktadır. Kuzey ve güneydeki birimler beşik tonoz örtülü merkezi birim ise kubbe örtülüdür. Muhtemelen kubbeye örtülü olan merkezi kare biriminin dört köşesinde birbirinden farklı devşirilmiş olan ince sütunlar tuğla kemerleri taşımaktadır. Kare içinde dört ayak düzenlemesiyle ilgili olarak Kuban;

“merkezi planlı Bizans kilisesinin dört sütunun bırakılarak çevresine bir kılıf gibi, bir medrese şemasını yerleştirilerek yapılmış olabilir”²⁴²

Biçiminde bir savda bulunarak orta hacmi kubbe örtülü iç çevre koridorlu Türk İslam yapılarını Hıristiyan geleneğindeki çevre koridorlu yapı geleneğinin uygulamalarından kaynaklandığı ileri sürmektedir.²⁴³

Sürekli ve geçici olmak üzere bünyesinde sufileri barındıran tarikat yapılarının kökeni ve gelişimi konusunda ilk mescid-ev birleşimi olan Mescid-i Nebevi ile Orta Asya türk konut mimarisinin tesirine işaret etmiştik. Kare içinde dört ayak uygulaması ilk olarak MÖ.4, MS.1. yüzyıllara tarihlenen İran ateş tapınaklarında görülmektedir.²⁴⁴

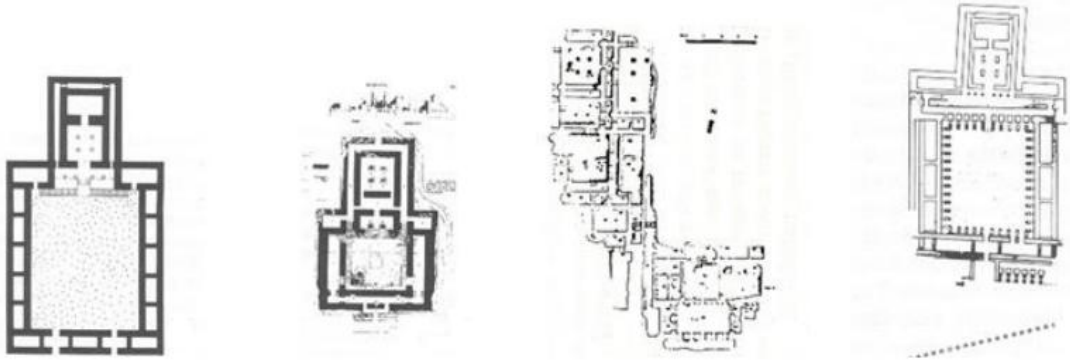
²⁴² D.Kuban, (2002) *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul: YKY Yayınları, İstanbul, s.164

²⁴³ Kuban, 2002, **a.g.k.** s163,164

²⁴⁴ Akın, 1990, **a.g.k.** s186



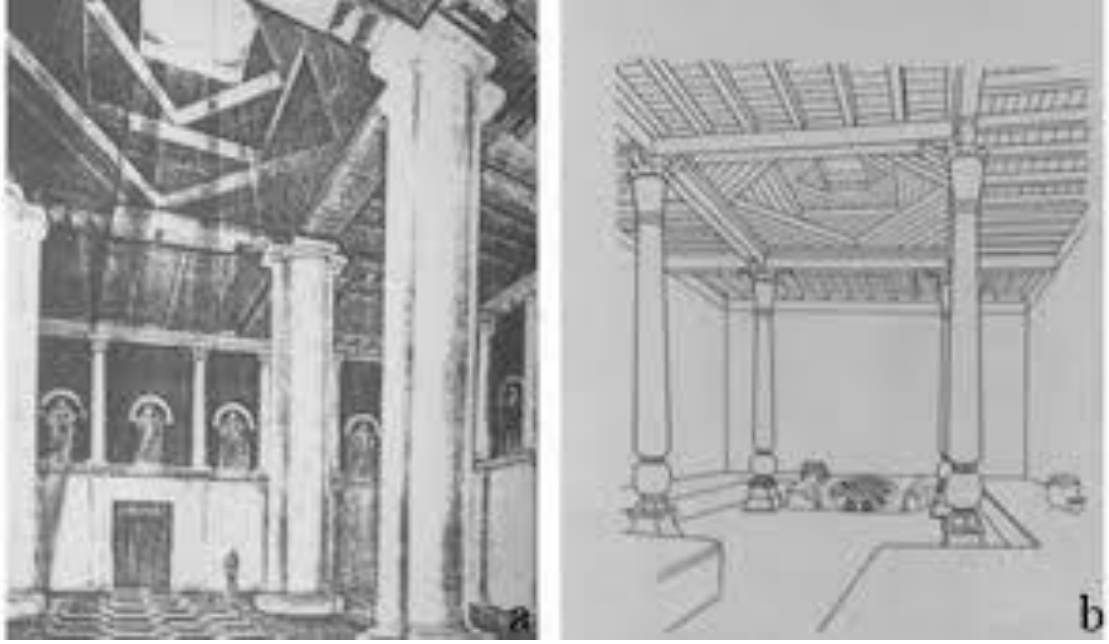
Fotoğraf 3.66. *Kare içinde dört ayak (VGM arşiv)*



Çizim 3.22. *Kare içinde 4 ayak uygulamasının görüldüğü Ateş Tapınakları (Akin,1990)*

Orta Asya'daki ilk örnek ise Türkmenistan'a bağlı eski Nisa şehrinde bulunur. MÖ 3. yüzyıla tarihlenen yapı için arkeologlar tarafından dört ayağın ortasındaki bölümün üstünde, bölgede bugünde varlığını sürdüren türden bir tüteklikli örtü bulunduğunu söylenmiştir.²⁴⁵

²⁴⁵ Akin, 1990, a.g.k. s187,188



Çizim 3.23. *Türkmenistan Eski Nisa'daki yapı m.ö.3yy. (Akın, 1990)*

Kare içinde dört ayak uygulamasının düşünüldüğü gibi Hıristiyan mimarlığının uygulamalarından önce, ilk olarak İran daha sonrasında Türklerin ana yurdu olan Orta Asya topraklarında görülebilmektedir. Türk mimarlık tarihi araştırmalarında Doğan Kuban'ın, bir Bizans kilisesinin dört sütunun bırakılarak bu sütunların etrafında yeni bir yapının inşa edilmesiyle Boyalıköy Hankahı'nın oluşturulduğu yönündeki savını²⁴⁶ geçersiz kılacak sayısız örnek sunar.

Sütunların taşıdığı tuğla kemer örgüsü ile T çekirdeğinin doğu batı kolunun köşelerinde yer alan eyvanların kemer örgüsü ve yan odalarda kapılarının üzerindeki kemer örgüleri benzerdir. Kubbenin kemer gergileri ile ahşap duvar hatılları arasında bir fark gözlemlenmemektedir. Ayrıca hankahdan alınan bütün meşe lento hatılları, meşe bağ kirişleri, duvar gergileri aynı yıla tarihlenmektedir. Tamamen devşirme olduğu anlaşılan kaide sütun ve sütun başlıklarını bu konu hakkında bir fikir sunmaktadır. Sütunlardan sadece güneydoğu köşede yer alanının düzgün bir kaideye sahipken diğerleri birbirinden farklı blok taştan oluşmaktadır. İyonik sütun başlıkları her biri birbirinden farklı üzerinde kıvrık dalların, meyvelerin, kuş motifinin bulunduğu bezemeler yer almaktadır.(Resim 67)

²⁴⁶ Kuban, 2002, a.g.k. s163,164



Fotoğraf 3.67. *Sofa bölümünde yer alan kuzey doğudaki sütün başlığı (VGM arşiv)*

Bu bezemeler bilinçli bir şekilde sütün başlıklarının kuzeyine denk gelecek şekilde yerleştirilmiş ibadet yönleri ise tamamen bezemesiz boş bırakılmıştır. Devşirme olan bu malzemeler düşünüldüğü gibi belki de orada bulunan bir Bizans yapısından alınarak kullanılmış olabilir. Ancak birbirinden farklı kaide ve sütün başlıklarına sahip ve ibadet yönü dikkate alınarak yerleştirildiği anlaşılan sütunların bir Bizans mimarisinin orta kısmının olduğu gibi kullanıldığını söylemek ise oldukça zordur.

Kare içinde dört ayaklı merkezi orta birim 2007 yılında yapılan restorasyon çalışmaları sırasında şeffaf ve hafif malzeme ile örtülmüştür. 1969 onarımlarında bu birimle ilgili olarak Madran şunları ifade etmektedir ;

“Mekanın ortasında 10 cm. kadar açıkta basit taş kaideler üzerine oturtulmuş dört devşirme monolit sütun tarafından taşınan tuğla kemerler bulunmaktadır. Bunlardan doğu ve batıdakiler yıkılmıştır, geçiş elemanları belli olmamaktadır, üst yapı mevcut değildir.”(Resim 68)²⁴⁷

²⁴⁷ E.Madran (1974),*Afyon- Sincanlı, Boyalıköy Yapı Grubu*, Röleve ve Restorasyon Dergisi, 1, s.145



Fotoğraf 3.68. *Sofa bölümü üst örtü durumu (VGM arşiv)*

Tamamen yıkılmış olduğunu bildiğimiz üst örtünün, özgün hali bilinmemektedir. İnce sütunların taşıdığı sivri kemerlerin tuğladan oluşu kubbenin hafif tutmak amacıyla aynı malzemeden inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Sivri kemer uygulaması bile Bizans mimarisindeki yuvarlak kemer uygulamalarından başlı başına farklı olarak bu bölümün bir Bizans Kilisesi'nden kullanılmayacağını gösterir. Kubbeyle ilgili sorgulanması gereken bir başka soru ise ortasında bir açıklığın bulunup bulunmadığıyla ilgilidir. Tokat Ebu Şems Hankâhı ve Konya Sahip Ata Hanikahı'nın orta biriminde açıklık yer aldığı ve aydınlık feneri şeklinde düzenlendiği bilinmektedir. Kubbesi açık bir şekilde kare içinde dört ayak uygulamasının Isparta Atabey Ertokuş Medresesi'nde de bulunmaktadır. Orta mekan, kubbeden ışık almadan çok karanlıkta kalacağından mekanın ışık ve hava almasını sağlamak için kubbesinin orta bölümün açık olacak şekilde yapılmış olmalıdır. Kubbe ve havuz ilişkilendirilerek kullanımı²⁴⁸ Türk İslam yapılarında sıklıkla görülen bir uygulamadır. Boyalıköy Hankahı'nın Kubbenin ortasının açık olduğunu varsayarsak bugün hiçbir araştırmada izine rastlanmayan bir havuzun varlığının da sorgulanması

²⁴⁸ A.Ağır, (1992), *Anadolu Selçuklu Kapalı Medreseleri ve Kubbe-Havuz ilişkisi* Yüksek lisans tezi İstanbul : İTÜ, s.27

gerekmektedir. Orta birimde şayet bir havuz varsa kaplayacağı alan düşünüldüğünde hareket alanını iyice daraltacaktır. Belki de havuzun merkezi biriminde işgal ettiği alan doğusunda ve batısında bulunan mekanlara ulaşmak için bir dağılım merkezi olarak kullanılmış, tarikat üyelerinin ayin, zikir, ibadet ve sohbet ihtiyaçlarının karşılanması adına havuzun işgal ettiği alanın çözümü olarak mihrabında yer aldığı güney eyvanın saf hizasında her iki yanından genişletilmesi olarak görülmüş olabilir. Ya da önceden de işaret ettiğimiz gibi havuzun işgal edeceği alan düşünülerekten burada bir havuz yapılmamış olabilir.

T hacimli çekirdeğinin kuzey-güney kolunun doğusu ve batısında yer alan sivri kemer profilli beşik tonoz örtülü ikişer mekan birer kapıyla bu kola bağlanmaktadır. Bu dört mekana ulaşımı ve dağılımı sağlayan bu kolun merkezi, mescid bölümüne geçit vermektedir. Bu mekanların güneyinde yer alan mekanlarda ocak nişi bulunurken (Resim 69-70) kuzeyinde yer alan mekanların cephe duvarlarında mazgal pencere yer almaktadır. Daimi kadroların konakladığı mekanlar olarak düşündüğümüz buradaki mekanların Afyon'un iklimi de göz önüne alınacak olunursa ocak nişi bulunan kuzeydeki mekanların kışlık, mazgal pencere bulunan güneydeki mekanların yazın kullanıldığını düşündürmektedir.



Fotoğraf 3.69. Ocak nişi (Canan Parla, 2019)

Fotoğraf 3.70. Ocak nişi detay (Canan Parla, 2018)

T hacimli çekirdeğe sahip başka bir hankah yapısı Diyarbakır Eğil Tekke Köyü'ndeki hankahdır. Bu hankah kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturmakta Boyalıköy Hankah'ından farklı olarak girişi doğuda yer almaktadır. Tek mekanlı bir giriş düzenlemesinden direk T hacimli çekirdeğinin kuzey-güney kolunda yer alan merkezi birimli kubbe örtülü alana geçilmektedir. Merkezi birimli kubbe örtülü bu alanın kubbesi Boyalıköy Hankahı'ndan farklı olarak doğrudan yapının iç duvarlarına oturmaktadır. Boyalıköy Hankahı'nda görülen merkezi birimin kuzey ve güneyinde yer alan beşik tonozlu birimler Diyarbakır Eğil'deki bu hankahın sadece güneyinde yer almakta kuzeyine ise bir mekan bulunmaktadır. T hacimli çekirdeğe birer kapıyla bağlanan altı mekanın bir çoğunda ocak nişinin bulunuşu iklim koşullarına bağlanmaktadır.²⁴⁹

Selçuklu hankahlarının ortak özellikleri merkezi orta birimin kubbe ile örtülü olduğu ve kible yönünde yer alan bir eyvan kuruluşuyla merkezi orta birimin birbirlerine bağlanmaları oluşturur. Aksaray Melik Mahmut Gazi Hankahı güneydeki eyvanlı birimin kubbe ile örtülmüş olmasıyla diğerlerinden ayrılır. Konya Sahip Ata Hankah'ı ise 4 eyvan şemasının en rahat gözlemlendiği simetrik ve dengeli planıyla göze çarpmaktadır. Tokat Ebu Şems Hankahı ise kapalı avlu ve ona bağlanan tek bir eyvan birlikteliğini gösteren mütevazi ölçülerdeki bir örnektir.

Konya Sahip Ata ve Tokat Ebu Şems Hankahlarında türbeler yapı bünyesine dahil edilmiştir. Genellikle tarikat yapıları heterodoks inaçlarla ilgili bağ kurulmaktadır. Boyalıköy, Konya Sahip Ata ve Aksaray Melik Mahmut Gazi hankahlarına bakıldığında ise güney eyvanlarında mihrap nişi yer almaktadır. (Resim 71)

Bu 3 yapı incelendiğinde ise ortaya ilginç bir sonuç çıkmaktadır. Aksaray Melik Mahmut Gazi Hankahı'nın banisi "Danişmendoğulların'ndan Yağıbasan Bey'in oğlu Muzaffereddin Melik Mahmud Gazi'dir. Muzaffereddin Melik Mahmud Gazi ve Zaireddin İli ve Bedreddin Yusûf isimli kardeşleri bulunmaktadır. Melik Mahmud Gazi ve kardeşleri Gıyaseddin Keyhüsrev'in hizmetine girmiş, adı geçen sultanın ikinci kez tahta çıkmasına yardımcı olmuşlardır. Gıyaseddin Keyhüsrev ve I. İzzeddin Keykavus (1211-1219) devirlerinde hizmet vermiş olan Muzaffereddin Melik

²⁴⁹ Parlak, 2002, a.g.k.s.282

Mahmud Aksaray valiliği yapmıştır.”²⁵⁰ Konya Sahip Ata Hankahı'nın banisi Selçuklu devlet adamlarından vezir Fahreddin Ali'nin yaptırmış olduğu cami ve imar faaliyetleri göz önüne alınarak, onun Sünni inancına mensup olduğunu ifade edilmiştir.²⁵¹



Fotoğraf 3.71. *Boyalıköy Hankahı Mihrap nişi (Canan Parla,2018)*

Hiçbir kitabe ve vakfiyesi bulunmayan Afyon Boyalıköy Hankahı dendrokronoloji tarihlleme yöntemiyle incelenmiş 37 meşe nüvesi 1206 yılına tarihlendirilmiştir. Afyon Boyalıköy Hankahı'nın Afyon'da yer alan Altıgöz köprüsü (H.606 M.1209) nün kitabesi ile Kütahya yer alan Karacaviran (H. 607 M.1210) kitabesinde geçen ifadelerle dayanarak Boyalıköy Hankahı'nın banisinin olarak

²⁵⁰ Parlak, 2004,**a.g.k.** s.389

Kureyş bin İlyas bin Oğuz olabileceği üzerinde durulmuştur. Bu kitabelerde yer alan ifadeler yola çıkılmış ve karşımıza şöyle bir seçere çıkmıştır.²⁵²



Kureyş adı ise ilk olarak Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde geçmektedir.²⁵³ Yapının banisi olduğu düşünülen Kureyş'in babası İlyas Bey ve kardeşi Bedrettin Hacı Mehmet Bey'in dönemin valisi oldukları belirtilmektedir.²⁵⁴ Tüm bu gelişmeler I. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemine denk gelmektedir. I. Gıyaseddin Keyhüsrev Meliklik döneminde Afyon çevresinde geçirmiş, bu dönemde sıklıkla Türkmen boylarıyla birlikte hareket etmiş ve tahta çıktığında Türkmen boyları Konya'ya gelerek bağlılıklarını göstermişlerdir. Sultan Keyhüsrev tarafından ödüllendirileceklerinin söylenmesinden sonra meskenlerine geri döndükleri ifade edilmiştir.²⁵⁵

Afyon Boyalıköy Külliye yapılarından olan Eyvan tipi Türbe ile Seyit Gazi Külliyesi'nde yer alan Ümmühan Hatun Türbesi'de ortak benzerlikler gözlemlenmektedir. İnşa kitabesi bulunmayan Ümmühan Hatun Türbesi mimari özellikler ve söylenceler dikkate alınarak I. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine 1205-1211 yılları arasına tarihlendirilmektedir.²⁵⁶ Her iki türbede Eyvan tipinde ve iki katlıdır. Günümüze gelen ve Selçuklu Dönemi'ne tarihlendirilen bütün eyvan tipi türbeler içerisinde sadece ikisinde üç cephe ekseninde birer payanda yer almaktadır. Her iki yapısında I. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine tarihlenmesi ve onun meliklik döneminde hakimiyet bölgesini olan Afyon ve civarında bulunması dikkat çekicidir. Her iki külliye için Selçuklu Dönemi için üçra bölgelerde yer almaktadır.

²⁵² İ.H.Uzunçarşılı, 1929, **a.g.k.** s.8

²⁵³ Evliya Çelebi, 1971, **a.g.k.** s.56

²⁵⁴ Cahen, 1994, **a.g.k.** s.242

²⁵⁵ İbn Bibi 2014, **a.g.k.** , s59,60

²⁵⁶ C. Parla ve E. Altınsapan, (2004), *Eskişehir Selçuklu ve Osmanlı Yapıları I*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s.233

Yapılan dendrokronolojik çalışmalar sonucunda Boyalıköy Hankahı 1206 yılına tarihlendirilmektedir.²⁵⁷

Külliye'den Afyon Müze'sine götürülen yazısız mezar taşlarında, hayvan mücadele sahneleri, melek gibi figürlerin bulunması Güneş ve Ay tutulmasını simgeleyen sahnelerin yer alması Türklerin orta Asya Türk gelenek ve inançlarının etkisinin sürdüğü erken bir döneme tarihlendirme yapmamıza olanak sağlamaktadır.

Tüm bu söylediklerimizden yola çıkarak Boyalıköy Külliye'sinin muhtemelen bir devlet adamı belki de sözü edildiği gibi Kureyş bin İlyas bin Oğuz tarafından yaptırıldığını ya da en azından I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci saltanatlık dönemi olan 1206- 1211 yılları arasında inşa edildiğini söylemek mümkündür.

Dendrolojik tarihlendirmeye birlikte, Afyon ve Kütahya'da yer alan söz konusu yapıların kitabelerinden yola çıkarak Boyalıköy Hankahının banisinin Kureyş bin İlyas bin Oğuz olduğu varsayarsak ortaya, genellikle heterodoks inançlarla ilişkisi kurulmak istenen tarikat yapıları içerisinde yer alan bu üç hankah yapısı Selçuklu devlet adamları tarafından yaptırıldığı ve devletin resmi inancı pozisyonunda olan Sünni inançlar doğrultusunda şekillendirildiği sonucu çıkar. Her üç yapının da iki bölümlü olarak tasarlanarak yapılmış olması dikkat çekmektedir. Sürekli kadrosuyla birlikte gelip geçene hizmet verildiğinden bu üç yapıda bu durum dikkate alınarak inşa edildiği açıktır. Her üç yapı da giriş koridoru etrafında şekillenmiş bir giriş bölümünden ve merkezi bir avlu ve eyvan etrafında mekanların sıralandığı ana bölümden oluşmaktadır.

Diyarbakır Eğil Tekke Köyü'nde yer alan hankah yapısında ise hankah yapısına güneyden çıkıntı yapacak şekilde yerleştirilmiş dışarıdan irtibat sağlanan tonoz ile örtülü ayrı bir mescid bölümü yer almaktadır.

Hankah yapısının içinde karşılaştırılacak olan son kuruluş ise ana bölümde yer alan bir merdivenle çıkılan ve giriş koridorun üstünde yer alan kuzey-güney doğrultusunda uzanan basık tutulmuş sivri kemer profilli beşik tonoz örtülü mekandır. Daha önceden ifade ettiğimiz gibi Selçuk Dönemi hankah yapılarından Afyon Boyalıköy Hankahı ile Aksaray Melik Mahmud Gazi Hankahı'nda görülen bu benzerlik aynı zamanda Kütahya Balıklı Tekkesi, Bursa Hüdevendiğar Cami, Bursa

²⁵⁷Kuniholm, 2002, **a.g.k.** s.128-129-130

Yeşil Cami, Bursa’da II. Murad ve Yıldırım Beyazıt dönemlerindeki camilerinde de görülmektedir. Ara Altun tarafından böyle bir mekanın ihtiyaç sonucu oluşturulmadığı, litürjik işlevi olan bir kült odası olduğu söylenmiştir. Bizce de bir şeyh ve derviş etrafında şekillendiğini bildiğimiz tarikat yapıları için en azından tarikat yapılarının merkezi örgütlenmesi olarak görülen hankah yapılarında bu mekanların tarikat şeyhine ait olduğu söylemek akla uygun gelmektedir.

Boyalıköy Hankahı Diğer Yapı Gruplarıyla Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi

Çeşitli araştırmacılar, medreselerdeki eyvan kuruluşunu sorgulamak ve müderrislerin konakladığı evlerden yola çıkmak suretiyle konut mimarisiyle medrese mimarisi arasındaki ilişkiye değinmiş²⁵⁸ ve medrese mimarisinin ortaya çıkışından çok daha önce içlerinde hankahların da bulunduğu sufi yapılarının yapıldığı ve ilk mescid-ev uygulamasının görüldüğü Mescid-i Nebevi’den etkilenerek bu yapı grubunun da konut mimarisiyle ilişkili olduğu tespit edilmiştir.²⁵⁹

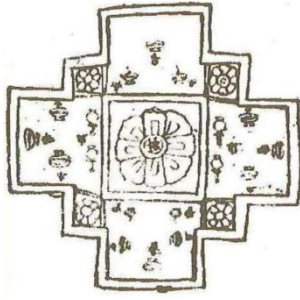
Anadolu Selçuklu Dönemi hankah yapılarının plan ve mekan özelliklerine bakıldığında merkezde kubbe örtülü bir birim ve onun etrafında başta en az kible yönünde olmak üzere eyvan bağlanacak şekilde birim ve mekanlarının şekillendiği görülür. Bu plan ve mekan tipinin klasikleşerek en net görüldüğü yer Selçuklu Devlet Adamı vezir Fahreddin Ali tarafından yaptırılan Konya Sahip Ata Hankahı’dır. Daimi ve belirli bir süre ziyaretçilerinin kaldığını bildiğimiz hankah yapılarının aslında bir konut olduğunu Konya Sahip Ata Hankahı’nın kitabesinde ifade edilmiştir.

Mescid-ev-merkez birleşimin gözlemlendiği Hankah yapılarıyla Orta Asya yapıları arasında yakın benzerlik bulunmaktadır. Türklerin İslamiyet’ten önce Orta Asya’daki Budist tapınaklarıyla ilgili olarak Emel Esin bir Uygur metnini kaynak göstererek; “*her yapının (şehir, mabed, ev), merkez etrafın da dört cihete nâzır olarak binâ edilmesi gerektiğini*” ifâde etmiştir.²⁶⁰ Türklerin bu dönemdeki yapılarında, bir merkezin ve dört ana yöne hakimiyetin vurgulandığı, bazı durumlarda dört ara yönünde vurgulandığı mandala plan şemasından gelişen plan şemasını kullandıklarını belirtilmiştir.

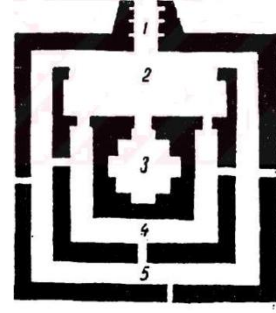
²⁵⁸ Bakınız tez içinde: s.83

²⁵⁹ Bakınız tez içinde: s.84

²⁶⁰ Emel Esin, (1983), *Tengrilik (Türklerde Gök Tapınağına Dair)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Yıllığı, Ayrı baskı, s.43



Çizim 3.24. Mandala plan şeması (Esin, 1972: 79)

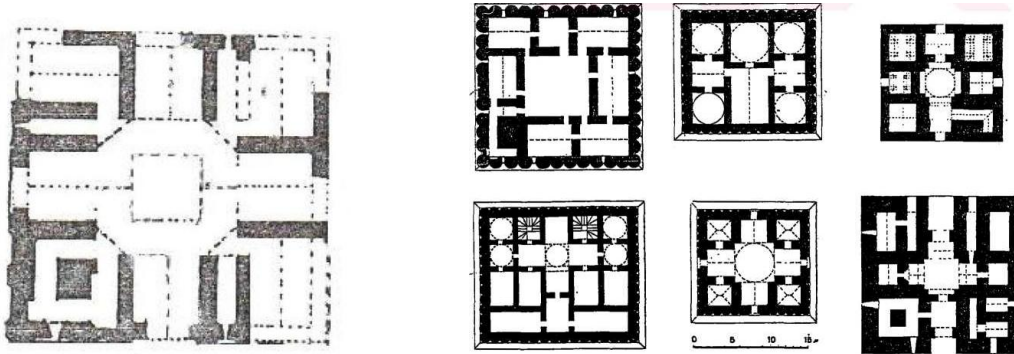


Çizim 3.25. Akbeşim Budist Tapınağı planı (Cezar, 1977: 30)

Gök Tanrı inancının, kainatın aslı ve tek bir birlığın bölünmesinden meydana geldiğine, Gök tapınaklarındaki bölünmüş parçaların yalnızca tek ve bir merkez etrafında konumlanan birlik anlayışını sembolize ettiğine, İslamiyet'in kabulünden sonra ortaya çıkan "vahdeti vücut" inancıyla Gök Tanrı inancının benzerlik gösterdiğine işaret edilmiştir.²⁶¹

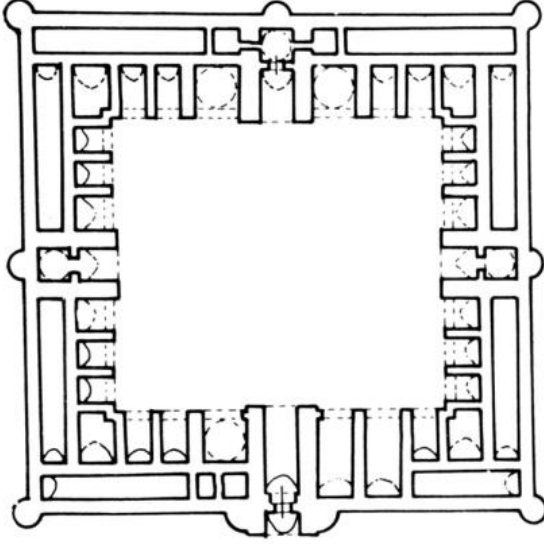
Türklerin dört ana yön ve bir merkez üzerine inşa ettikleri mimari anlayış, inançları her ne olursa olsun kendini geliştirerek bir gelenek olarak devam etmiştir. Türklerin ortaya koymuş oldukları farklı yapı tiplerine bakıldığında bir merkez – avlu etrafında dört ana yönün belirtilecek şekilde vurgulandığı ya da dört ana yönden uzanan aksların bir merkezde birleşerek üzeri kubbeyle örtülerek vurgulandığı görülecektir.

İlk önceleri Budist tapınaklarda görülen bu plan şeması evlerde (çizim 3.26), köşklere (çizim 3.27), ribatlarda (çizim 3.28), medreselerde (çizim 3.29) görülebilmektedir.

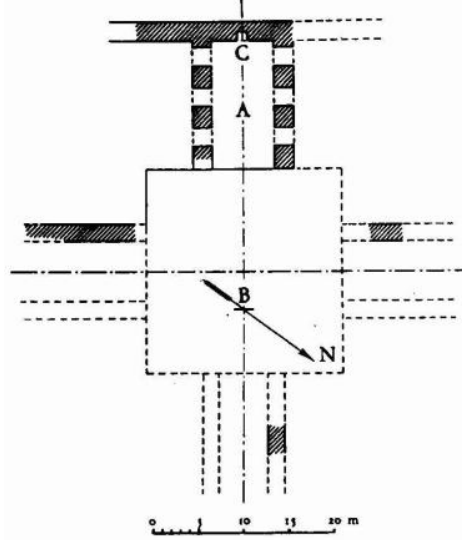


Çizim 3.26. Orta Asya Türk evi (Kuran, 1969: 8) Çizim 3.27. Mervdeki Köşk Yapıları (Akın, 1990)

²⁶¹ S. Parlak ve B. Tanman, (2006), *Tarikat Yapıları, Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sanat Eserleri Dizisi, s. 391



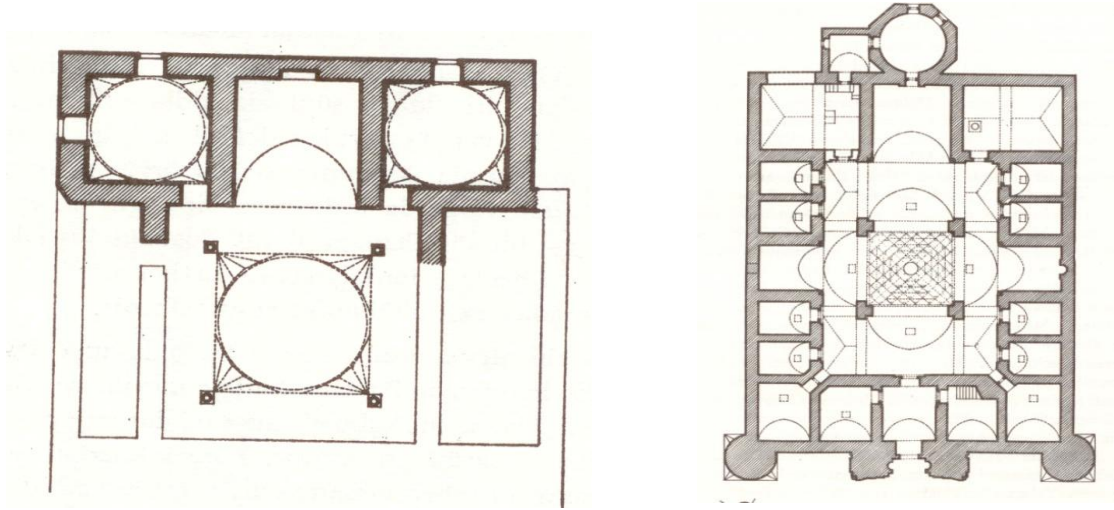
Çizim 3.28. Ribatı Mahi Planı



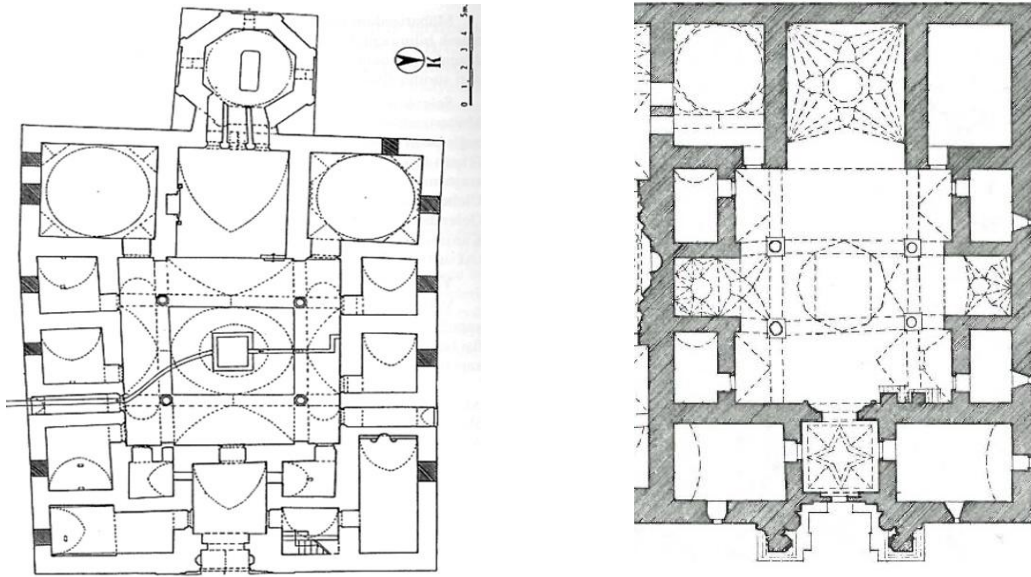
Çizim 3.29. Hargird Medresesi Planı

Giriş ve ana bölüm olmak üzere ikiye ayrılan Afyon Boyalıköy Hankahı'nın ana bölümünde merkezde kesişmesi beklenen kuzey-güney koluyla mihraba paralel şekilde uzanarak farklılaşan doğu-batı kolu T tabanlı bir çekirdek oluşturmaktadır. T tabanlı çekirdeğin kuzey-güney kolunun merkezi birimi kare içinde serbest dört ayak üzerinde yükselen bir kubbeyle örtülerek vurgulanmıştır. Anadolu Selçuklu Dönemi'nde yapılan ve bir gelenek şeklinde devam eden kubbe ile örtülü 4 eyvan şemasına göre kurulmuş medreselerin alışa gelmiş örneklerinin dışında bir örneği Boyalıköy'de bulunmaktadır.

Anadolu Selçuklu Medreselerine bakıldığında Konya Ali Gav Medresesi, Erzurum Yakutiye Medresesi, İsparta Atabey Ertokuş Medresesi ve Sivas Divriği Darüşşifası'nda kuzey-güney yönde uzanan koridorlarını merkezi kare içinde dört ayak uygulamalarına sahip olmakla Boyalıköy Hankahı ile benzerlik gösterdikleri tespit edilebilir.



Çizim 3.30. Konya Ali Gav Medresesi (Kuran 1969:49) **Çizim 3.31.** Yakutiye Medresesi (Kuran 1969:124)



Çizim 3.32. Atabey Ertokuş Medresesi (Kuran 1969:48)

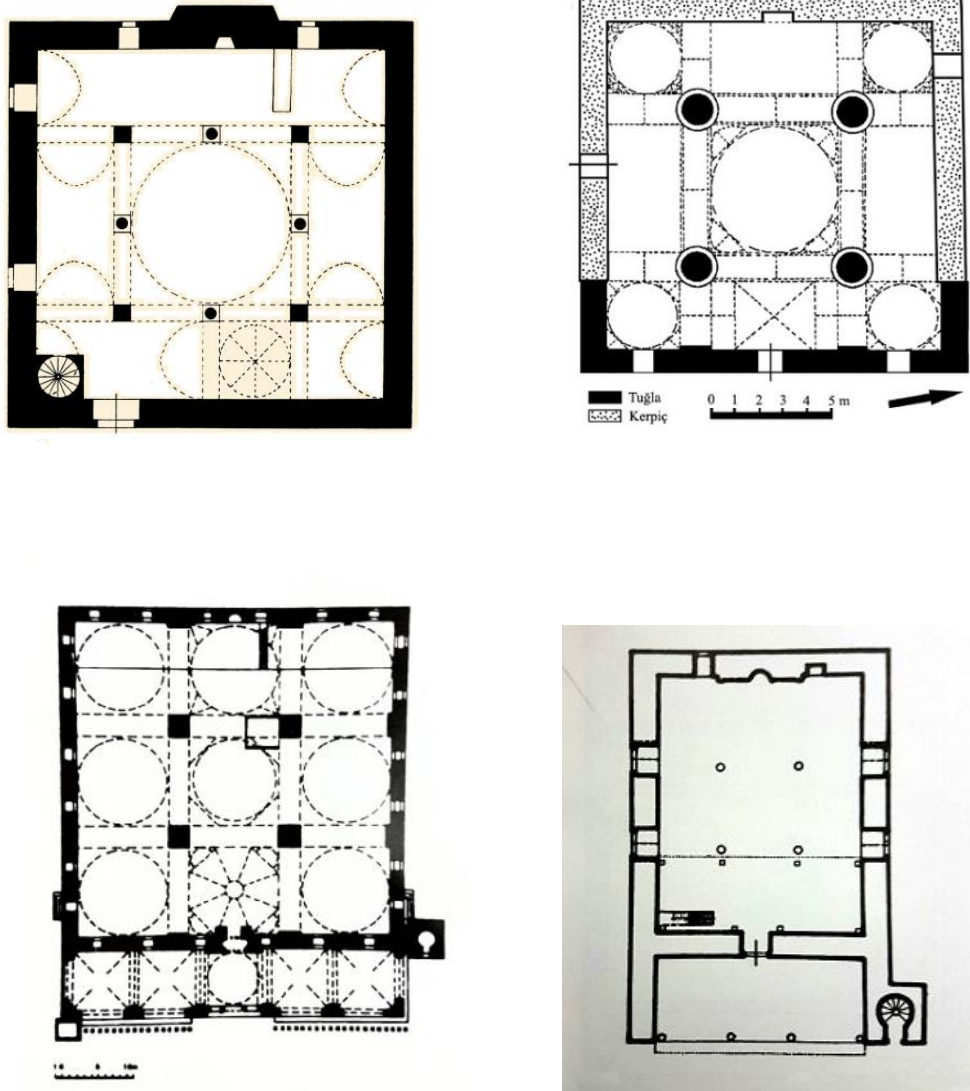
Çizim 3.33. Divriği Darüşşifası planı.

Günümüzde büyük bir bölümü yıkılmış vaziyette olan Ali Gav Medresesi dışındaki her üç medresede de bir giriş bölümü yer almakta, Isparta Atabey Ertokuş Medresesi ve Sivas Divriği Darüşşifası giriş bölümlerindeki merkezi birimin eyvan biçiminde olmasıyla, Erzurum Yakutiye Medresesi'nde giriş bölümünün eş birimlerden oluşmasıyla Boyalıköy Hankahı'ndan farklılaşmaktadır.

Kare içinde dört ayak uygulaması görülen bu yapılar içerisinde en erken tarihli olan Boyalıköy Hankahı'nda serbest sütunlar doğu ve batısında kalan

duvarlara neredeyse dayandırılacak şekilde konumlandırılırken revak düşünülmemiş daha sonraki uygulamalarda ise giderek dört ayak çevresinde revaklar oluşturulmuştur. Isparta Atabey Ertokuş Medresesi doğu ve batı eyvanlarının yer almaması sebebiyle Boyalıköy Hancakı'nda daha çok benzemektedir.

Kare içinde dört ayak uygulaması ayrıca Hazara Degeron Cami ve Tokat Garipler Cami, Edirne Eski Cami ve Kastamonu Candaroğlu Mahmut Bey Cami gibi farklı dönem ve coğrafyalarda inşa edilmiş yapılarda da görülür.

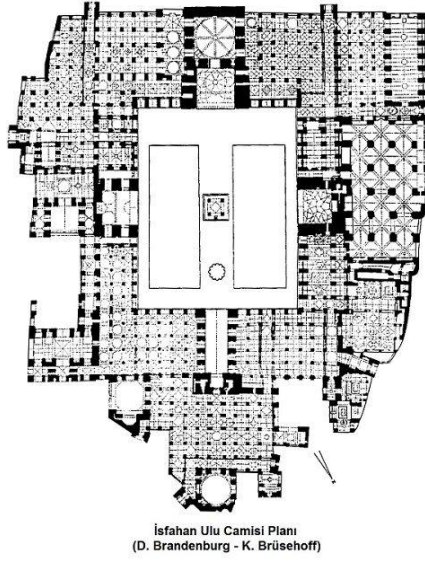


Çizim 3.34. kare içinde dört ayak uygulaması görülen bir grup cami planı

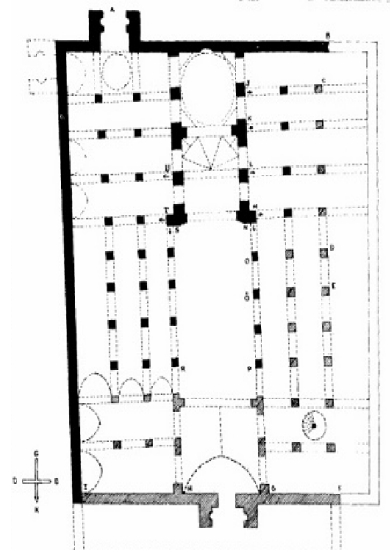
(<https://okuryazarim.com/category/sanat-tarihi/mimari-planlar/>)

Afyon Boyalıköy Hancakı'nın T tabanlı çekirdeğinde görülen merkezini kare içinde dört ayak uygulamasının örttüğü kubbe ve ona kible yönünden saptanan eyvan

birlikteliği Büyük Selçuklu yapılarının mescid ve camilerinde sıklıkla tercih edilirken, Anadolu Selçuklu Dönemi'nde sadece Malatya Ulu Cami'nde uygulanmıştır.



Çizim 3.35. İsfahan Ulu Cami planı

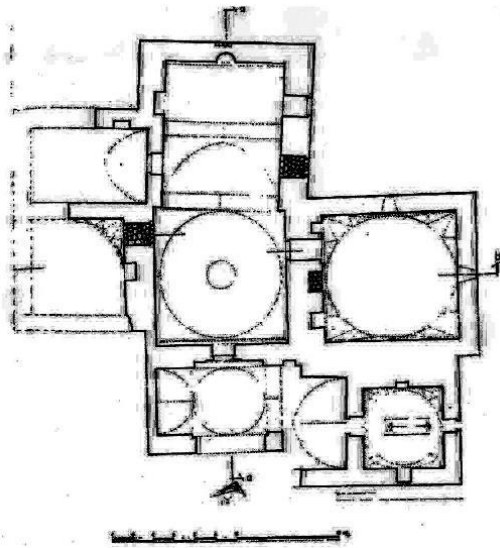


Çizim 3.36. Malatya Ulu Cami planı

(<http://okuryazarim.com/wp-content/uploads/2016/10/Ads%C4%B1z.png>)

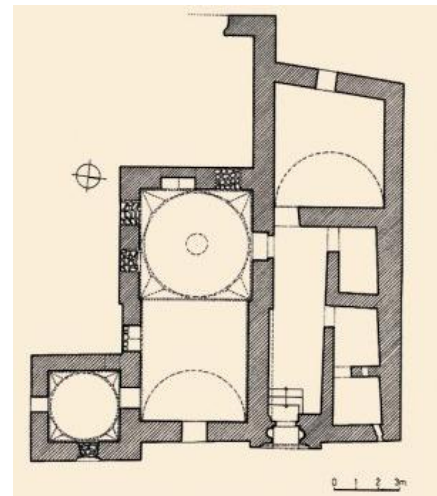
(<https://okuryazarim.com/wp-content/uploads/2016/12/Malatya-Ulu-Cami-Plan.jpg>)

Anadolu Selçuklu Cami mimarisinde tek örnekle sınırlı kalan kubbe-eyvan birlikteliği sufilerin yaptırmış olduğu tekke, zaviye hankah gibi yapılarda camilerin mihrap önü kubbelerinin merkezi birime çekilmesiyle sıklıkla kullanılmıştır.



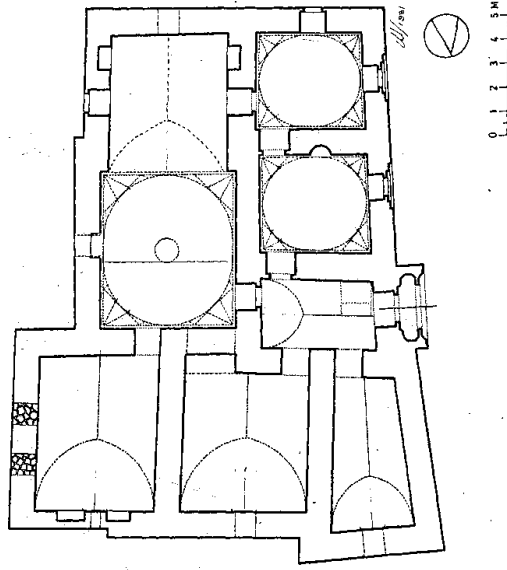
Çizim 3.37. Tokat Gümüştöpe Zaviyesi

(Parlak,2004: 290)



Çizim 3.38. Tokat Sümbül Baba Zaviyesi

(<https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/madde/40/tekke-7.jpg>)



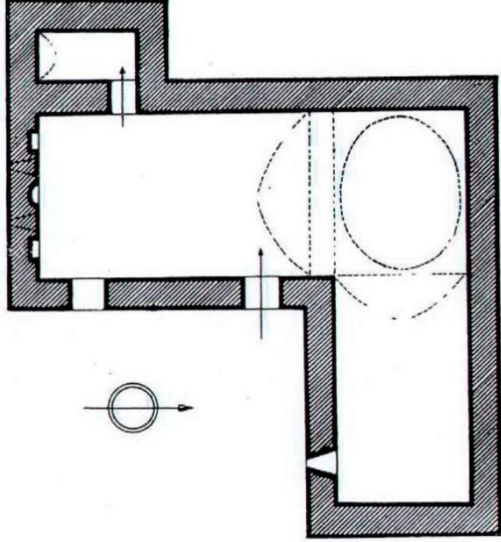
Çizim 3.39. Tokat Hâlef Gazi Zaviyesi (Turgut,2015: 122)

Boyalıköy Hankahı, Anadolu Selçuklu Dönemi tekke, zaviye ve hankah yapıları içerisinde kubbenin dört serbest desteği oturarak farklılaşmakta bu yapı grubu içerisinde tek bir örnekle ünik bir konumda yer almaktadır.

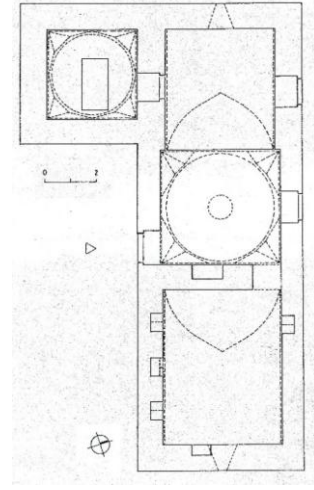
Boyalıköy Hankah'ında 1969 yılı onarım öncesi yayımlanan raporda yapının 1,5 metre kadar toprak altında kaldığı ve restorasyon çalışmaları sırasında zemin kodu olarak düşünülen seviyede bırakıldığı belirtilmiştir. Boyalıköy Hankahı'nda T tabanlı çekirdeğinin kolları arasında kot farkı görülemezle birlikte mihrabın yer aldığı mescid bölümünün her iki yanında yer alan birimlerin eyvan kemer başlangıç seviyelerin alçakta olması dikkat çeker. Doğu-batı doğrultusundaki kolun, mihrap önündeki birimin iki yanındaki eyvanlardan farklı olarak tonoz kuzey-güney doğrultusundadır. T tabanlı çekirdeğinin kuzey-güney kolundan direk mescid kısmına ulaşılması ve söz ettiğimiz gibi birimler arasında üst seviyede alçak ve yüksek tutulan tonoz kemerleriyle bir kot farkı oluşturulmasıyla bir soyutlamaya gidildiği görülür. Anadolu Selçuklu Dönemi'nde T tabanlı koridor düzenlemesi sadece Boyalıköy Hankahı ile Diyarbakır Tekke Eğil Hankahı'nda görülmektedir.

T kollarının kesiştiği yerden bir kolun daha kısa tutularak ve uzun kola saplandığı yerde sonlandırılmasıyla oluşan L biçimli iki koridor uygulaması daha sonraki Selçuklu Dönemi yapılarında kullanılmamış Osmanlı medreselerinde sıklıkla tercih edilmiştir. Aynı şekilde Anadolu Selçuklu Dönemi'nde ilk kez Boyalıköy Hankahı'nda görülen yapı içindeki T tabanlı kuruluş Erken Osmanlı Dönemi'nde

zaviyeli camilerde yapının içinde yer almaktan çıkmış yapının oturduğu alanı belirlemiştir.

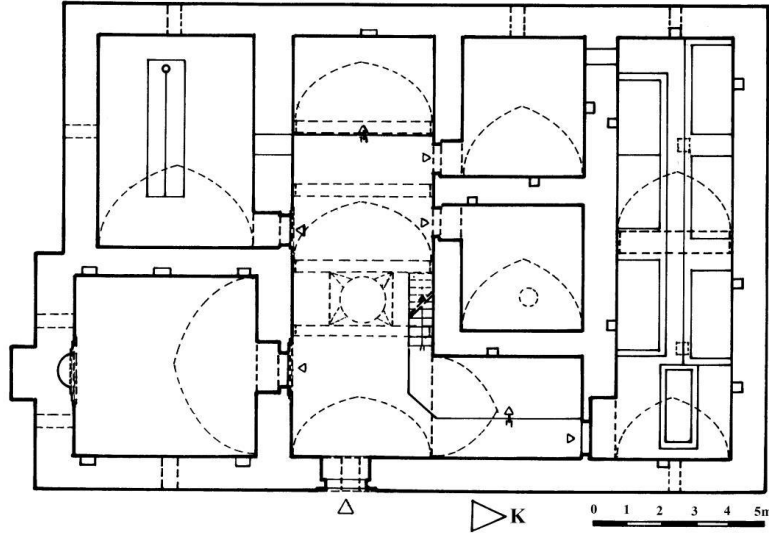


Çizim 3.40. Malatya Arapkir Zaviyesi
(Turgut,2015: 126)



Çizim3.41. Zaviye-İ Mekkun Planı

(Turgut,2015: 122)



Çizim 3.42. Şeyh Turesan Zaviyesi Planı (Turgut, 2015: 68)

Malatya Arapgir Hankaı ve Tokat Şeyh Mekkun Zaviyesi dış konturları itibariyle L biçimli bir plan oluştururken Kayseri Şeyh Turesan Zaviyesi'nde yapı

içerisinde sofa bölümünü oluşturacak şekilde 90 derecelik iki farklı koridorun birleşmesinden oluşmuştur.

Boyalıköy Eyvan Tipi Türbenin Plan ve Mekan Bakımından Benzerlik Gösteren Yapılarla Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi

Daha önce tespit edilmiş 14 eyvan tipi türbe içerisinden yapmış olduğumuz araştırmalar sonucunda Boyalıköy'deki eyvan tipi türbeyle benzerlik gösteren 4 türbe çalışma kapsamına alınarak incelenmiştir.

Ağırlıklı olarak 13. Yüzyıla tarihlenen eyvan tipi türbelerin ilk örneği olarak Ümmühan Hatun Türbesi gösterilmektedir.²⁶²



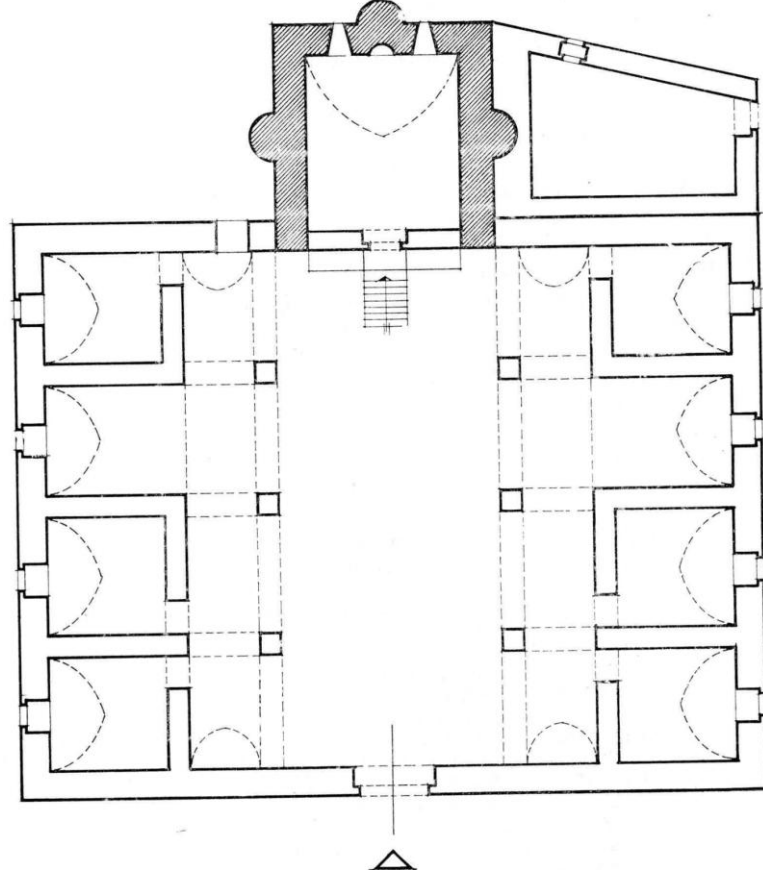
Fotoğraf 3.72. Ümmühan Hatun Türbesi kuzey cepheden görünüş (Mustafa Cambaz'dan)

Seyitgazi - Ümmühan Hatun Türbesi Eskişehir ilinin Seyitgazi ilçesinde yer alan Seyit Battal Gazi Külliyesi içindedir.²⁶³ Kitabesi bulunmayan yapının

²⁶² Sözen, 1969, a.g.k. s.170

²⁶³ H.Önkal, (1996) *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, s.307

tarihlendirilmesi külliye içerisinde yer alan cami üzerinden yapılmakta, banisi Alâeddin Keykubat'ın annesi Ümmühan Hatun olduğu düşünülmektedir.²⁶⁴



Çizim 3.43. Ümmühan Hatun Türbesi planı (Sözen, 1969:171)

Yapı kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturmaktadır. Mumyalık ve mescid katı olmak üzere iki katlı olarak düzenlenen yapının mescid bölümü eyvan biçimindedir. Eyvan aynı zamanda türbeden daha sonra yapıldığı düşünülen medresenin güneyinde yer alan ana eyvanını oluşturur. Türbenin mumyalık ve mescid katı sivri kemer profilli beşik tonozla örtülmüştür. Medrese avlusunda yer alan yedi basamaklı bir merdiven ile türbenin mumyalık katına inilirken, mescid katına ise iki kollu dokuz basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır.²⁶⁵

²⁶⁴ Önkal, a.g.k. s.310 ; M. Sözen, (1969), *Anadolu'da Eyvan Tipi Türbeler*, İstanbul: Anadolu Sanatı Araştırmaları I, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 1969, s.171

²⁶⁵ C.Parla, (2010), *Seyitgazi Külliyesi*, Eskişehir: Eski Yeni yayımları, Eylül sayısı, s.61

Mumyalık katının ortasında, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen biçimli bir seki bulunur. Hemen bu sekinin üzerine yerleştirilmiş bir sanduka yer almaktadır. Türbenin eyvan açıklığı hariç tüm cephelerin ekseninde birer payanda konumlandırılmıştır. Söz konusu planda ekseninde yer alan payandalar yarım daire şeklinde verilmişse de (Çizim 3.43) bunlardan sadece kuzey cephe ekseninde yer alan payanda yarım daire kesitli olacak şekilde düzenlenmiştir. Doğu ve batı cephe ekseninde yer alan payandalar ise yedişer cephelidir. Eyvan açıklığının bulunduğu kuzey cephe hariç diğer cephelerin kat ayırımını oluşturacak şekilde yatay olarak iki bölüme ayıran profilli silmeler cepheleri dolanmaktadır.

Duvarlar moloz taş dolgulu düzgün kesme taş kaplamalıdır.²⁶⁶Dış cephede roma ve Bizans dönemine ait olduğu düşünülen devşirme taşlarda kullanılmıştır.²⁶⁷



Fotoğraf 3.73. *Afyon Herdena Bahar Baba Türbesi*

(<http://sosyodenemeler.blogspot.com/2012/05/herdane-bahar-baba-afyonkarahisar.html>)

Afyon - Herdena Bahar Baba Türbesi Afyon Kütahya karayolu üzerinde Afyon'un Ihsaniye ilçesi bağlı Osmaniye'de bulunur. Yapının bir kısmının 1930

²⁶⁶ Parla, 2010, **a.g.k.**,s.61

²⁶⁷ Sözen, 1969, **a.g.k.** s.171

yılında yıkıldığı bilinmektedir. Kitabesi bulunmayan yapının tarihlendirilmesiyle ilgili olarak Metin Sözen çevredeki diğer eyvan türbelerin benzerliklerine dayanarak XIII. yüzyılın ortası veya üçüncü çeyreği içinde yapılmış olduğunu düşünmektedir.²⁶⁸

Kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan yapının girişi kuzey cephede yer almaktadır. Üst katı tamamen yıkılmış olan türbenin sadece alt katı mumyalık bölümü günümüze gelebilmiştir. Kuzey cephede dikdörtgen şekilli bir kapıdan mumyalık katına giriş yapılmaktadır. Kapının sövelerinde Bizans devşirme malzeme kullanılmıştır.²⁶⁹ Mumyalık bölümünün üstü sivri kemer profilli beşik tonozla örtülmüştür. Bu tonozun Boyalıköy Eyvan tipi türbede olduğu gibi tam ortadan bir kemerle desteklenmesi bakımından dikkat çekmektedir.²⁷⁰

Yapının dış kısmında, iki uzun kenarını oluşturan doğu ve batı cephelerinin eksenlerinde üçgen tabanlı payandalar yer almaktadır. Söz konusu payandaların Boyalıköy’de yer alan eyvan tipi türbede olduğu gibi içerdeki takviye kemerine denk gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Böylelikle payandalar cephede hareketli yüzeyler oluşturmak dışında, türbede açılmayı önlemek adına işlevsel olarak da görev görmektedir. Üçgen tabanlı payandaların Boyalıköy Türbesinde farklı olarak sadece iki cephede kullanılması bakımından farklılık göstermekte, aynı kuruluşu gösteren Gazlıgölakviran Saya Baba Türbesine daha çok benzemektedir.²⁷¹

“Alt kat iç kenar uzunluğu : 5.58m, 7.06m

Alt kat dış kenar uzunluğu : 7.85m, 9.40m

Alt kat dahili alanı : 39.39 metrekare

Alt kat harici alanı : 73.79m

Alt kat harici alanın dahili alana oranı : 1: 2²⁷²”

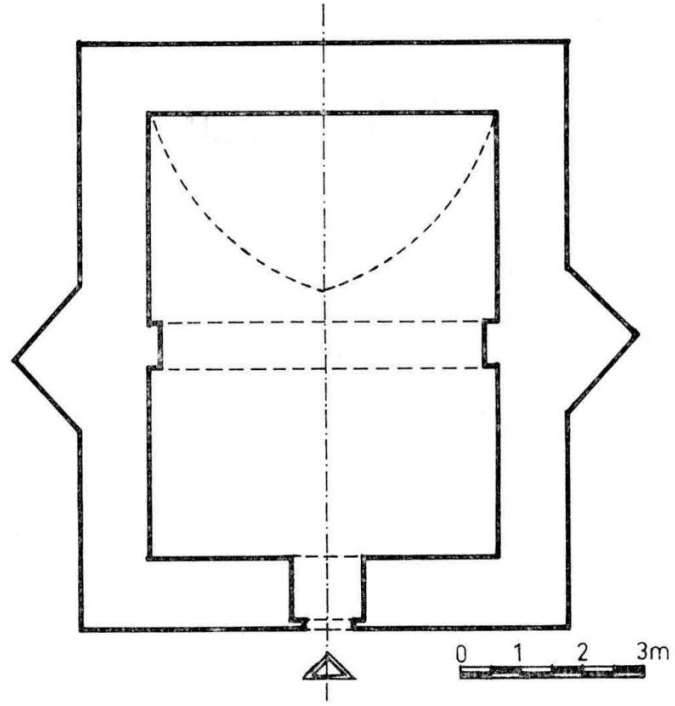
²⁶⁸ Sözen, 1969, **a.g.k.** s.173

²⁶⁹ H.Önkal, (1977), *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, s. 392

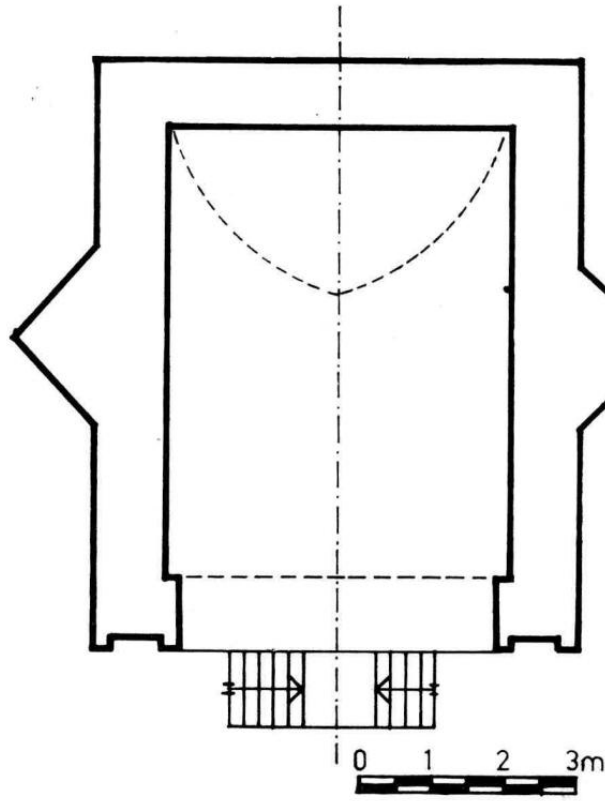
²⁷⁰ Metin Sözen, 1969, **a.g.k.** s.175 ; Önkal, 1977, **a.g.k.** s. 392

²⁷¹ Sözen, 1969, **a.g.k.** s.176

²⁷² Önkal, 1977, **a.g.k.** s. 393



Çizim 3.44. Afyon - Herdena Bahar Baba Türbesi Alt Kat Planı (Sözen, 1969:178)



Çizim 3.45. Afyon - Herdena Savaş Baba Türbesi Üst Kat Planı (Sözen, 1969:178)



Fotoğraf 3.74. Emir Yavtaş Bey Türbesi (<https://mapio.net/images-p/31349475.jpg>)

Akşehir'e bağlı Reis kasabasında yer alan Akşehir - Emir Yavtaş Türbesi kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturmakta, yapının eyvan duvarının içerisinde beyaz sıva üzerine kırmızı yazıyla yazılmış tarihsiz yazıta dayanarak banisinin Yavtaş Bey olabileceği üzerinde durulmaktadır.²⁷³

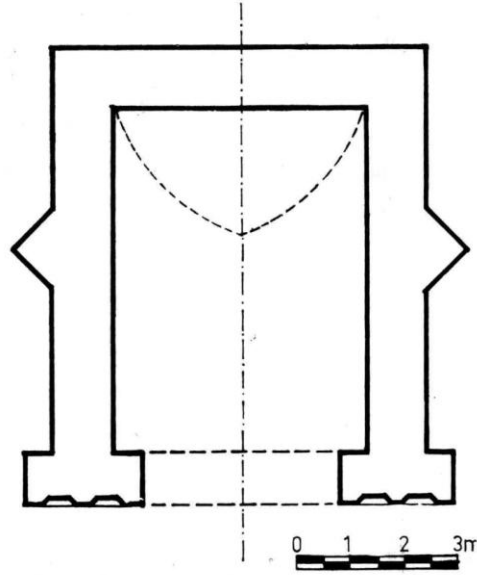
Mumyalık ve mescid katı olmak üzere iki katlı olan türbenin giriş açıklığı kuzey cephede yer almaktadır. Söz konusu cephede iki kollu merdiven ile üst kata çıkılmaktadır. Üst katı sivri kemer profilli beşik tonoz ile örtülmüştür. İç sıvaları dökülen bu katta genellikle tuğla malzeme kullanılmıştır. Madalyon, rumi, baklava gibi bitkisel ve geometrik süslemeler yapı içerisinde çeşitli yerleri süslemektedir.²⁷⁴

Mumyalık katına, kuzey cephenin ortasında yer alan dikdörtgen biçimli bir kapıdan girilmektedir. Mumyalık katını sivri kemer profilli beşik tonozla örtülmüştür. Güney duvarın üst kısmına tuğla malzeme kullanılırken diğer duvarlarda moloz taş

²⁷³ Sözen, 1969, a.g.k. s.178

²⁷⁴ Önkal, 1977, a.g.k. s. 376

malzeme kullanılmıştır. Mumyalık katının doğu ve batı duvarlarında birer mazgal pencere bulunur. Batı duvarına dayandırılmış şekilde sanduka yer almaktadır.



Çizim 3.46. Akşehir – Emir Yavtaş Türbesi Üst Kat Planı (Sözen, 1969:180)

Yapıyı dıştan beden duvarlarını iki metreye kadar taşla örülmüş, köşelerde devşirme blok taş kullanılmış aralarda ise moloz taşla örülmüştür. Yapıyı belli bir düzeyden sonra tamamen tuğla malzeme kullanılmış bu bakımdan Sözen yapıyı Boyalıköy ve Gömeç Hatun türbesine benzetmektedir.²⁷⁵

“Üst kat iç kenar uzunluğu : 4.60m, 7.10m

Üst kat dış kenar uzunluğu : 6.85m, 9.20m

Üst kat dahili alanı : 32.66 m²

Üst kat harici alanı : 63.02 m²

Üst kat harici alanın dahili alana oranı : 1 : 1.9

Alt kat iç kenar uzunluğu: 4.75, 7.30m

Alt kat dahili alanı: 34.67 m²

Üst Kat dahili alanının alt kat dahili oranı : 1: 1”

²⁷⁵ Sözen, 1969, a.g.k. s.180

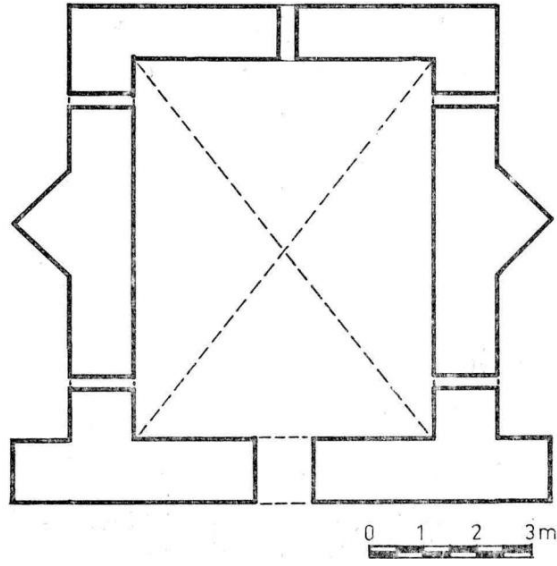


Fotograf 3.75. *Gömeç Hatun Türbesi*

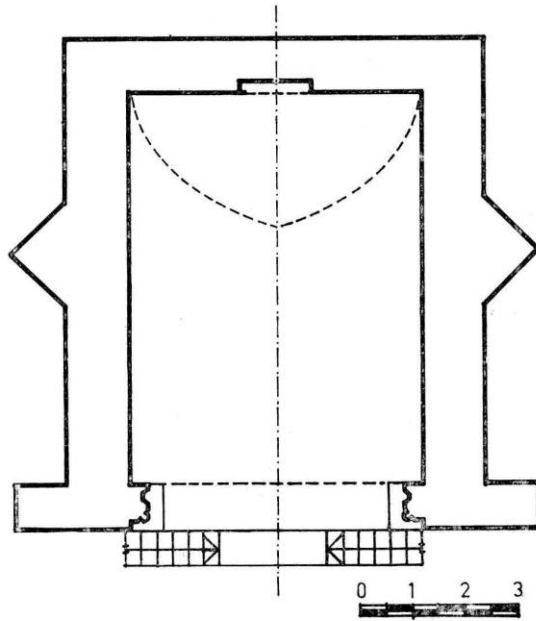
(<http://www.eskiturkiye.net/resimler/gomec-hatun-turbesi-konya-garabed-solakian-fotografi.jpg>)

Gömeç Hatun türbesi, Konya'nın Selçuklu ilçesine bağlı Medrese mahallesinde bulunan Musalla Mezarlığının içinde yer almaktadır. Kitabesi bulunmayan yapının tarihlendirilmesi XIII. yüzyılın sonu XIV. yüzyılın başı olarak düşünülmektedir.²⁷⁶

²⁷⁶ Sözen, 1969, **a.g.k.** s.186



Çizim 3.47. Konya – Gömeç Hatun Türbesi Alt Kat Planı (Sözen, 1969:186)



Çizim 3.48. Konya – Gömeç Hatun Türbesi Üst Kat Planı (Sözen, 1969:186)

Kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan yapı mummyalık ve mescid katı olmak üzere iki katlıdır. Giriş cephesi kuzeyde yer alan yapının üst katını iki kollu merdivenlerle bu cepheden çıkılmaktadır. Üst kat sivri kemer profilli beşik tonoz örtülüdür. Güney duvarına sonradan açıldığı düşünülen mihrap nişi yer almaktadır. Kuzeyde yer alan hafifçe dışarıya taşkın sivri bir kemerle dışarıya açılarak

yapıya anıtsallık kazandırılmıştır. Kemerde yer alan izlere dayanarak çini ile kaplı olduğu düşünülmektedir.

Yapının mummyalık katına kuzey cephede yer alan dikdörtgen biçimli blok taşlardan yapılmış kapı açıklığından giriş yapılır. Çapraz tonozla örtülü bu mummyalık katını doğu ve batı duvarlarında ikişer güney duvarında ise bir mazgal pencere olmak üzere toplam beş mazgal pencere ile içerinin aydınlatılması ve havalandırılması sağlanmıştır. İçerisinde sanduka bulunmayan mummyalık katının alt kısmı düzgün kesme taş kullanılmıştır.

Eyvan açıklığının yer aldığı kuzey cephede mescid katının zemin seviyesinden yaklaşık 1.50 metre yükseklikte başlayan düzgün örgülü tuğla malzeme üç yönden ters u biçiminde cepheyi dolanmaktadır. Yapının eyvan açıklığının yer aldığı kuzey cephe hariç diğer cephelerinde ise üstten üç yönden dönen tuğladan yapılmış dendanlar yapıya kale görünümü vermektedir. Yapının uzun kenarlarını oluşturan doğu ve batı cephelerinin ekseninde üçgen tabanlı payandalar bulunmaktadır.

Yapıda kullanılan malzemelerden dolayı Eyvan Tipi Türbelerin en anıtsal örneği olarak değerlendirilmektedir.

“Üst kat iç kenar uzunluğu : 7.25m, 5.45m

Üst kat dış kenar uzunluğu : 9.20m, 7.90m

Üst kat dahili alanı : 39.51 m²

Üst kat harici alanı : 72.68 m²

Üst kat harici alanın dahili alana oranı : 1 : 1.89

Alt kat iç kenar uzunluğu: 6.80 , 5.83m

Alt kat dahili alanı: 39.64 m²

Alt Kat dahili alanının üst kat dahili oranı : 1: 1”

Afyon Boyalıköy Eyvan Tipi Türbe ile bağlantı kurulan eyvan tipi türbelerin kuzey güney doğrultusunda yöneliş gösteren dikdörtgen bir alana oturduğu, eyvan açıklığın ve giriş cephesinin kuzey yönünde düzenlendiği görülmüştür. Boyalıköy’de yer alan eyvan tipi türbe ise diğer tüm eyvan tipi türbelerden farklılaşarak doğu batı

doğrultusunda yöneliş gösteren dikdörtgen bir alana oturmaktadır. Giriş cephesi ve eyvan açıklığı ise batı yönünde yer almasıyla farklılık göstermektedir. hankahın doğusuna konumlandırılmasının bilinçli olarak tercih edildiğini göstermektedir. Eyvan Türbe'nin eyvanı kemerlerinin tam olarak hankahın doğusuna bakacak biçimde konumlandırılmasının bilinçli bir tercih olduğu ileri sürülebilir. Eyvan tipi türbenin bu konumlanması ile hankah yapısında kullanılan tuğla, taş ve ahşap hatıl gibi farklı malzeme ve teknikte görülen ortak benzerlikler her iki yapının da aynı yıl içerisinde inşa edildiğine işaret etmektedir.

Eyvan tipi türbeler mumyalık ve mescid katı olmak üzere iki katlı olarak düzenlenmiş genellikle Boyalıköy'de de görüleceği gibi mescid katına mumyalık giriş kapısının her iki yanına alınmış çift kollu merdiven düzenlemesiyle çıkış sağlanmıştır. Bazı yapılarda eyvan açıklığının bulunduğu cephe hariç diğer cephe duvarlarında üçgen tabanlı payandalar bulunur. Yapıya simetri ve hareketlilik kazandıran üç cephe ekseninde payanda kullanımı Boyalıköy Hankahı'na bağlı eyvan tipli türbe ile Seyitgazi ilçesindeki Seyit Battal Gazi Külliyesi içinde bulunan Ümmühan Hatun Türbesi'nde görülürken, diğer eyvan tipi türbelerde üçlü payanda kullanıma rastlanılmaması her iki yapının aynı tarihlerde aynı bölgede inşa edilmiş oluşlarıyla izah edilebilir. Diğer eyvan tipi türbelerde genellikle iki uzun kenara karşılıklı gelecek şekilde ikili payanda kullanımı gözlemlenmektedir. Ayrıca mescid katı dediğimiz üst katın tam ortasında yer alan destek kemerine; güney ve kuzey cephe ekseninde yer alan bu payandaların denk gelecek şekilde konumlandırılması payandaların yapıyı hareketlendirilmesinin dışında işlevsel olarak da kullanıldığını göstermektedir. Boyalıköy'deki türbenin mescid katında gözükten bu destek kemerin bir benzeri ise yine Afyon da yer alan Herdena Baba Bahar Türbesi'nin mumyalık katında görülmektedir.

Kesme ve moloz taşın ağırlık olarak kullanıldığı Boyalıköy'deki eyvan tipi türbede tuğla malzemenin de kullanılmış oluşu ve dış cepheyi dolaşan tuğla taş almaşıklığının yapıya hareketlilik sağladığı görülür. Tuğla malzemenin kullanımı bakımından türbe Akşehir Yavtaş Bey ve Konya Gömeç Hatun Türbeleriyle benzerlik göstermektedir.

Gerek boyut olarak daha anıtsal olması gerekse çini malzeme ve süsleme detayları bakımından eyvan tipli Konya Gömeç Hatun Eyvan Türbesi bu tür türbeler

içerisinde önemli bir yerde duruyorsa da Boyalıköy deki eyvan türbenin de özellikleri bakımından farklı bir öneme sahip olduğunu açıklar. Yapının diğer yapılardan farklı olarak doğu batı doğrultusunda konumlanması, giriş cephesinin diğer cephelere göre yüksek tutularak yapıya bir anıtsallık kazandırılması, üçgen tabanlı payandaların üç cephede de uygulanması, tuğla örgülü şeritler ile yapıya hareketlilik kazandırılması, mescid katında destek kemerinin bulunması gibi özellikleri türbenin bu yapı grubunun iyi örneklerinin başında geldiğini gösterir.

Boyalıköy Kureyş Baba Türbenin Plan ve Mekan Bakımından Benzerlik Gösteren Yapılarla Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi

Anadolu Selçuklu Dönemine tarihlenen ve sayıları yüzleri aşan kümbetlerle ilgili çalışmalarda genellikle kümbetler gövdeleri dikkate alınarak tipolojik sınıflandırmalar altında incelenmiştir. Sadece Önkal'ın çalışmasında Kureyş Baba Kümbeti'nin de dahil olduğu sekizgen prizma gövdeli 43 yapı ele alınmıştır.²⁷⁷ Yüzlerce örneğiyle çalışma konusu olan kümbetlerle ilgili araştırmamızda Kureyş Baba Kümbeti'yle benzerlik kurduğumuz Selime Sultan Kümbeti'yle ilgili hazırlanmış makale nasıl bir yol izlememiz gerektiği konusunda bize yardımcı olmuştur. Aynur Durukan çalışmasında türbe mimarisiyle ilgili yapılan çalışmalarda gövde biçimine göre bir sınıflandırmanın yapıldığını, kaide kısımlarının ise dikkate alınmadığına dikkat çekmiştir.²⁷⁸ Aynur Durukan'ın yaptığı yorum dikkate alınarak mummyalık katları Boyalıköy Kureyş Baba Kümbeti'nin haç biçimli mummyalık katıyla benzerlik gösteren yapılar şunlardır:

- 1)Kayseri Melik Gazi Kümbeti (12. yy. son çeyreği) mescid katı kare, mummyalık katı haç planlı.
- 2)Kayseri Yarım Kümbet (1219) mescid katı onikigen, mummyalık katı haç planlı.
- 3)Afyon Kureyş Baba Kümbeti (13. yy. ilk çeyreği) mescid katı sekizgen mummyalık katı haç planlı.
- 4)Niğde Selime Sultan Kümbeti (13. yy. ilk yarısı) mescid sekizgen mummyalık katı haç planlı.

²⁷⁷ Önkal, 1977, a.g.k.

²⁷⁸ Durukan, 1980, a.g.k. s.399

- 5)Konya Ulaş Baba Kümbeti (13. yy. 2. yarısı) mescid katı sekizgen, mumyalık katı haç planlı .
- 6)Erzincan Togay Hatun Kümbeti (14. yy. ilk çeyrek) mescid katı daire mumyalık katı haç planlı.
- 7)Konya Kalender Baba Kümbeti (14. yy. ilk çeyrek) mescid katı sekizgen mumyalık katı haç planlı.
- 8)Erzurum Hatuniye Kümbeti (14. yy. ilk çeyrek) mescid katı onikigen, mumyalık katı haç planlı.
- 9)Sivas Şeyh Hasan Bey Kümbeti (1347) mescid katı haç, mumyalık katı haç planlı.²⁷⁹
- 10)Konya Kesikbaş Kümbeti (13.yüzyılın ikinci yarısı) mescid katı sekizgen, mumyalık katı haç planlı.²⁸⁰
- 11) Konya I. İzzeddin Keykavus Kümbeti (1219) mescid katı içte onikigen dışta sekizgen, mumyalık katı haç planlı.²⁸¹
- 12) Afyon Çay Eber Köyü Esirüddin Ebheri Kümbeti²⁸²(13.yüzyıl son çeyreği) mescid katı sekizgen, mumyalık katı haç planlı.

Bu kümbetler içerisinde Boyalıköy Kureyş Baba Kümbeti gibi mumyalık katı haç, mescid katı sekizgen tabanlı olmak üzere iki katlı olan yapılar ise karşılaştırmalı olarak değerlendirilmeye alınmıştır.

Konya Kalender Baba Kümbeti Ankara yolu çıkışında Kalenderderhane Mahallesinde Kesikbaş Türbesi'ne yaklaşık 300 metre uzaklıkta yer almaktadır.

Günümüze ulaşabilmiş yapıya ait herhangi bir kitabe ya da vakfiye bulunmamaktadır. Ancak Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde, Turgut oğlu Pir Hüseyin Bey tarafından tutulmuş 1429 tarihli vakfiyeye göre iki farklı yorumda bulunularak Kümbet'le ilgili tarihlendirilmeye gidilmiştir. Önkal vakfiyede geçen bir yapının

²⁷⁹ B. Öztürk, (2008), *14.yüzyıl Anadolu Kümbetlerinde Kripta Problemi*, Yükek lisans tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, s.196 ; ayrıca bu bölümün oluşmasında büyük ölçüde söz konusu tezden yararlanılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda bu tipte üç yapı daha keşfedilerek listeye güncellenerek eklenmiştir.

²⁸⁰ Önkal, 1977, **a.g.k.** s.179

²⁸¹ Tuncer, 1986, **a.g.k.** s. 186

²⁸² O Tuncer, 1986, **a.g.k.** s.53 ; H.R. Ünal,1982, **a.g.k.** s.196, Tuncer, 1986, **a.g.k.** s. 51

Kalender Baba Kümbeti olabileceğinin üzerinde durmuş ve bu vakfiyeye göre banisi Niksarlı Ebu Bekr-i Cevlaki'den yola çıkarak yapıyı 1284-1285 yıllarına tarihlendirmiştir.²⁸³ Tuncer ise Niksarlı'nın nerede ne zaman nasıl öldüğünün bilinmediğini söyleyerek kümbetde gözlemediği ilhanlı etkilerinden yola çıkarak yapıyı 14. yüzyıla tarihlendirmiştir.²⁸⁴



Fotoğraf 3.76. Kalender Baba Kümbeti

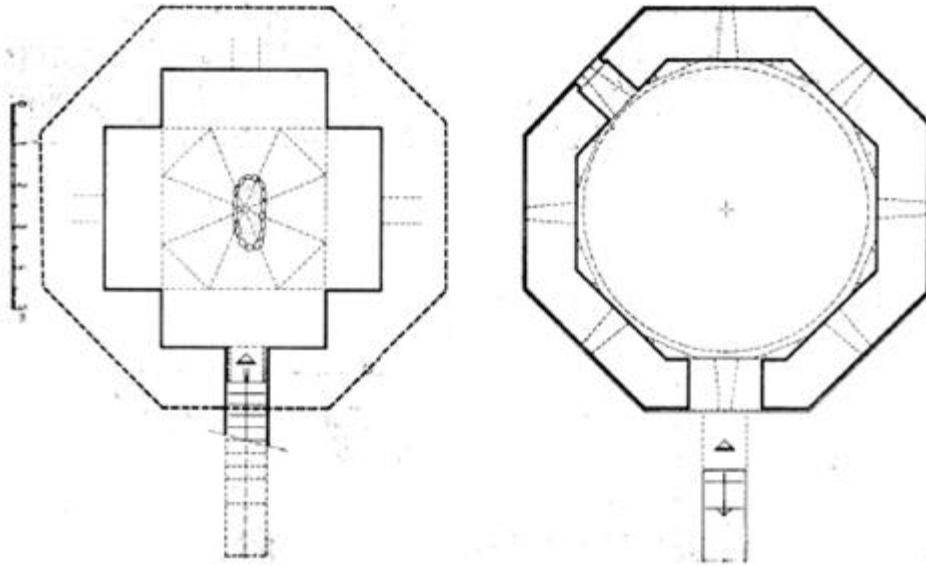
(https://www.ikolsoftware.com/public/resized/high/image_data/original/570572df50d16d10a291454551d3e9b155b7ce4c/590b8865a1977.jpg)

Mumyalık ve mescid katına sahip iki katlı kümbetin sekizgen prizma biçimli gövdesi içten kubbe dıştan piramidal külahla örtülmüştür. 1980 öncesi incelemelerde

²⁸³ Önkal, 1977, **a.g.k.** s. 195

²⁸⁴ O. C. Tuncer, (1991), *Anadolu Kümbetleri; Beylikler ve Osmanlı Dönemi-3*, Ankara: Adalet matbaacılık, s. 91

görülme ve kullanılan malzeme farkından da anlaşılacağı üzere daha sonrasında yapılan onarımlar sonucunda; kümbetin doğu cephesinde yer alan kapı açıklığına gövdeden dışarıya taşkın üç cephede yayılan anıtsal bir giriş düzenlemesi eklenmiştir. Orijinalinde sekiz cephede de yer aldığını bildiğimiz sekiz mazgal pencere açıklığından üçü bu düzenleme sonucunda kapatılmıştır. Diğer beş pencere açıklığı ise sivri kemerli sağır nişler içerisine alınarak yapıya hareketlilik kazandırılmıştır. Kümbetin doğu cephesinde yer alan altlı üstlü bir düzenlemeyle mummyalık ve mescid mekanlarına giriş sağlamaktadır. Mummyalık girişinin her iki yanında yer alan çift kollu bir merdiven düzenlemesiyle mescid katının sivri kemerli mukarnas kavsaralı giriş kapısına çıkılır.



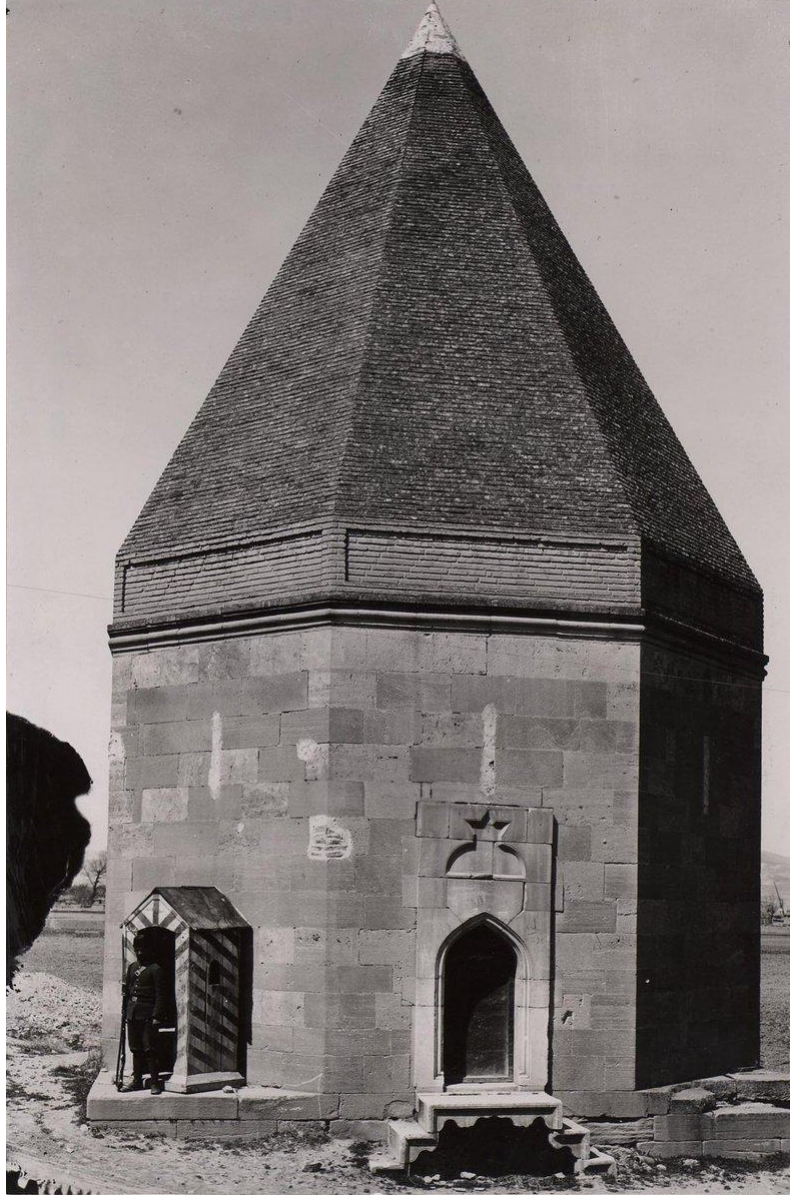
Çizim 3.48. Konya Kalender Baba Kümbeti Üst ve Alt Kat planları(Tuncer, 1986)

İki katlı olan kümbetin mummyalık katı haç planlı içten ve dıştan sekizgen gövdeli mescid katı ise içten kubbe dıştan piramidal külahla örtülüdür.

Mummyalık katına doğu cephede yer alan dikdörtgen biçimli kapı açıklığından geçilir. Kuzey, güney ve batı duvarlarında var olduğu bilinen pencereler daha sonrasında kapanmıştır. Hac şeklinde düzenlenen mummyalık katının orta bölümü ise sekizgen basık piramit şeklin kubbemsi bir örtüye sahiptir. Mescid katının gövdesi dışa uyarak içeride de sekiz köşeli ve kubbe örtülüdür.

Yapıda kesme taş ve tuğla malzeme kullanılmıştır. Yapı içte kubbeye kadar kesme taş, kubbe de ise tuğla malzeme kullanılmıştır. Dışta ise sekizgen prizma

biçimli gövde ve külahta tuğla malzeme tercih edilmiştir. Külah eteğine gövdeyi bir taş silme dolanmaktadır. Sonradan düzenlenen giriş bölümünde ise kesme taş kullanılmıştır.



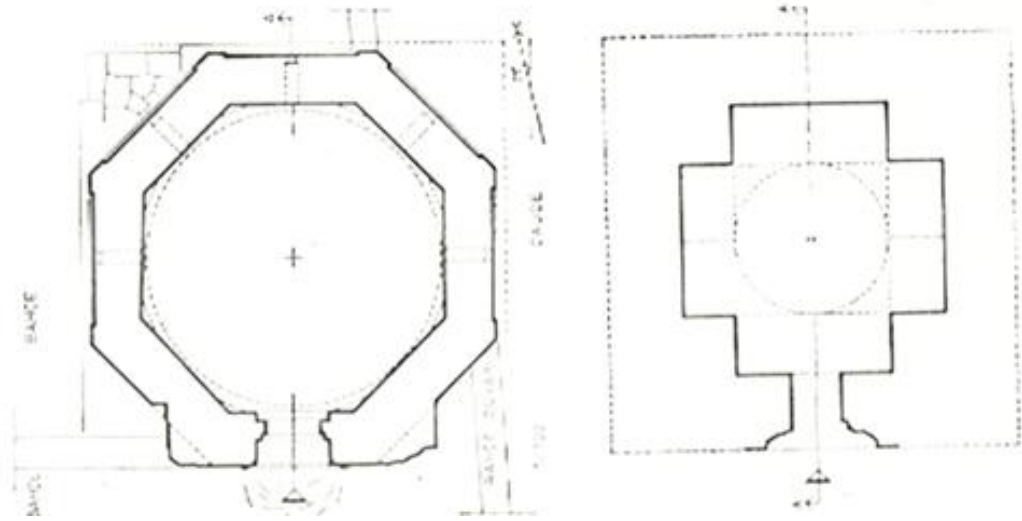
Fotoğraf 3.77. Ulaş Baba Kümbeti (<https://twitter.com/oart7218>)

Konya Ulaş Baba Kümbeti Ankara yolu çıkışında Kalenderhane Mahallesi'nde, Kalender Türbesi'nin ilerisinde yer almaktadır.

Günümüze ulaşabilmiş yapıya ait herhangi bir kitabe ya da vakfiye bulunmamaktadır. Ancak 1722 tarihli vakıf kayıtlarında yapının adı geçtiği ve 1500 tarihli sayım defterinde Ulaş Baba'dan, zaviyeden ve bir de kalenderhaneden söz edilmektedir. Bugün yapının çevresinde bu yapıların izine rastlanmazken yapı diğer yapı

örnekleriyle yapılan karşılaştırmalar sonucunda 13. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir.²⁸⁵ 1722 yılına ait olan söz konusu vakıf kayıtlarına göre yapının banisi olarak Ulaş Baba olduğu kabul edilmektedir.

Mumyalık ve mescid katı olmak üzere iki katlı olan kümbetin mumyalık katı günümüzde zemin kotunun aşağısında toprak altında kalmıştır. Kümbet kare tabanlı bir kaidenin üzerinde yükselen, sekizgen prizma biçimli, içten kubbe dıştan piramidal külahlı örtülü bir gövdeye sahiptir. Orijinalinde kümbetin doğu cephesinde yer alan altı üstlü birer kapıyla mumyalık ve mescid mekanlarına girilmektedir. Günümüzde mumyalık katı toprak altında kaldığı için zemin seviyesinde mescid mekanının sivri kemer biçimli kapısı yer almaktadır. Kapı kemerinin hemen üzerinde nar biçimi verilmiş bir mermer kütle yer almaktadır. Cephelerin üst bölümlerinde uzun ince dikdörtgen biçimli birer mazgal pencere yer almaktadır. Ayrıca kuzey güney ve batı cephelerin alt bölümlerinde mazgal pencerelere tezat oluşturacak şekilde daha büyük dikdörtgen şeklinde birer pencere bulunur. Sekizgen gövdede düzgün kesme taş külahlı kısmında ise tuğla örgülüdür.



Çizim 3.49. Konya Ulaş Baba Kümbeti Üst ve Alt Kat planları (Tuncer, 1986)

Kümbet mescid ve mumyalık olmak üzere iki katlıdır. Toprak altında kalan mumyalık katı haç planlı, sekizgen tabanlı mescid katı ise içte kubbe dışta piramidal külahlı örtülüdür. Sekizgen prizma biçimli gövdenin duvarları içte moloz taş örülüdür. Kubbeye geçişte sekiz köşede yüzleri istiridye kabuğu şeklinde oyulmuş taşlar

²⁸⁵ Önkal,1977, a.g.k. s.195 ; O. C. Tuncer, (1986) *Anadolu Kümbetleri; Beylikler ve Osmanlı Dönemi-I*, Ankara: Güven matbaası, s. 195

vardır.²⁸⁶ Kubbe ve kubbe geçište tuğla malzeme kullanılmıştır. Dış cepheden algılanan pencere kuruluşu içte de aynıdır.

Yapıda kesme taş, moloz taş, tuğla ve mermer malzeme kullanılmıştır. Gövdede dışta kesme taş, içte moloz taş, iç ve dış örtüde tuğla malzeme, portal de ise mermer kullanılmıştır.



Fotoğraf 3.78. *Selime Sultan Türbesi (Anonim)*

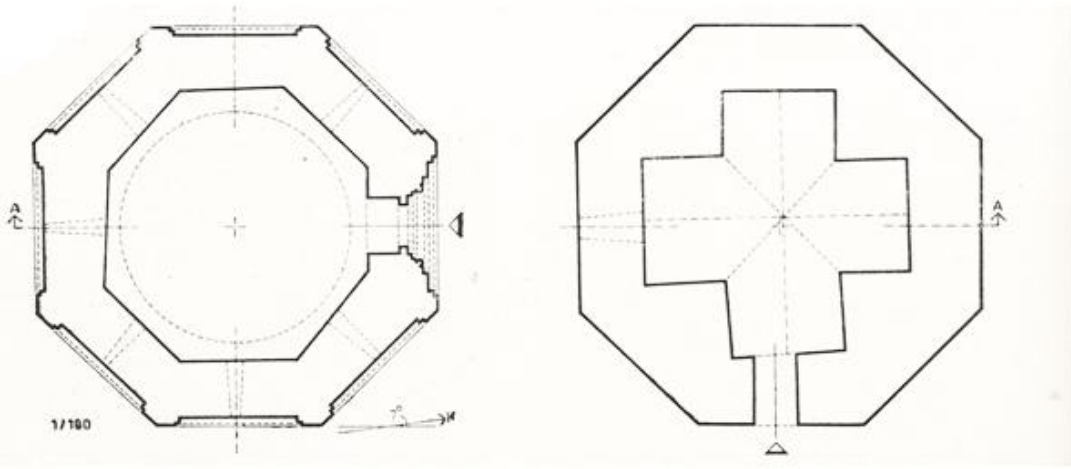
Selime Sultan Kümbeti Aksaray'ın Güzelyurt ilçesine bağlı Selime köyünde kuzeye doğru yükselen yamaç bir arazi üzerinde yer almaktadır.

Günümüze ulaşabilmiş yapıya ait herhangi bir kitabe ya da vakfiye bulunmamaktadır. Ancak Tuncer, II. İzzeddin Keykavus Dönemi'nde taşınmaz bir malının satışına ait bir belgede yerin adı Selime olarak geçtiğini belirtmekte, diğer

²⁸⁶Tuncer, 1986, **a.g.k.** s.192

Selçuklu türbeleriyle karşılaştırarak yapıyı 13. Yüzyılın ilk yarısına²⁸⁷, Önkal ise 13. Yüzyılın il çeyreğinin sonlarına yerleştirmektedir.

Mumyalık ve mescid katına sahip iki katlı kümbet sekizgen tabanlı bir kaidenin üzerinde yükselen, sekizgen prizma biçimli, içten kubbe dıştan piramidal külâhla örtülü bir gövdeye sahiptir. Kümbetin mescid katına kuzey cephesinde yer alan zeminden üç basamaklı bir merdivenle çıkılan bir kapıyla girilir. Sivri kemerli kapı yine sivri kemerli daha yüksek tutulmuş olan sağır bir niş içerisinde yer almaktadır. Nişin köşelerinde yer alan başlıksız sütünceler üst bordüre kadar yükselmektedir. Sağır tutulan niş alınlığı kesme taş kaplamadır. Ters U biçiminde dikdörtgen bir çerçeve nişi içine almaktadır. Dikdörtgenin köşelerinde tuğladan yapılmış geometrik bordürler yer alır. Diğer cepheler ise sivri kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir. Nişler kesme taş kaplama olup sağır tutulmuştur. Nişleri çevreleyen cephe yüzleri ise tuğla örgülüdür. Kuzey ve batı yönleri hariç diğer altı cephede dikdörtgen biçimli birer mazgal pencere bulunmaktadır.



Çizim 3.50. Aksaray Selime Sultan Kümbeti Üst ve Alt Kat planları (Tuncer, 1986)

Kümbet, mescid ve mumyalık katı olmak üzere iki katlıdır. Mumyalık katı haç planlı, sekizgen prizma biçimli gövdeye sahip mescid katı içten kubbe dıştan piramidal külâh örtülüdür.

Mumyalık katına doğu cephede yer alan dikdörtgen biçimli bir kapı açıklığıyla geçiş yapılır. Haç planlı mumyalık katı ortada çapraz tonoz kollar da ise beşik tonoz

²⁸⁷ Tuncer, 1986, a.g.k. s.215 ; Önkal,1977, a.g.k. s.119

örtülüdür. İç mekan da moloz taş kullanılmış olup güney duvarında yer alan dikdörtgen biçimli bir mazgal pencereyle içerisi aydınlatılmaktadır. Mescid katı ise sekizgen tabanlı kubbe örtülüdür. Önkal bu mekan da tahrip olmuş altı adet sandukanın yer aldığını belirtirken²⁸⁸, Tuncer bu sandukalardan söz etmemektedir.²⁸⁹ İç mekan altı mazgal pencere ile aydınlatılmaktadır.

Yapıda kesme taş, moloz taş ve tuğla malzeme kullanılmıştır. Mescid ve mumyalık katında içte moloz taş kullanılmıştır. Cephelerde yer alan nişler içerisinde kesme taş, nişleri çerçeveleyen yüzeylerde tuğla malzeme tercih edilmiştir. Mescid katının örtüsü hem içte hem de dışta tuğla örgülüdür. Ayrıca Önkal'ın bahsettiği altı sanduka da tuğladandır.



Fotoğraf 3.79. Afyon Çay Eber Köyü Esirüddin Ebheri Kumbeti

(<https://www.kulturportali.gov.tr/repoKulturPortali/large/16072014/d074c8d7-76fb-4fb7-8348-c4b4ac1c8922.JPG>)

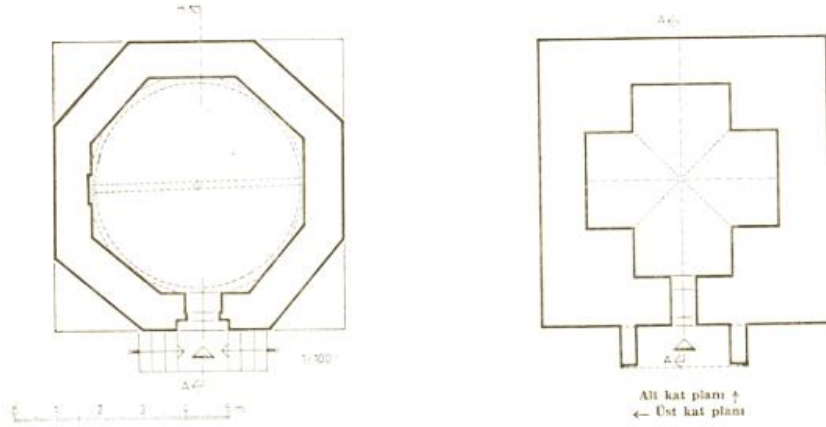
Afyon Çay Eber Köyü Esirüddin Ebheri Kumbeti Afyon Çay ilçesine bağlı Eber köyünde çevresi mezarlarla kaplı bir tarla içerisinde yer almaktadır.

²⁸⁸ , Önkal, 1977, **a.g.k.** s.115

²⁸⁹ Tuncer, 1986, **a.g.k.** s. 215

Yapıya tarihlendirebileceğimiz varsa bile günümüze ulaşabilmiş yapıya ait herhangi bir kitabe ya da vakfiye bulunmamaktadır. Bir rivayete dayanılarak yapının Esirüdin Ebheri adına yapıldığının kabul eden Önkal yapıyı Ebheri'nin ölüm yılı olan 1265 – 1265²⁹⁰ yıllarına, Tuncer ise 14. Yüzyılın ilk çeyreğine 1310 yıllarına tarihlendirmektedir.²⁹¹ Kitabesi bulunmayan yapıyı Ünal malzeme ve plan özellikleri bakımından 13. yüzyılın başlarına tarihlendirmektedir.²⁹²

Mumyalık ve mescid katına sahip iki katlı kümbet sekizgen prizma biçimli, içten kubbe dıştan piramidal külahla örtülü bir gövdeye sahiptir. Oturmalık kısmının toprak seviyesinin yükselmesiyle toprak altında kaldığı düşünülür.²⁹³ Kümbetin doğu cephesinde yer alan dikdörtgen şeklindeki bir kapı açıklığından mescid mekanına girilir. Sivri kemerli bir niş içerisine alınan kapının söve ve lentosunda devşirme malzeme kullanılmıştır. Niş köşelerinde devşirme olduğu anlaşılan sütünceler yer almaktadır. Zeminden 1.50 metre yüksekliğe kadar içerisinde devşirme taşlarında bulunduğu düzensiz moloz taşlarla örgülüdür. Cephe duvarların üst kısmı ise tuğla örgülüdür. Girişin yer aldığı doğu cephesi dışında kalan diğer cepheler sağır tutulmuştur.



Çizim 3.51. Afyon Çay Esirüdin Ebheri Kümbeti Üst ve Alt Kat planları (Tuncer, 1986)

İki katlı kümbetin mumyalık katı çapraz tonoz örtülü haç planlı, mescid katı ise içten kubbe dıştan piramidal külahla örtülüdür.

²⁹⁰ Önkal, 1977, a.g.k. s.152

²⁹¹ Tuncer, 1986, a.g.k. s. 53

²⁹² H.R. Ünal, (1982). "Eber Kümbeti ve Sarı Lala Türbesi (Afyon)", Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Dergisi, (3), s.196

²⁹³ Tuncer, 1986, a.g.k. s. 51

Göçük durumunda olan mummyalık katına²⁹⁴ mescid kapısının altından sürünerek giriş yapılabilmektedir.²⁹⁵ Haç planlı mummyalık katı, moloz taş örgülüdür. Hiçbir aydınlatma açıklığı olmamakla beraber içerisi toprak ve moloz doludur. Sekizgen bir tabanlı mescid katı dışta olduğu gibi içte de tuğla örgülü duvarlara sahiptir. Mekanın duvar köşelerinde bulunan üçgenler ile tuğla örgülü kubbeye geçiş yapılmaktadır. Güney duvarda sivri kemerli mihrap nişi bulunmaktadır.

Yapıda kesme taş, moloz taş, tuğla, mermer malzeme kullanılmıştır. Kesme taş devşirme malzeme olarak yapının dışında moloz taşlarla birlikte kullanılmıştır. Moloz taş hem içte mummyalık kısmında hem dışta zemin seviyesinden 1.50 metre yüksekliğe kadar alt kısımlarda tercih edilmiştir. Yapının gövdesi örtü kısmında hem içte hem dışta tuğla malzeme kullanılmıştır. Mescid kapısının söve ve lentosunda, niş sütüncelerinde mermer kullanılmıştır.

Konya Kesikbaş Kümbeti Ankara yolu çıkışında Kalenderderhane Mahallesinde Kalender Baba Kümbeti'ne yaklaşık 300 metre uzaklıkta yer almaktadır.

günümüze ulaşabilmiş yapıya ait herhangi bir kitabe ya da vakfiye bulunmamaktadır. Önkal yaptığı karşılaştırmalar sonucunda yapıyı 13.yüzyılın ikinci yarısına yerleştirmektedir.²⁹⁶

Mummyalık ve mescid katına sahip iki katlı kümbetin sekizgen prizma biçimli gövdesi piramidal külahla örtülmüştür. Kümbetin güney cephesinde yer alan altı üstlü birer kapıyla mummyalık ve mescid mekanlarına girilir. Önkal'a göre yapının orijinalinde mummyalık kapısının her iki yanından başlayan iki kollu bir merdiven ile mescid katına çıkılır.²⁹⁷ Mescid katının sivri kemerli kapısı dört sıra mukarnaslı bir niş içerisinde yer almaktadır. Nişin köşelerinde kaidesi ve başlıkları olan sütünceler bulunur. Kuzey cephe ve bu cephenin her ikişer yanında yer alan cephe duvarlarında toplam beş adet mazgal pencere bulunur. Mazgal pencerelerin bulunduğu cephe yüzlerinde sivri kemerli sağır nişler yer almaktadır. Bu mazgal pencereler niş kemelerin hemen altında konumlandırılmıştır. Külah eteğinde yaklaşık bir metre genişliğinde bir şerit dolanmaktadır. İki katlı olan kümbetin mummyalık katı haç planlı

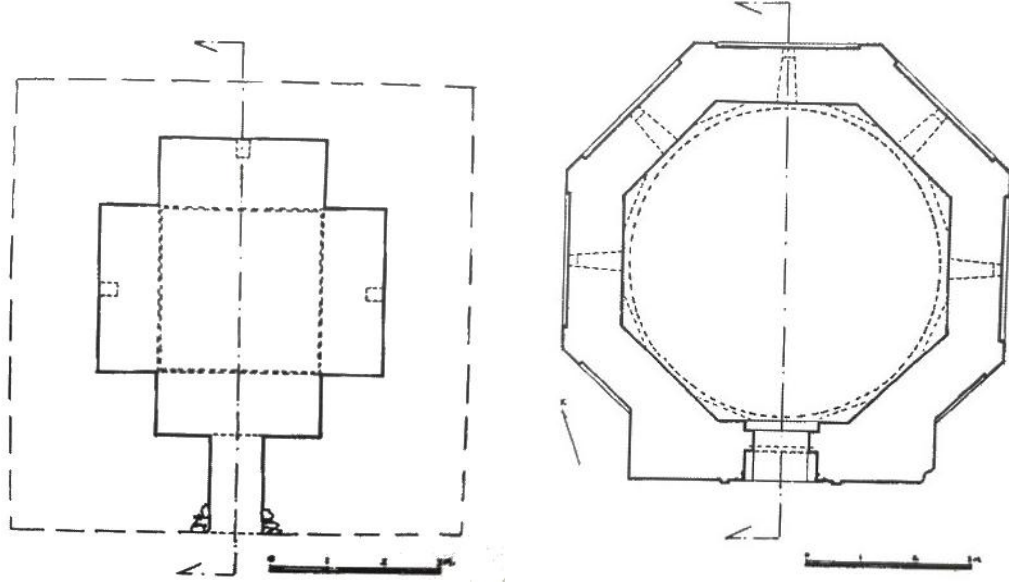
²⁹⁴ H.R. Ünal, 1982, **a.g.k.** s.185

²⁹⁵ Tuncer, 1986, **a.g.k.** , s. 52

²⁹⁶ Önkal, 1977, **a.g.k.** s.179

²⁹⁷ Önkal, 1977, **a.g.k.** s.179

mescid katı içte ve dışta sekizgen tabanlı gövdeye sahip içten kubbe dıştan pramidal külâh örtülüdür.



Çizim 3.52. Konya Kesikbaş Kümbeti mumyalık ve mescid kat planları (Tuncer, 1986)

Mescid kat girişinin altında yer alan yuvarlak kemerli bir geçit ile mumyalık katına inilir.²⁹⁸ Beşik tonozla örtülü dört kolun oluşturduğu hac planının ortada yer alan kare tabanlı birim pandantiflere oturan kubbemsi tonozla örtülmüştür. Doğu batı ve kuzey yönlerinde yer alan pencere açıklıkları daha sonradan kapatılmıştır. Mescid katının gövdesi dışa uyarak içeride de sekiz köşelidir. Duvarlar taş ve tuğla alışımıyla örülmüştür. Mekanın duvarlarının üst bölümlerindeki köşelerinde yer alan trompucuklarla tuğla örgülü kubbeye geçiş yapılır. Beş mazgal pencere ile içerisi aydınlatılmaktadır.

Yapıda taş ve tuğla malzeme kullanılmıştır. Alt katta tamamen taş malzeme kullanırken üst katta taş ve tuğla malzeme birlikte kullanılmıştır.

İzzeddin Keykavüs Kümbeti Konya Alaeddin Cami'sinin avlusunda, II. Kılıç Arslan Türbesinin yanında yer almaktadır.

²⁹⁸ Önkal, 1977, a.g.k. s.180



Fotoğraf 3.80. Konya I. İzzeddin Keykavus Kümbeti

(https://www.ikolsoftware.com/public/resized/high/image_data/original/570572df50d16d10a291454551d3e9b155b7ce4c/590498c78d502.jpg)

Yarım kalan kümbetin üzerinde herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak Konya Alaeddin Cami'sinin duvarında yer alan kümbet ile alakalı kitabenin Türkçesi şu şekildedir:²⁹⁹

“Bu mescid ve temiz türbenin yapılmasını, sultanların galibi, din ve dünyanın azizi, sevgilisi, fetih babası Kılıç Arslan oğlu şehit Keyhüsrev oğlu, Müminlerin beyinin yardımcısı olan Keykavus, mütevellesi ve Atabeyi Ayaz'a 616 senesinde emretti”

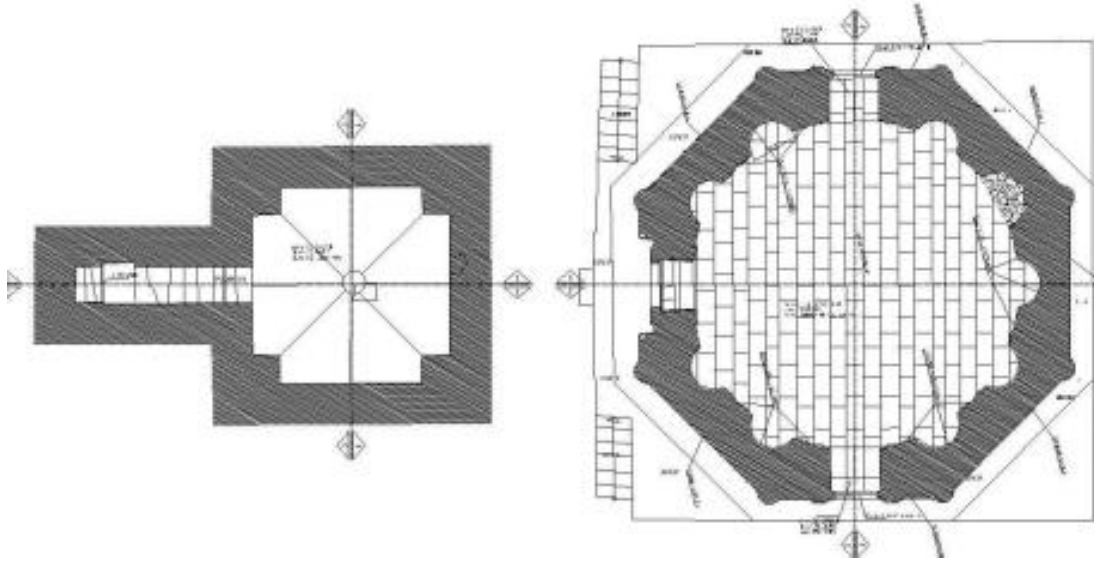
Söz konusu kitabeyle göre Kümbetin banisi I. İzzeddin Keykavus mimarı ise Atabey Ayaz olduğu kabul edilmiştir.³⁰⁰

Mumyalık ve mescid katına sahip iki katlı kümbet kareye yakın bir kaidenin üzerinde yükselen, sekizgen prizma biçimli, içten onikigen tabanlı gövdeye sahiptir. Yarım kalan kümbet sonradan külah şeklinde levhalarla örtülerek korumaya alınmıştır. Kümbetin mescid katına kuzey cephesinde yer alan çift yönlü dokuz basamaklı merdivenle çıkılır. Yüksek tutulmuş sivri kemerli kapının lentosunda bitkisel motifler yer almaktadır. Kapının her iki yanında yivli sütünceler yer almaktadır. Sütüncelerin üzerinden dilimli portal kemeri yükselmektedir. Geometrik

²⁹⁹ Önkal, 1996, **a.g.k.** s.73; Tuncer, 1986, **a.g.k.** s. 186

³⁰⁰ Önkal, 1996, **a.g.k.** s.73

friz kuşağı kemeri bordur şeklinde takip etmektedir. Portal alınlığında üç dilimli kemer biçimli kitabelik bulunmaktadır. Ancak kitabelikte herhangi bir yazı yer almaz. Doğu ve batı cephelerinde dikdörtgen biçimli düşey hatta düzenlenmiş birer pencere yer alır. Sekiz kenarlı gövde mermer kaplıdır ve her cephenin köşeleri silme şeklinde belirgin hale getirilmiştir.



Çizim 3.53. *İzzettin Keykavus Kumbedi planı (Tanrıverdi, 2018: 103)*

Kümbet, mescid ve mumyalık katı olmak üzere iki katlıdır. Mumyalık katı çapraz tonoz örtülü haç planlı, içten onikigen tabanlı mescid katı ise dışta sekizgen gövde içine alınmıştır. Mumyalık katına kuzey cephede yer alan dikdörtgen biçimli bir kapı açıklığıyla geçiş yapılır. Kapı lentosu oldukça basit bir taştan oluşur. Mumyalık katı çapraz tonoz örtülü haç planlıdır. Haç kolları ise beşik tonoz örtülüdür. İç mekan da kaba yontu taş kullanılmış olup hiç bir cephesinde mazgal pencere bulunmamaktadır. Tonozun sonradan delinmesiyle kümbetin sarnıç işlevinde kullanıldığı düşünülmektedir.³⁰¹ Mescid mekanının mihrap nişi ile doğu ve batı duvarlarında yer alan pencere düzenlemesi dışında kalan 9 yüzeyde düşey hatta düzenlenmiş yarım daire tabanlı nişler yer almaktadır. Kümbetin her iki katında da sandukaya rastlanmamaktadır.

Yapıda kesme taş, yontma taş ve mermer malzeme kullanılmıştır. mumyalık katında içte kabaca yontulmuş taş malzeme kullanılmıştır. Dış cephede mermer malzeme tercih edilirken mescid katının iç kısmında düzgün kesme taş kullanılmıştır.

³⁰¹ Tuncer, 1986, a.g.k. s. 186

Karşılaştırmasını yaptığımız kümbetlerde olduğu gibi Kureyş Baba Kümbeti de mummyalık katı haç, mescid katı sekizgen tabanlı olmak üzere iki katlıdır. Mummyalık katı haç biçimli tabana sahip bilinen en erken tarihli yapı günümüzde İran sınırları içerisinde yer alan Büyük Selçuklu Dönemi'nde 1196 yılında inşa edilmiş olan mavi kümbet diye de bilinen Künbet-i Kebud'dur.³⁰² Anadolu topraklarında ise mummyalık katı haç tabanlı yapılmış en erken tarihli kümbet 12. yüzyılının sonuna tarihlenen Melik Gazi Kümbetidir. Dönemin mummyalık katı haç tabanlı kümbetlerden biri 12. yüzyıl sonuna, yedisi 13. yüzyıla, dördü 14.yüzyıla tarihlendirilmektedir. Bu yapılardan dördü Konya, ikişer tanesi Afyon ve Kayseri'de, Aksaray, Erzincan, Sivas ve Erzurum'da ise birer örnekleri bulunur. Mummyalık katı haç planlı olan bu yapıların gövdeleri kare, silindirik, onikigen ve sekizgen tabanlı olarak değişiklik göstermektedir. Afyon Kureyş Baba Kümbeti gibi mummyalık katı haç, mescid katı sekizgen tabanlı olan 6 yapı daha vardır. Kureyş Baba Kümbeti ile beraber incelediğimiz bu altı yapının 4'ü Konya'da 2'si Afyon'da, bir diğeri ise Aksaray'dadır. Bu üç kentin birbirleriyle bağlantılı olacak şekilde sınır komşusu olması ve mummyalık katı haç mescid katı sekizgen tabanlı türbe yapılarının bu üç kent dışında görülmemesi dikkat çekicidir. Mummyalık katı haç planlı, mescid katı sekizgen planlı 7 yapıdan sadece Kalender Baba Kümbeti 14. yüzyıla tarihlenirken diğeri 6 yapı 13. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Konya I. İzzettin Keykavus Kümbeti'ne atfedilen Konya Alaeddin Cami'nin avlusunu sınırlayan kuzey duvarında yer alan kitabe dışında, Kureyş Baba Kümbeti'nin de dahil olduğu benzer yapılarda yapıyı tarihlendirilebilecek herhangi bir kitabe ya da vakfiyelere rastlanılmamıştır. Konya Alaeddin Cami duvarında yer alan kitabeye göre 1219 yılına tarihlendirilen I. İzzettin Keykavus Kümbeti sultan türbesi olarak inşa edilmesi, ve inşasının tamamlanamadan yarım bırakılması diğeri tüm kümbetlerden tüm cephelerinin malzemesinde mermer kaplanmış olması ile sekizgen prizma gövdesinin içte onikigen tabanlı bir mescid mekanına barındırması bakımından farklıdır. Mimari mekan ve plan benzerliği gösteren bu 6 yapının hepsinde herhangi bir inşa kitabesi ya da tarihlendirilebilecek bir vakfiyenin bulunmayışı ne yazık ki tarihlendirmelerinde büyük sıkıntılar çıkarmaktadır.

³⁰² Tuncer, 1986, a.g.k. s. 46

Afyon Boyalıköy Külliye'sinin yapılarının hiç birinde tarihlendirilme yapabileceğimiz bir kitabeye rastlanılmazken tarihlendirme konusunda en somut bilgi, külliye yapıları içerisinde toplanan 37 farklı ahşap malzemenin 1206 yılına tarihlenen dendroloji çalışması sonucundan elde edilmektedir. Külliye yapılarından sadece hankah ve eyvan tipi türbede ahşap malzemeye kullanılmıştır. Hankah yapısı ve Eyvanlı Türbe'nin birbirlerine göre konumlanması ahşap taş ve tuğla malzemelerde görülen malzeme ve teknikteki benzerlikler her iki yapının birlikte 1206 yılı civarında inşa edildiğini göstermektedir. Külliye yapılarından Kureyş Baba Kümbeti olarak bilinen yapının malzeme ve tekniğe külliyenin hankah ve eyvan tipi türbesinde kullanılan malzeme ve teknikten tamamen farklıdır. Kümbette hiçbir devşirme malzemeye yer verilmemesi tüm cephelerinde düzgün kesme taş kullanılması, Türk sanatında sıklıkla tercih edilen geometrik süslemelerin külliye yapıları içerisinde sadece bu kümbette kullanılmış olması ve konumu, yapının hankah ve eyvan tipi türbenin inşa inşasından daha sonraki bir tarihte inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Mezar Taşlarının Değerlendirilmesi

Boyalıköy'de yer alan külliyenin bünyesinde bulunan mezar taşlarının hiçbirinde yazıya yer verilmemesine karşın betimlemelerinde ise hayvan mücadeleleri sahnelerine ve kanatlı melek figüre yer verilmesine dayanarak bu mezar taşlarında İslam öncesi Orta Asya Türk toplumunun doğa ile bağlarının ve mücadeleci ruhlarının yansıtıldığı ileri sürülmüştür.³⁰³ Musa Seyirci ve Ahmet Topbaş'ın belirttikleri gibi Boyalıköy de yer alan mezar taşlarının Orta Asya'dan gelen Türklerin eski inançları olan Şamanizm'in etkilerini hala koruduklarını gösterdiğini ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Afyon Müze Müdürü S. Göncer'in 1210 yılına veren tarihlendirmesinden yola çıkan araştırmacılar mezar taşlarının külliye yapılarından daha önce yapıldığını ileri sürerek 1156-1200 yıl aralığına tarihlendirmektedir.³⁰⁴

Karamağaralı, Anadolu Türk sanatında figürlü bezemenin Moğol işgali sonrasında arttığından ve figürlü mezar taşlarından tarihli olanlarının 13. yüzyıl son

³⁰³ M. Seyirci ve A.Topbaş, (belirsiz),**a.g.k** s.20

³⁰⁴ M. Seyirci ve A.Topbaş, (belirsiz),**a.g.k** s.36

çeyreğinden itibaren görülmesinden hareketle bu mezar taşlarının 13. yüzyıl sonu – 14. yüzyıl başına yerleştirmektedir.³⁰⁵

Bu döneme ait herhangi bir yazılı kaynağının olmadığına işaret eden Halit Çal bu tarihlendirmelerden hepsinin olabileceğini belirtmekte ve 14. yüzyıla tarihlenen Akşehir, Konya, Hasankeyf ve Kırşehir mezar taşlarının benzer örnekler gösterilmesine dikkat çekerek B. Karamağaralı'nın görüşlerine katılmaktadır.³⁰⁶

Boyalıköy Hankahı üzerinde yapılan dendrolojik çalışmalar sonucunda Külliye 1206 yılı civarına kadar tarihlendirmek mümkündür. Bu tarihlendirme çalışmasından yola çıkarak Orta Asya'dan gelen ve hala eski inanç ve kültürlerini kaybetmemiş olduğunu gösteren betimlemelerin yer aldığı mezar taşlarının, Türklerin Afyon ve çevresine yerleşmeye başladığı 13. Yüzyılın başları gibi daha erken tarihli yapılmış önermelere katılmak yanlış olmayacaktır.

³⁰⁵ H. Çal, (2011), *Erzincan Çayırılı İlçesi Mezarlarında Kuş Motifi*, Milli Folklor, Yıl 23, sayı.89, s223

³⁰⁶ Çal, 2011, **a.g.k.**,s223

SONUÇ

Afyon Boyalıköy Külliyesi'yle ilgili olarak ilk çalışma 1941 yılında Afyon Müze Müdürü Süleyman Gönçer tarafından yapılmış, külliye'nin ana yapısı Afyon tescil defterine H. 607 M. 1210 yılında Kureyş bin İlyas bin Oğuz tarafından yaptırılan bir medrese olarak kaydedilmiştir. Afyon Boyalıköy Külliyesi 1941'den bu yana birçok çalışmada medrese başlığı ile tanıtılmıştır.³⁰⁷ Bu tez kapsamında yapılan incelemeler sonucunda;

Eyice'nin de işaret ettiği gibi merkezden uzak ücra bir köy yerleşmesinde konumlanan Boyalıköy Külliyesi'nde bir hankah, iki veli türbesi ve Orta Asya Türk kültür ve inançlarının etkisinin devam ettiğini gösteren yazısız figürlü mezar taşları bulunmaktadır. Tüm bu özellikleri külliye'nin ana yapısının bir hankah olduğu gösterir.

Afyon Altıgöz köprüsü (H.606 M.1209) ve Kütahya Karacaviran (H. 607 M.1210) tekke kitabelerinde³⁰⁸ yer alan ifadeler ve Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde geçen Kureyş adı ifadesiyle birleştirildiğinde ortaya aşağıdaki seçere çıkmaktadır.



İlyas Bey ve kardeşi Bedrettin Hacı Mehmet Bey'in dönemin valisi olarak söz edilmektedir.³⁰⁹ Külliye'de yapılan dendroloji çalışmaları sonucunda külliye 1206 yılı civarına tarihlenmektedir. Tüm bu gelişmeler I. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi'ne denk gelmektedir. I. Gıyaseddin Keyhüsrev meliklik devrinde yönetim alanında yer alan Eskişehir Seyitgazi ilçesinde yapılan Ümmühan Hatun Türbesi'yle Boyalıköy Eyvanlı Türbe'nin yakın tarihlerde inşa edilmiş olması her iki yapıyı da Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi'ne tarihlendirir.

Tüm bu veriler, Boyalıköy Külliyesi'nin I. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi'nde muhtemelen bir devlet adamı belki de sözü edildiği gibi Kureyş bin İlyas bin Oğuz

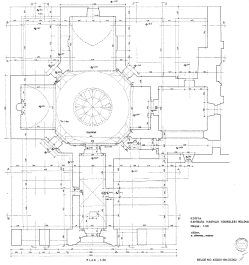
³⁰⁷ Kuran, 1969, **a.g.k.** s.44 ; O. Aslanapa, (1973), *Türk Sanatı*, İstanbul: Remzi Kitapevi, s.136 ; Kuban, 2002,**a.g.k.** s.167 ; Sözen, 1969, **a.g.k.** s.181

³⁰⁹ Cahen, 1994, **a.g.k.** s.242

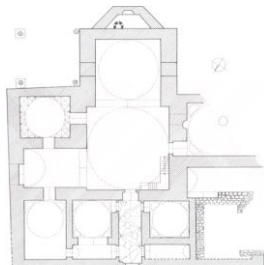
tarafından yaptırıldığını ve dendroloji çalışmasının da teyit ettiği gibi I. Giyaseddin Keyhüsrev'in ikinci saltanatlık dönemi olan 1206- 1211 yılları arasında inşa edildiğini gösterir.

Her ihtimal göz önüne alındığında Boyalıköy Hankahı Selçuklu Sultanlarının bilinçli bir iskan politikası yürüterek kolonizatör liderlerin çevresinde toplanan Türkmenleri bölgeye yerleştirdikleri açıkça ortaya çıkar.

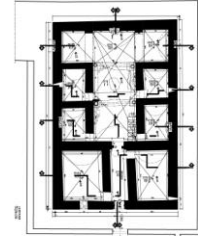
Anadolu Selçuklu Dönemi'ne tarihlenen hankah yapılarını incelendiğinde basit ve gelişmiş tip olmak üzere iki plan tipiyle karşılaşılır.



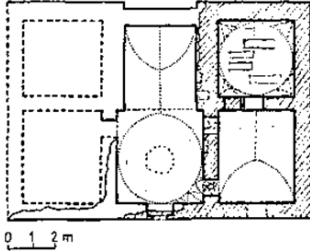
Çizim 28. Konya Sahip Ata Hankahı Planı (VGM arşivi)



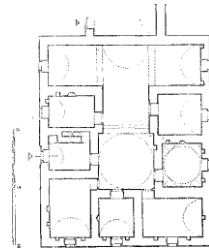
Çizim 27: Aksaray Melik Mahmut Gazi Hankahı planı (Numan, 1982: 220)



Çizim 27: Boyalıköy Hankahı planı (Vgm Arşivi)



Çizim 30. Tokat Ebu Şemş Hankahı Planı



Çizim 24. Diyarbakır, Eğil, Tekke Köyü Hankahı planı (Numan, 1982: 279)

Basit tip sadece tek mekanlı bir giriş alanının doğrudan kubbe-eyvan birlikteliğinin görüldüğü merkezi birime açılmasından oluşmaktadır. Kubbe-eyvan birlikteliğinin görüldüğü merkezi orta birimin etrafında hücreler yerleştirilerek hankah yapısı oluşmaktadır. Bu tipi Tokat Ebu Şemş Hankahı ve Diyarbakır Tekke Köyü Hankahı oluşturmaktadır.

Gelişmiş tip, giriş ve ana bölüm olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü giriş koridorunun etrafında mekanların çevrelemesi sonucunda oluşmuştur. Giriş koridorundan yan mekanlara ulaşıldığı gibi doğrudan kubbe-eyvan ilişkisinin gözlemlendiği ana bölüme geçişi de sağlamaktadır. Basit tipteki gibi ana bölümde kubbe eyvan birlikteliğinin görüldüğü merkezi birimin etrafında şekillenen

hücrelerden oluşmaktadır. Gelişmiş tipin görüldüğü üç yapıda devlet adamları tarafından yaptırılma ihtimalinin olması ve Selçuklu devletinin resmi inanç pozisyonunda yer alan Sünni inanç ritüeli doğrultusunda namaz ibadetine göre mescid bölümünde mihrap nişi bulundurmaları bakımından dikkat çekmektedir. Selçuklu devlet adamlarının yaptırdığı gelişmiş tipteki hankahları ise Afyon Boyalıköy Kureys Baba Külliyesi, Konya Sahip Ata Hankahı ve Aksaray Melik Mahmut Gazi Hankahı oluşturmaktadır.

Merkezi birimde yer alan kubbe ve ona doğrudan sapanan eyvan kuruluşu düzenlemesi her iki tip için ortak bir özelliktir.

Afyon Boyalıköy hankahı Anadolu Selçuklu Dönemi Hankah yapılarıyla karşılaştırılmış plan ve mekan özellikleri dikkate alınarak aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Giriş koridorunun doğusunda yer alan mekan dışarıyla irtibat kurulacak şekilde tertiplenmiştir. Buna göre doğu mekanı gün içerisinde gündüzleri kullanılan muhtemelen mutfak, yemek yeme solonu veya ziyaretçilerin kabul edildiği yer olarak kullanılmış olmalıdır.(Resim 81)



Fotoğraf 3.81. giriş bölümü doğu mekanı (Canan Parla,2018)

Giriş koridorunun batısında yer alan mekan sadece mazgal bir pencereden ışık ve hava alınarak iç mekanlarla irtibat kurulacak şekilde tertiplenmiştir. Buna bağlı olarak buradaki mekanın geceleri geçici ziyaretçilerin konakladığı bir mekan olarak kullanılmış olmalıdır. (Resim 82)



Fotoğraf 3.82. Giriş bölümü batı mekan (Mert Keke,2018)

Kare içinde dört ayak uygulamasının yaptığımız çalışmalar sonucunda ilk olarak İran mimarisinde daha sonrasında ise Orta Asya topraklarında tekrarlandığı görülmüştür. Doğan Kuban'ın bu uygulamanın Hristiyan mimarisinden kaynaklandığını ve buna bağlı olarak bir kilisenin orta yerinin olduğu gibi bırakılıp üzerine medrese mimarisinin inşa edildiği yolundaki fikrine Afyon Boyalıköy Hankahı'ndaki çalışmalarımız sonucunda katılmak mümkün görünmemektedir.

Kare içinde dört ayak uygulamasını merkezi alandan etrafında şekillenen dört hücre yapısına ve mescid bölümüne ulaşımı sağlamasından dolayı bir dağılım ve toplanma merkezi işlevi görmektedir.(Resim 83)

Yaptığımız incelemeler sonucunda üst örtünün tamamen yıkılmış olduğu bildiğimiz yapı Kurtuluş Savaşı sırasında zarar gördüğü ve özgününde bu bölümde yer alan kubbenin ortası açık olduğu anlaşılmıştır.



Fotoğraf 3.83. *Sofa bölümü (Canan Parla,2018)*

T hacimli çekirdeğinin kuzey-güney kolun birer kapıyla bağlanan dört mekanın ise hankaha bağlı olan daimi kadronun konakladığı birimler olması muhtemeldir.

T çekirdeğinin doğu batı kolu hankahın ibadet bölümünü oluşturmaktadır. Muhtemelen ibadet saatleri dışında dervişler bu yan eyvanlara çekilerek dini sohbet ve toplantılarını da gerçekleştiriyor olmalılarıdır. (Resim 84)



Fotoğraf 3.84. *T çekirdeğinin doğu-batı kolu(Canan Parla,2018)*

Giriş koridorunun üzerinde yer alan basık tutulmuş mekan ise tüm hankah hücrelerinden soyutlanarak yüksekte tutulması düşünürsek buranın hankahın ileri gelen aile üyelerine ait bir oda olması muhtemeldir.

Sanat Tarihi araştırmalarına konu olmuş 14 eyvan tipi türbe içerisinden yapmış olduğumuz araştırmalar sonucunda Boyalıköy'deki Eyvan tipi türbeyle benzerlik gösteren 5 yapı çalışma kapsamına alınarak incelenmiştir. 14 eyvan tipi türbeden sadece Boyalıköy Eyvan Tipi Türbe doğu-batı doğrultusunda yöneliş göstermesiyle farklılaşmaktadır. Ümmühan Hatun Türbesiyle payanda kullanımında gözüken ortak benzerlik diğer eyvan tipi türbelerde tekrarlanmamış bu bakımdan tarihlendirme çalışmasına katkı sağlamıştır Bunun dışında kalan tüm özellikler arasında ufak tefek farklar mevcuttur.



Fotoğraf 3.85. *Eyvan tipi doğu yönünden görünüş (VGM arşiv)*

Kureyş Baba Kümbeti mummyalık katı haç, meşid katı sekizgen tabanlı olmak üzere iki katlıdır. Yapılan çalışmalarda mummyalık kat plan taraması sonucunda Kureyş Baba Kümbeti'yle benzerlik gösteren 6 yapı bulunmuştur. Bunlardan 4'ü Konya'da 1'i Afyon'da, bir diğeri ise Aksaray'dadır. Konya Kalender Baba (14.yy) dışındaki diğeri Kümbetler 13. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Sınırı olan bu üç kent dışında bu plan şemasının görülmemesi bölgesel ve dönemseller bir tercih olduğu göstermektedir. Ayrıca yüzlerce örnek içerisinde haç planlı mummyalık katı, sekizgen tabanlı prizma biçimli meşid katı uygulamasına Kureyş Baba Kümbeti dahil sadece 7 yapıda rastlanması bu plan tipinin pek tercih edilmediğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Ağır, A. (1992). *Anadolu Selçuklu Kapalı Medreseleri ve Kubbe-Havuz ilişkisi*
Yüksek lisans tezi İstanbul: İTÜ.
- Akın G. (1990). *Asya Merkezi Mekan Geleneği*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Akın, G. (1991). *Tütekli Örtü Geleneği: Anadolu Cami ve Tarikat Yapılarında Tüteklikli Örtü*, Vakıflar Dergisi.
- Altınsapan, E. (2003) *Anadolu Tarikat Yapılarına Bakış(13-15. yy)Bilecik Orhan Gazi İmareti” Kazı Sonuçları*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Aslanapa, O. (1973). *Türk Sanatı*, 2, İstanbul: Kervan Yayınları.
- Ateş İ. (1994) Mescid-i Nebevi'nin Yapıldığı Günden Bu Yana Geçirdiği Genişletme Girişimleri, *Vakıflar Dergisi*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Avcı, O. (2016), *Anadolu Selçuklu Devlet Adamlarının Yaptırdıkları Kervansaraylar*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Barkan, Ö, L. (1942), "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler." *Vakıflar Dergisi*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Baktır, M. "SUFFE", *TDV İslâm Ansiklopedisi*,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/suffe> (25.11.2018).
- Bear, T.D. (2001). *II. Greek ve Roma Dönemlerinde Afyonkarahisar*, Afyonkarahisar Kütüğü, Cilt:1, Afyon Kocatepe Ün. Yay. Afyonkarahisar.
- Bektaş, C, (1999), *Selçuklu Kervansarayları Korunmaları, Kullanımları Üzerine Bir Öneri*, İstanbul, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Bulduk, Ü. (2013), *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib Sancağı*, Ankara Türk Tarih Kurumu,
- Cahen, C. (1994). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev: Yıldız Moran), e yayınları.

- Çal, H. (2011). *Erzincan Çayırılı İlçesi Mezarlarında Kuş Motifi*, Milli Folklor.
- Doğan, A. I. (1977). Osmanlı mimarisinde tarikat yapıları, tekkeler, Zaviyeler ve benzer nitelikli fütüvvet yapıları. İstanbul.
- Doğan, K. (2012). *Konya Sahip Ata Külliyesi ve Vakıf Müzesi*, Vakıflar dergisi.
- Dursun, Y.H. (1989) *Doguştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, Çağ Yayınları
- Durukan, A. (1980), Selime'deki Türbe ve Anadolu-Türk Sanatındaki Yeri, *Bedrettin Cömert'e Armağan* içinde, Ankara: H.Ü. Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Beşeri Bilimler Dergisi Özel Sayısı.
- Eravcı, H.M. (2007), *Osmanlı Dönemi Afyonkarahisar Kazası Tekke ve Zaviyeler*,VII.Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri.
- Eskikurt A. (2014), Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Esin, E. (1983), *Tengrilik (Türklerde Gök Tapınağına Dair)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Yıllığı, Ayrı baskı.
- Evliya Çelebi, (1971), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Çev:Z.Danişman), Cilt 13, İstanbul: Zuhiri Danişman Yayınevi
- Eyice, S. (1971). Anadolu'da Orta Asya sanat geleneklerinin temsilcisi olan bir eser: Boyalıköy Hanikahı. *Türkiyat Mecmuası*.
- Eyice, S. (1962-63). *İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler*, İFM, XXIII / 1-2
- Eyice, S. "ALTIGÖZ KÖPRÜSÜ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/altigoz-koprusu> (14.05.2019).
- Gölpınarlı, A. (1968). *100 Soruda Tasavvuf*, İstanbul: Gerçek yayınevi.
- Göncer, S. (1971). *Afyon ili Tarihi*, Cilt 1,İzmir: Karınca Matbaacılık.

Güler M. ve Karadağ, G. (2007. *XIX. Yüzyılda Afyonkarahisar Taşrasındaki Faal Tekke ve Zaviyeler*, VII.Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri.

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/tokat/kulturenvanteri/ebu-sems-hanegahi>

(Erişim tarihi 26.12.2018).

İbn Bibi (2014). *El-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l-Ala'iyye SELÇUKNAME II Tercüme*, (Çev: Mürsel Öztürk), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İpşirli M. "*BUK'A*", TDV İslâm Ansiklopedisi,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/buka> (24.04.2019).

Kara, M. "*TEKKE*", TDV İslâm Ansiklopedisi,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/tekke#1> (24.04.2019).

Kaya, S. (2006). *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II.Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi(1192-1211)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu

Kesik, M. (2003) *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi*, Ankara; Türk Tarih Kurumu.

Keyani M. (2003). *Hankahlar Tarihi*, (Çev:Ertuğrul Ali, Gökbulut Süleyman), İstanbul: büyüyen ay yayımları,

Köprülü, M. F. (1942). Ribat. *Vakıflar Dergisi*, 2, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 267-278.

Köprülü, M. F. (1988), *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kuban, D. (2002). *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul: YKY Yayınları.

Kuniholm, P.T. (2002). *Dendrochronologically Dated Ottoman Monuments, A Historical Archaeology of the Ottoman Empire: Breaking New Ground*.

Kuran, A. (1969). *Anadolu medreseleri I. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Küpeli, Ö. (2001). *IV. Selçuklu ve Beylikler Döneminde Afyonkarahisar*. Afyonkarahisar Kütüğü, Cilt:1, Afyon Kocatepe Üniv. Yay. Afyonkarahisar.

- Lightfoot, C.S (2001), *III.Bizans Döneminde Afyonkarahisar*, Afyonkarahisar Kütüğü, Cilt:1, Afyon Kocatepe Ün. Yay. Afyonkarahisar.
- Madran, E. (1974). *Afyon- Sincanlı, Boyalıköy Yapı Grubu*, Röleve ve Resterasyon Dergisi.
- Numan, İ. (1982). *Anadolu'nun fethinden İstanbul'un fethine kadar Türk tekke ve zaviyeleri üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Numan, İ. (1985), İlk Devir Türk Sufî Merkezlerinin Mahiyetleri ve Mimarilerinin Menşei Hakkında, *Vakıflar Dergisi*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1978). *Zaviyeler*. *Vakıflar Dergisi*.
- Ostrogorsky, G. (1995). *Bizans Devleti tarihi*. (Çev: Fikret Işıltan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÖNEY, G.(1969). *Anadolu Selçuk Sanatında Ejder Fiğürleri*, *Belleten*, XXXIII.
- ÖNEY, G. (1969). *Anadolu Selçuk Sanatında Hayat Ağacı Motifi* ,*Belleten*, XXXII..
- Önkal, A. Bozkurt, N. "CAMİ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami#1-dini-ve-sosyokulturel-tarihi> (10.06.2018).
- Önkal, H. (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi.
- Önkal, H. (1977). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Önkal, H. (2009), Türkiye'de Türbe Mimarisi Araştırmaları, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.(7), s. 125,126
- Öztürk, B. (2008), *14.yüzyıl Anadolu Kümbetlerinde Kripta Problemi*, Yükek lisans tezi, İstanbul:Marmara Üniversitesi.
- Parla, C. (2010). *Seyitgazi Külliyesi*, Eskişehir: Eski Yeni yayınları, Eylül sayısı.

- Parla C. ve Altınsapan, E. (2004). *Eskişehir Selçuklu ve Osmanlı Yapıları I*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi yayınları.
- Parlak, S. (2004), *Merkezi Kubbe Eyvan İlişkisinin Esas Olduğu Anadolu Selçuklu Dönemi Tarikat Yapıları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İTÜ.
- Parlak, S. ve Tanman, B. (2006), *Tarikat Yapıları, Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sanat Eserleri Dizisi.
- Sarısamam, S. (2010), *Afyonkarahisarlıların Anılarında Milli Mücadele*, Milli Mücadele ve Büyük Taarrüza Afyonkarahisar, Afyonkarahisar: Kocatepe Üniversitesi yayınları.
- Sevim, A. ve Merçil E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Seyirci, M. Topbaş, A. (Belirtilmemiş). *Afyonkarahisar Yöresi Türkmen Mezar Taşları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sözen, M. (1969). *Anadolu'da Eyvan Tipi Türbeler*, İstanbul: Anadolu Sanatı Araştırmaları I, İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Şenay, A. (2005), *Türk Mimari Sanatlarında Mitolojik Kaynaklı Hayvan Figürleri*, Doktora Tezi İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Tanman B. ve Parlak, S. (2006). *Tarikat Yapıları, Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi (Mimarlık ve Sanat)* Ankara: Cilt 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tanman, M.B. "*ÂSİTÂNE*", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/asitane--tekke> (25.04.2019).
- Trimingham, J.S. (1971). *The Sufi Orders in İslam*, Oxford.
- Tuncer, O. C. (1986). *Anadolu Kümbetleri; Beylikler ve Osmanlı Dönemi-1*, Ankara: Güven matbaası.
- Tuncer, O. C. (1991). *Anadolu Kümbetleri; Beylikler ve Osmanlı Dönemi-3*, Ankara: Adalet matbaacılık.

- Turan, O. (1971). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 3.Basım.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1929). *Afyon Karahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, İsaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Eğirdir'deki Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malûmat*, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Ünal, H. R. (1982). "Eber Künbeti ve Sarı Lala Türbesi (Afyon)". Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Dergisi, (3), 185-209.
- Ünal, H. R. (2013). Türkiye'de Kervan Yolları ve Kervansaraylar, Ed. Canan Parla, Ünite III, *Türkiye'nin Kültürel Mirası II*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No:2961, Ankara: Saray Matbaacılık.
- Uyan, M. (Belirtilmemiş) *Anılarda Afyonkarahisar*, Afyon: Kocatepe Üniversitesi Yayını, s10.
- Yiğit, İ. "RİBÂT", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ribat> (19.04.2019).